

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 42ος • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 251 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2019 • ΤΕΒΕΤ – ΑΔΑΡ Β' 5779

ΕΙΣ ΑΝΑΜΝΗΣΙΝ ΤΟΥ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ

4
ΜΑΡΤΙΟΥ
1943

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΑΡΧΟΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΚΗΦΙΣΣΟΥ

Α.Π.Τ.Ε.

Α.Π.Τ.Ε.

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ
ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο Ορισμός του Αντισημιτισμού του IHRA

Υιοθέτηση και Υλοποίηση

Του ΔΑΥΙΔ ΣΑΛΤΙΕΛ

ΤΑ ΠΟΛΛΑ ΠΡΟΣΩΠΑ, οι αλληπάλληλες μεταλλάξεις, η μακροβιότητα και τα συνεχώς αυξανόμενα κρούσματα βίας ήταν ορισμένες από τις αιτίες που ώθησαν τη Διεθνή Συμμαχία για τη Μνήμη του Ολοκαυτώματος (IHRA) να περιγράψει τον αντισημιτισμό μ' έναν ορισμό εργασίας, να τον περιγραμμίσει σ' ένα κατανοητό πλαίσιο και να δώσει διευκρινιστικά παραδείγματα οριοθετώντας τις περιπτώσεις που συνιστούν αντισημιτισμό και εκείνες που απλώς αποτελούν ελεύθερη έκφραση γνώμης.

ΟΠΩΣ ΚΑΙ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ, έτσι και ο ορισμός του έχει διαγράψει μια ταραχώδη πορεία δράσεων και αντιδράσεων μέχρι την τελική διαμόρφωσή του, το 2016, από τον IHRA, και τη σύσταση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που, με το Β8-0383/2017 Ψήφισμά του, καλεί τις χώρες-μέλη του να τον υιοθετήσουν.

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ο υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων ανακοίνωσε ότι η Γενική Γραμματεία Θρησκευμάτων υιοθετεί τον ορισμό του αντισημιτισμού του IHRA. Η ανακοίνωση έγινε τον περασμένο Φεβρουάριο σε ένα συμβολικό χώρο -ένα σχολείο, το Κολλέγιο Αθηνών- και στη διάρκεια μιας πολλαπλά συμβολικής εκδήλωσης -την απονομή του τίτλου του «Δικαίου των Εθνών» σε οικογένεια που διέσωσε Ελληνες Εβραίους κατά την Κατοχή.

ΤΟ ΚΙΣΕ, ΜΕ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ, χαιρέτισε την απόφαση του Υπουργείου και τόνισε ότι η υιοθέτηση του ορισμού θα συμβάλλει αποφασιστικά στην κατανόηση του αντισημιτισμού ως φαινομένου που απειλεί τις αξίες της δημοκρατίας.

ΟΠΩΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΑΝΑΦΕΡΕΙ η ανακοίνωση: «Πρέπει να είναι ξεκάθαρο ότι ο αγώνας κατά του αντισημιτισμού είναι αγώνας υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, υπέρ της θρησκευτικής ελευθερίας,

αγώνας για την ανοχή στη διαφορετικότητα, αγώνας για την ίδια τη δημοκρατία. Διότι η 'στοχοποίηση' ξεκινάει εναντίον των Εβραίων, αλλά δεν τελειώνει στους Εβραίους. Οι Ναζί όταν εκτελούσαν το σχέδιο εξόντωσης του Εβραϊκού λαού, των ομοφυλοφίλων, των Ρομά και των «άλλων διαφορετικών», επιδίωξη τους ήταν να εξοντώσουν την ίδια τη δημοκρατία, τον πολιτισμό και την ελευθερία».

Η ΥΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ οφείλει να είναι μια πράξη ουσίας και να ακολουθηθεί από συγκεκριμένες δράσεις κι εκπαιδευτικά προγράμματα που θα φτάσουν σε κάθε κοινωνική ομάδα, σε κάθε τομέα της σύγχρονης ζωής, από τα γήπεδα μέχρι τα θέατρα, από τον πολιτικό λόγο μέχρι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, από τα σχολεία μέχρι τους χώρους εργασίας, από τις εκκλησίες μέχρι τα ΜΜΕ.

Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ -που αποτελεί έναν πρακτικό οδηγό συμπεριφοράς και οριοθετεί τις λεπτές διαχωριστικές γραμμές των εκφράσεων του αντισημιτισμού- πρέπει να υιοθετηθεί από το Ελληνικό Κοινοβούλιο, από θεσμικούς παράγοντες και κοινωνικούς φορείς, που θέλουν να δηλώσουν την αδιάσειστη θέση τους κατά της μισαλλοδοξίας, και που είναι αποφασισμένοι να καταπολεμήσουν αποτελεσματικά τον αντισημιτισμό.

Η ΔΗΛΩΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ κ. Γιώργου Καλαντζή για «την ιστορική σημασία της υιοθέτησης του ορισμού εργασίας για τον αντισημιτισμό και την ιδιαίτερη τιμή που επιφυλάχθηκε στην Γενική Γραμματεία Θρησκευμάτων να είναι η πρώτη Γενική Γραμματεία που το πράττει» δείχνει τον δρόμο. Ο στόχος πρέπει να είναι ένας και μοναδικός: μηδενική ανοχή στον αντισημιτισμό και στη μισαλλοδοξία.

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Το Μνημείο Ολοκαυτώματος των Εβραίων της Αλεξανδρούπολης κατά την τελετή αποκαλυπτηρίων, στις 3.3.2019.

Αντισημιτισμός: Απειλή για την υπόσταση του δυτικού πολιτισμού

Του Δρος ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΛΙΑΝΟΥ ΛΙΑΝΤΗ

Ο Ειδικός Γραμματέας Θρησκευτικής και Πολιτιστικής Διπλωματίας, Επικεφαλής της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στη Διεθνή Συμμαχία για τη Μνήμη του Ολοκαυτώματος (IHRA), και Ειδικός Απεσταλμένος του Υπουργείου Εξωτερικών για τον Αντισημιτισμό, Δρ Ευστάθιος Λιανός Λιάντης, εκπροσώπησε την Ελλάδα στη Διάσκεψη του ΟΑΣΕ (Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη - OSCE), για την Καταπολέμηση του Αντισημιτισμού, η οποία πραγματοποιήθηκε στην Μπρατισλάβα, στις 5 & 6 Φεβρουαρίου 2019.

Στην υψηλού επιπέδου διάσκεψη έλαβαν μέρος εκπρόσωποι κυβερνήσεων και πολιτικοί ηγέτες, καθώς και φορείς από τον ακαδημαϊκό κόσμο, τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και τα μέσα ενημέρωσης, συγκροτώντας ένα φόρουμ διαλόγου σχετικά με τις προκλήσεις και τις ορθές πρακτικές αντιμετώπισης του αντισημιτισμού. Τα αποτελέσματα της Διάσκεψης θα χρησιμεύσουν ως πλατφόρμα για την κατάρτιση και προώθηση διαφόρων συμπληρωματικών προσεγγίσεων σύμφωνα με τις υφιστάμενες δεσμεύσεις του ΟΑΣΕ.

Παρακάτω δημοσιεύουμε την ομιλία του Δρος Λιάντη στην εναρκτήρια συνεδρίαση της Διάσκεψης:

Οσοι έχουμε ασχοληθεί με τη μελέτη του φαινομένου του Αντισημιτισμού παρατηρούμε πώς αυτός ο κοινωνικός ιός όχι μόνον δεν σταματά να εξαπλώνεται και να μολύνει ανθρώπους όλων των κοινωνικών και ηλικιακών στρωμάτων αλλά συνεχώς μεταλλάσσεται, αποκτώντας ηπιότερες ή επιθετικότερες μορφές ανάλογα με το κοινωνικό περιβάλλον, το επίπεδο μόρφωσης, την εθνική, πολιτική ή θρησκευτική ομάδα εντός των οποίων δρα. Τροφοδοτείται, δε, από πηγές παραπληροφόρησης και προπαγάνδας, οι οποίες μπορεί να είναι ομόριζες ή αντιθετικές μεταξύ τους, όπως τα εξτρεμιστικά πολιτικά άκρα και ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός.

Ο αντισημιτισμός ως πολιτική άποψη, ως θρησκευτική αντίληψη, ως ιδεολογική τάση αποτελεί μείζον κοινωνικό ζήτημα, που στοιχειώνει την Ευ-

ρώπη για αιώνες και κρίνει την ηθική υπόσταση του Δυτικού Πολιτισμού. Ο παραλογισμός του φαινομένου γίνεται κατανοητός από την αμφισβήτηση του Ολοκαυτώματος, του πλέον αποτυπωμένου και καταγεγραμμένου μαζικού εγκλήματος στην ανθρωπινή ιστορία. Στις τάξεις των αντισημιτών, που γίνεται αποδεκτή όλη η τερατώδης παραφιλολογία των κάθε είδους συνωμοσιολόγων, απορρίπτεται ή αμφισβητείται το Ολοκαύτωμα, το οποίο μάλιστα κατέγραψαν οι ίδιοι οι εγκληματικοί δράστες του.

Οι κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις στην Ευρώπη, έστω και με μεγάλη καθυστέρηση, υιοθέτησαν νομοθετικές πρωτοβουλίες και εκπαιδευτικές δράσεις ενάντια στον αντισημιτισμό και τη διαστρέβλωση των γεγονότων του Ολοκαυτώματος. Ωστόσο, αυτά τα μέτρα αποδεικνύονται ανεπαρκή βάσει του αποτελέσματος. Σε αυτήν την άنيση μάχη του ορθολο-

γισμού με το ανορθολογικό μίσος χρειάζεται να συνταχθούν όλες οι υγιείς πνευματικές και θρησκευτικές δυνάμεις. Νομίζω ότι έχει φτάσει η στιγμή να δούμε μία κοινή, ισχυρή διακήρυξη ενάντια στον αντισημιτισμό από τους ηγέτες των τριών μεγαλύτερων χριστιανικών ομολογιών της Ευρώπης. Ένα κείμενο που θα διαβαστεί σε όλους τους χριστιανικούς χώρους λατρείας και θα κοινοποιηθεί μέσω των δικτύων ενημέρωσης των Εκκλησιών σε κάθε πιστό. Το ίδιο πρέπει να επιδιωχθεί και από τους Μουσουλμάνους θρησκευτικούς ηγέτες στην Ευρώπη.

που φέρνει την Ελλάδα στον πυρήνα των χωρών με σημαντικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων για τα θέματα της καταπολέμησης του αντισημιτισμού.

Για όλες τις πολιτικές, πνευματικές και θρησκευτικές δυνάμεις το πρόβλημα του αντισημιτισμού πρέπει να

Στην Ελλάδα τα τελευταία είκοσι χρόνια έχουμε καταφέρει να συντονίσουμε όλους τους αρμόδιους κρατικούς φορείς ώστε οι δράσεις να παράγουν ισχυρό και διαρκές αποτέλεσμα ειδικότερα στην κατάρτιση και την εφαρμογή της νομοθεσίας και την εκπαίδευση. Σημαντικό γεγονός κατά το προηγούμενο έτος αποτέλεσε η θεμελίωση του Μουσείου Ολοκαυτώματος Ελλάδος, στην πόλη της Θεσσαλονίκης, από τον Πρόεδρο του Κράτους του Ισραήλ και τον Πρωθυπουργό της Ελλάδος. Η αποστολή του μουσείου βασίζεται σε τρεις άξονες, οι οποίοι αποτελούν και πολιτικές για την καταπολέμηση του αντισημιτισμού. Πρώτον, να αποτίσει φόρο τιμής στην εβραϊκή ζωή της Ελλάδας που καταστράφηκε στο Ολοκαύτωμα. Δεύτερον, να γιορτάσει τα 2.000 χρόνια παρουσίας των Εβραίων στην πόλη, συμπεριλαμβανομένης και της επιστροφής τους το 1945. Και τρίτον, να εμπνεύσει τις επόμενες γενιές έτσι ώστε να κατανοήσουν πώς τα μαθήματα του παρελθόντος μπορούν να μας βοηθήσουν να διαμορφώσουμε και το μέλλον. Ιδιαίτερη σημασία, επίσης, έχει η ανάθεση στην Ελλάδα της προεδρίας της Διεθνούς Συμμαχίας για τη Μνήμη του Ολοκαυτώματος για το έτος 2021, προοπτική

Έχει φτάσει η στιγμή να δούμε μία κοινή, ισχυρή διακήρυξη ενάντια στον αντισημιτισμό από τους ηγέτες των τριών μεγαλύτερων χριστιανικών ομολογιών της Ευρώπης.

είναι πάντα ένα ζήτημα όπου η ανάλυση και η εναντίωση σε αυτόν, να αποτελεί θέση αρχής. Ο αντισημιτισμός παραμένει δομικό στερεότυπο των σημερινών κοινωνιών, με αποτέλεσμα οι μεταμορφώσεις του να κυκλοφορούν με νέα επιχειρήματα και να έχουν ως όχημα νέες σημασίες.

Το πλέον κοινό παράδειγμα είναι η χρήση εβραιοφοβικών στερεοτύπων στην κριτική προς το Κράτος του Ισραήλ. Ανεξάρτητα από το επίπεδο των διπλωματικών σχέσεων και επαφών με το Ισραήλ, καμία χώρα δεν δικαιούται να αμφισβητεί τη σημασία της ύπαρξης αυτού του κράτους, γιατί όπως επεσήμανε ο επιζών του Ολοκαυτώματος φιλόσοφος, Jean Améry, «Όποιος αμφισβητεί το δικαίωμα ύπαρξης του Ισραήλ είτε

είναι τόσο ανόητος ώστε να μην αντιλαμβάνεται ότι συμβάλλει στην υλοποίηση ενός νέου Άουσβιτς είτε συνειδητά στοχεύει σε ένα νέο Άουσβιτς». Το Ισραήλ, το κράτος που δημιουργήθηκε από τις στάχτες του Ολοκαυτώματος, αποτελεί την τελευταία άμυνα που έχουν οι Εβραίοι σε έναν κόσμο που παραμένει μολυσμένος από τον αντισημιτισμό.

Κάθε αντιφασισμός χωρίς ρητή εναντίωση στον αντισημιτισμό είναι ελλειμματικός. Καθίσταται, λοιπόν, επιτακτική ανάγκη να αντιταχθούμε σε κάθε επανεμφάνιση του φαινομένου με όποια αμφίεση και να ενδύεται. Χρειάζεται ο αγώνας ενάντια σε αυτήν την πολιτική, πνευματική και ηθική χρεοκοπία, που είναι ο αντισημιτισμός, να γίνει πανευρωπαϊκή υπόθεση πριν να είναι πολύ αργά.

Το άγος του Αντισημιτισμού και ο Αντισιωνισμός

Του ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ

Ο αντισημιτισμός επανεμφανίζεται στις Δυτικές κοινωνίες. Είναι κάτι που είναι εξαιρετικά επώδυνο για τους Εβραίους ανάμεσά μας, αλλά και στο άκρο μειωτικό για τον πολιτισμό μας και απειλητικό για την ίδια τη δημοκρατία, τις στερεά εδραιωμένες -όπως μέχρι τώρα νομίζαμε- αρχές της ανοιχτής κοινωνίας.

Είναι γνωστή η ιδέα για τους Εβραίους που έχει ο χαρακτηριστικός αντισημίτης: είναι πονηροί, κρυψίνοες, φιλοχρήματοι, υπηρετούν σκοτεινά συμφέροντα, έχουν μεγάλη και αόρατη δύναμη στις τράπεζες και στα μέσα ενημέρωσης και κυρίως είναι διαφορετικοί και συγχρόνως όμοιοι με τους άλλους, γι' αυτό και πιο επίφοβοι.

Αυτός είναι ο πρωτόγονος αντισημιτισμός που καλλιεργήθηκε στη Δύση και, όπως είναι γνωστό, τροφοδότησε τον ρατσισμό και τον εθνικισμό, που οδήγησαν στο Ολοκαύτωμα, δηλαδή, την εξολόθρευση εκατομμυρίων Εβραίων στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Μετά από αυτό ο αντισημιτισμός, ως αντίθεση στην ύπαρξη των Εβραίων ως φυλής ή θρησκείας, δεν είναι ανεκτός σε πολιτισμένο περιβάλλον. Δεν σημαίνει, όμως, ότι δεν υπάρχει ως ενδόμυχη σκέψη, ή ότι δεν βρίσκει ευκαιρία έκφρασής της σε υποκουλτούρες που γεννιούνται και αναπτύσσονται όταν το επιτρέψουν συγκεκριμένες συνθήκες.

Τέτοιες συνθήκες γέννησαν τα τελευταία χρόνια ένα νέο είδος αντισημιτισμού. Ο Γάλλος φιλόσοφος Pierre-André Taguieff λέει ότι αντίθετα από τον παλιό αντισημιτισμό, που ήταν ρατσιστικός και εθνικιστικός, ο νέος γεννιέται στο όνομα του αντιρατσισμού και του αντι-εθνικισμού... Ο παραδοσιακός αντισημιτισμός έχει θεολογικές ρίζες.

Πηγάζει από την χριστιανική αντίθεση στον Ιουδαϊσμό. Αυτός οδηγεί σε διωγμούς υπό διάφο-

Τον περασμένο Φεβρουάριο περισσότεροι από 80 τάφοι βεβηλώθηκαν με ναζιστικά σύμβολα και αντισημιτικά συνθήματα στο εβραϊκό νεκροταφείο του Quatzenheim, μιας μικρής πόλης στην Αλσατία, λίγες ημέρες πριν τα συλλαλητήρια καταδίκης του αντισημιτισμού που έγιναν σε όλη τη Γαλλία.

ρες μορφές στην Ευρώπη, όπως ήταν η έξωση των Εβραίων από Ισπανία και Πορτογαλία, τα πογκρόμ στη Ρωσία, και τελικά, το Ολοκαύτωμα 1941-45.

Στη συνέχεια, όμως, ο πρωτόγονος αντισημιτισμός που επικράτησε στη Δύση, λειτούργησε ως πολιτιστικό «αντιδάνειο» στον κόσμο του Ισλάμ στη διάρκεια του 20ού αιώνα και κυρίως μετά τη νίκη των Ισραηλινών κατά των Αράβων στον Πόλεμο των Έξι Ημερών του 1967.

Αργότερα ακόμη, η αποίκιση κατεχόμενων εδαφών από Εβραίους στο Ισραήλ, η εξέγερση των Παλαιστινίων στη Δυτική όχθη του Ιορδάνη και της Γάζας, δημιούργησε κύμα συμπάθειας προς τους αδύνατους, και τους εξεγερμένους στην αριστερή κοινή γνώμη στην Ευρώπη και την Αμερική. Και διαμορφώθηκε ένα νέο είδος αντισημιτισμού ο οποίος καταφέρεται κατά του «σιωνισμού»- εννοώντας μια πολιτική σοβινισμού και επεκτατισμού που αποδίδεται στο Ισραήλ, και όχι το αρχικό νόημα του όρου που ήταν το όνομα που δόθηκε σε ένα κί-

νημα παλιγγενεσίας του εβραϊκού έθνους και εγκατάστασης των Εβραίων στην Παλαιστίνη – τη δημιουργία του κράτους του Ισραήλ.

Στην καταστροφή του κράτους αυτού αποσκοπεί ο σύγχρονος αντισημιτισμός υπό τη μορφή του «αντισιωνισμού», συμπλέοντας με ακροδεξιές και παντοειδή φασιστικά και φασιστοειδή στοιχεία.

Αυτό το νέο είδος αντισημιτισμού ενισχύθηκε με την παγκόσμια οικονομική κρίση. Η κρίση γέννησε πολλά λαϊκίστικα κινήματα που είναι συγχρόνως πολυποίκιλα, ρευστά, μεταβαλλόμενα και απότοκα οργής.

Η εξέγερση των ‘κίτρινων γιλέκων’ στη Γαλλία, τον Νοέμβριο του 2018, αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση τέτοιου κινήματος. Άρχισε ως κοινωνικό κίνημα δημοσιονομικής διαμαρτυρίας, αλλά γρήγορα εισχώρησαν σε αυτό στοιχεία της άκρας δεξιάς και της άκρας αριστεράς και σημειώθηκαν πολλά σοβαρά αντισημιτικά επεισόδια, και κυρίως ο πρόσφατος προπηλακισμός του φιλοσόφου Alain Finkelkraut.

Ο αντισημιτισμός – στο όνομα του αντισιωνισμού- έχει αυξηθεί και στη Βρετανία, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει η ενότητα του Βρετανικού Εργατικού Κόμματος, λόγω δηλώσεων και ενεργειών του αρχηγού του Jeremy Corbyn, που κρίνονται αντισημιτικές από πολλούς.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ένας βουλευτής του

Εργατικού Κόμματος, ο David Harsch, που έγραψε τελευταία ένα βιβλίο με τίτλο «Σύγχρονος αριστερός αντισημιτισμός» οδηγήθηκε σε παραίτηση, λόγω του αυξανόμενου αντισημιτισμού μέσα στο Εργατικό Κόμμα.

Αυτές οι εξελίξεις οδηγούν σε ορισμένα συμπεράσματα. Πρώτο συμπέρασμα είναι ότι η αριστερή τοποθέτηση δεν προφυλάσσει κανέναν από την ολίσθηση στον αντισημιτισμό. Είναι βέβαιο ότι πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στον αντισιωνισμό και τον αντισημιτισμό. Είναι, όμως, εξίσου βέβαιο ότι συχνά ο αντισιωνισμός προβάλλεται ως πρόσχημα, ο οποίος περιέχει τον αντισημιτισμό που δεν ομολογεί τον εαυτό του.

Μπορεί κανείς ειλικρινά να εναντιώνεται στον σιωνισμό, στην πολιτική του Ισραήλ, ή σε ορισμένες πλευρές της. Αλλά μπορεί εύκολα να βρεθεί στο πλευρό ρατσιστών αντισημιτών. Η απόσταση είναι μικρότερη απ’ ό,τι φαντάζεται κάποιος που πιστεύει ότι χωρίζει ωκεανός την δεξιά από την αριστερά, και ότι μπορεί ως εκ τούτου να κοιμάται ήσυχος αν ανήκει στην τελευταία.

Το δεύτερο συμπέρασμα, που προκύπτει από αυτά τα φαινόμενα, είναι ότι ο αντισημιτισμός είναι καταλύτης για συσπείρωση πολλών άλλων ομάδων μίσους. Συνηθέστατα από μετρήσεις που έχουν γίνει, τα άτομα στη Δυτική Ευρώπη που εκδηλώνονται αντισημιτικά, είναι συγχρόνως ομοφοβικοί, ισλαμόφοβοι, ή φανατικοί εθνοκεντρικοί.

Επιπλέον, ο αντισημιτισμός είναι μεγαλύτερος, σύμφωνα με πολλές έρευνες, σ’ αυτούς που βρίσκονται στα άκρα του πολιτικού φάσματος.

Ο λόγος γι’ αυτό δεν είναι τυχαίος. Οφείλεται στο ότι υπάρχει ένα πολιτικό και πολιτιστικό χάσμα ανάμεσα στους φίλους και τους εχθρούς της ανοιχτής κοινωνίας.

Και αυτό το χάσμα υπογραμμίζεται από τον αντισημιτισμό, από τη στιγμή που ο τελευταίος απεχθάνεται τον διάλογο, τα επιχειρήματα, την ανεκτικότητα και αποτελεί σύνδρομο της κλειστής κοινωνίας και των νοσταλγών της.

[Ο Δημήτρης Δημητράκος είναι Ομότιμος Καθηγητής Πολιτικής Φιλοσοφίας. Το άρθρο δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, 12.3.19].

Εβραϊκές οργανώσεις έξω από τα Βασιλικά Δικαστήρια Δικαιοσύνης στο Λονδίνο καλούν για «μηδενική ανοχή στον αντισημιτισμό».

עיונים ב – סדור

Στοχαζόμενοι το Σιντούρ Προσευχολόγιο της Συναγωγής

Του Ραββίνου ΗΛΙΑ ΣΑΜΠΕΤΑΪ

Αν η Τορά - Πεντάτευχος και όλη η Βίβλος συνιστά το μέγιστο Θεϊκό δώρο προς τον Λαό Ισραήλ και, μέσω αυτού, προς όλη την ανθρωπότητα, το Σιντούρ αντιπροσωπεύει το ύψιστο δώρο του Ισραήλ προς τον Ουράνιο Πατέρα μας!

Σιντούρ: **רדס** αποκαλείται το βιβλίο όπου αποθησαυρίζεται η **Τάξις των Ιουδαϊκών Προσευχών**. Περιλαμβάνει πρωτίστως τις τρεις ημερήσιες θεσμοθετημένες *Τεφילότ*: תפלת, α) *Σαχρίτ*: תפלת שחרית – *Πρωινή Προσευχή*, β) *Μινχά*: תפלת מנחה – *Απογευματινή Προσευχή*, γ) *Αρβίτ*: תפלת ארבעת עשרות – *Βραδινή Προσευχή*. Επιπλέον, περιέχει τις *Τεφילότ Σαμπάτ*: תפלת שבת – Προσευχές του Σαββάτου και, *Ρως Χόδες*: תפלת ראש חודש – Προσευχές της Νεομηνίας.¹

Το Σιντούρ δεν είναι δημιούργημα μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου. Συντάκτες αυτού είναι πλείαδες σοφών και ενάρετων πνευματικών ανθρώπων, που έζησαν σε διαφορετικούς τόπους και χρόνους. Την σημασία του συνόψισε εύγλωττα ο **Αθανάσιος Χαστούπης** σε μελέτη του για το Ιουδαϊκό Προσευχολόγιο:²

House, Jerusalem 1972, vol. 13:986. Ηλίας Σαμπεταΐ, תורת התורה-ו: *Ιουδαίοι και Έλληνες: Διαχρονικοί διαλογισμοί*, εκδ. Καπόν, Αθήνα 2016, σελ. 412-416. Το προσευχολόγιο με τα κείμενα των Βιβλικών Εορτών ιεραποδημίας, Πέσαχ – Σαβουότ – Σουκότ, καλείται *Σαλότ Ρεγκαλίμ*: שלש רגלים. Οι προσευχές του *Ρως Ασανά*: תפלת ראש השנה – *Νέου Έτους* και *Γιομ Κιπούρ*: תפלת יום כיפור – *Ημέρας Εξίλασμού*, λόγω μεγάλου όγκου των κειμένων, αποτυπώνονται σε αυτοτελή προσευχολόγια.

2 Αθανασίου Π. Χαστούπη, Καθηγητού Εν Τω Πανεπιστημίου

1 Τα πρώτα ολοκληρωμένα προσευχολόγια χρονολογούνται από την Γκεονική περίοδο, 8ο αιώνα κ.π. Μεταξύ των αρχαιότερων συγκαταλέγεται το **Μαχζόρ Ρωμάνια**: מחזור רומניא – **Ρωμανιώτικο Προσευχολόγιο**, των Ελληνοφώνων Ιουδαίων στην Ρωμαϊκή και μετέπειτα την Βυζαντινή αυτοκρατορία. Βλ. *Ency. Judaica*, Keter Publishing

Το Ιουδαϊκόν προσευχητάριον έχει μεγίστην σπουδαιότητα δια τον Ιουδαϊσμόν. Είναι το μετά την Βίβλον προσφιλέστερον κτήμα παντός ευσεβούς Ιουδαίου, όστις δι' αυτού συνδέεται σταθερώς προς τον Θεόν. Αι δε εν αυτό σταδιακώς αποθησαυρισθείσαι προσευχαί εκτείνονται εις χρονικόν διάστημα μεγαλύτερον των τριών χιλιετηρίδων, εκφράζουσαι εν απαραμίλλω γλώσση βαθείαν θρησκευτικότητα και συναπηχούσαι εν ποικίλω πλήθει εορταστικών εκδηλώσεων την ιστορίαν, τον βίον και την σκέψιν του πολυτάλαντου λαού της επί του Σινά διαθήκης.

Το Σιντούρ περιέχει κείμενα προσευχών, δοξολογιών, παρακλήσεων, που οι άνθρωποι απευθύνουν, μέσω του λόγου, προς τον Θεό. Παράλληλα, περιλαμβάνει αναριθμητά Πεντατευχικά και εν γένει Βιβλικά κείμενα, που μεταφέρουν τον Λόγο του Θεού στον άνθρωπο. Την αμφίδρομη προέλευση των κειμένων του Προσευχολογίου επισήμανε ο **Αβραάμ Κούκ**.³

Η Τεφιλά εκπορεύεται από κάτω προς τα άνω. Από τα εσώτατα διαμερίσματα της καρδιάς, οι άνθρωποι εξωτερικεύουν ευαίσθητα συναισθήματα, που τα ανυψώνουν προς τον Ύψιστο αποδέκτη ... Μέσω δε της Τορά, διαχέεται από άνωθεν προς τους ανθρώπους η Τοράτ Χαγίμ – η Θεία Διδασκαλία για την Ζωή, εμπλουτίζοντας τις ψυχές των ανθρώπων με σπόρους αγιοσύνης, πίστης, ευταξίας, ηθικής ακεραιότητας, λαμπρότητας.

Το λατρευτικό τυπικό της Συναγωγής αναπτύσσεται, κυρίως, μετά την καταστροφή του Μπετ Αμικντάς: *שַׁתְּרֵמְהּ בַּיָּב - Ναού της Ιερουσαλήμ*, [70 κ. π.]. Η εμφάνιση όμως της Συναγωγής και των Τεφιλόν είναι πολύ αρχαιότερη.

Το 597 π.κ.π. επί αυτοκράτορος Ναβουχοδονόσορος, Ιουδαίοι της Ιερουσαλήμ εμφανίζονται να λοιδωρούν τον εξόριστο Βασιλιά Γεογιακίμ: *יְהוֹיָכִי - Ιωακείμ* και την συνοδεία του,⁴ διότι έπαψαν να συμμετέχουν στις τελετουργίες του Ναού και, συνεπώς, να μπορούν να επικοινωνούν με τον Θεό. Στους επικριτές

απάντησε ο προφήτης **Γεχέζκελ**, ως εξής:⁵

כֵּן אָמַר, כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה', כִּי הִרְחַקְתִּים בְּגוֹיִם וְכִי הִפְצִיתִים בְּאַרְצוֹת, וְאֵיךְ הֵם לְמַדְשׁ מִטַּעַם, בְּאַרְצוֹת אֲשֶׁר בְּאֵרֶם שָׁמַיִם.

Δια τούτο ειπέ· ούτω λέγει Κύριος ο Θεός, αν και απέρριψα αυτούς μακράν μεταξύ των εθνών, αν και διεσκόρπισα αυτούς εις ξένους τόπους, θέλω Είσθαι όμως εις αυτούς ως μικρόν αγιαστήριον, εν τόποις όπου υπάγωσι.

Η έκφραση «Μικντάς μεάτ: *שַׁתְּרֵמְהּ בַּיָּב* - Μικρόν Αγιαστήριον» παραπέμπει στην λυόμενη και μεταφερόμενη «*Οελ Μοέντ: מוֹעֵד לְפָא - Σκηνή του Μαρτυρίου*»,⁶ που συνόδευε τους Ισραηλίτες τα σαράντα χρόνια οδοιπορίας από το Όρος Σινά προς την Γην της Επαγγελίας, και συμβόλιζε το σημείο της Θείας Παρουσίας ανάμεσά τους. Μέχρι σήμερα η φράση *Μικρόν Αγιαστήριον* χρησιμοποιείται ως ποιητική αναφορά για την Συναγωγή, τον θεσμό που κρατά ανοικτό τον δίαυλο επικοινωνίας του Λαού Ισραήλ με τον Ουράνιο Πατέρα μας.

Στο Ταλμούδ διαβάζουμε για αυτό το θέμα, την δήλωση του επιφανή **Ραμπί Σιμών μπεν Γιοχάϊ** (μέσα 2ου αιώνα κ.π.):

ר"ש בן יוחי אומר, בוא וראה כמה הביבין ישראל לפני הקב"ה שבכל מקום גלגלו שכינה עמהן ... בבבל היכא? בב' כניסתא דהוצל ובב' כניסתא דשן ... וייתיב בנהרדעא

Είπε ο Ραμπί Σιμών μπεν Γιοχάϊ, ελάτε να δείτε πόσο αγαπητός είναι ο [Λαός] Ισραήλ ενώπιον του Αγίου και Ευλογητού, διότι όπου και αν εξορίστηκαν η Σεχινά – Θεία Παρουσία – πορεύθηκε μαζί τους ... Στην Βαβυλωνία που [παροίκησε]; Είπε ο Αμπάγιε στην αρχαία Συναγωγή της Χουζάλ και την Συναγωγή στην Νεερντέα.⁷

Ο θεσμός της Συναγωγής όμως, είναι πολύ αρχαιότερος. Πολλοί μελετητές υποστηρίζουν πως αναφορές στο βιβλίο του προφήτη **Γεχέζκελ**: *לְחַרְוֵי יָדַי לְחַרְוֵי יָדַי* για συναθροίσεις ατόμων ενώπιόν του στην Βαβυλωνία (6ο αιώνα π.κ.π.), μιλούν για συνάξεις προς κοινή προσευχή:

... וַיְבֹאוּ אֵלַי אַנְשֵׁים מִזְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיִּשְׁבוּ לִפְנֵי יְהוָה בְּשָׁנָה הַשְּׁבִיעִית בְּחַמִּישָׁה בַּעֲשׂוֹר בְּחֹדֶשׁ, בְּאֵרֶם שָׁמַיִם

Αθηνών, *Το Ιουδαϊκόν Προσευχητάριον*, Εν Ιεροσολύμοις 1979, σελ. 3.

3 Abraham Isaac Kook [Γκρίβα, Λετονία 1865 – Ιερουσαλήμ 1935] «*Ολάτ Ρεϊγιά: תורת אברהם*» - Τόμος Α', σελ. 19-20. Πρώτος Ασκανάζι Αρχιεραββίνος στη σύγχρονη Έρετς Γισραέλ – Γη του Ισραήλ. Σπουδαία πνευματική προσωπικότητα με πλούσιο συγγραφικό έργο.

4 Βλ. Β' Βασιλέων, 23:36-37. Ιερεμίας, 22:18-19. Β' Χρονικών, 36:5. Ο Ιωακείμ «έπραξε το κακόν ενώπιον του Κυρίου», απομακρύνθηκε από την οδό της Τορά και κατέστη υποτελής του Ναβουχοδονόσορ. Για αυτό και η κριτική προς το πρόσωπό του.

5 *Ιεζεκιήλ*, 11:16.

6 *Έξοδος*, 33:7-11.

7 *Ταλμούδ Μεγκιλά*, 29 α.

לקנני ישראל
וירשו פניו, וירשו פניו.

Και ήλθον προς εμέ τινές εκ των πρεσβυτέρων του Ισραήλ, και εκάθισαν εμπροσθέν μου. ... Και εν τω εβδομώ έτει, τω πέμτω μηνί, τη δεκάτη του μηνός, ήλθον τινές εκ των πρεσβυτέρων του Ισραήλ, δια να επερωτήσωσι τον Κύριον, και εκάθισαν εμπροσθέν μου.⁸

Οι Τεφιλότ όλες δεν συντάχθηκαν μια συγκεκριμένη περίοδο. Αρχικά, λόγω ελλείψεως γραπτών κειμένων, απαγγέλλονταν εξ αποστηθίσεως. Στη Μισνά⁹ διαβάζουμε:

... העובר לפני התיבה ועשה, עבר חקר תחתיו
Ο εκτελών χρέη ιερουργού επί του Βήματος [στην Συναγωγή] που υποπίπτει σε λάθος [κατά την απαγγελία] αντικαθίσταται από άλλον.

Το Σιντούρ εμφανίσθηκε σταδιακά, από την εποχή του Έσδρα [5ο αιώνα π.κ.π.], ο οποίος συνέβαλε αποφασιστικά στην μετεξέλιξη και διαίωνιση του Ιουδαϊσμού, μετά την παλινόστηση εκ της Βαβυλωνιακής αιχμαλωσίας:

כשנשתתח תורה מישראל, עלה עזרא מבבל ויסדו.
Επειδή ξεχάσθηκε η Τορά από τον Ισραήλ, ανέβηκε ο Έσδρα εκ Βαβυλωνίας και την αποκατέστησε.¹⁰

Στον Έσδρα αποδίδεται η εγκαθίδρυση του Ραββινικού καθοδηγητικού σώματος, με την επωνυμία Κενέσσετ Γκεντολά: כנסת גדולה – *Μεγάλη Συναγωγή* (ή, Συνέλευση), ένα σώμα εκατόν είκοσι ανδρών που συντάζαν και μεγάλο αριθμό προσευχών – Τεφιλότ, και έθεσαν τα θεμέλια του Ιουδαϊκού Προσευχολογίου:¹¹

אמא ועשרים וקננים, ובהם נביאים, וקנני שמונה עשרה ברכות
על הדסו.

Εκατόν είκοσι Πρεσβύτεροι, μεταξύ των οποίων ήσαν και προφήτες, καθιέρωσαν τις δεκαοκτώ ευλογίες [Αμιντά] με καθορισμένη τάξη.

8 Ιεζεκιήλ, 14:1, 20:1. Για την δράση του Γεχέζκελ υπέρ των εξοριστων αδελφών του στην Βαβυλωνία, βλ. Ηλίας Σαμπετάι, *וירשו פניו: Ιουδαϊσμός. Το πιστεύω – Οι πηγές*, Λάρισα 2011, σελ. 227-228.

9 Μισνά Μπεραχότ, 5:3. Στοιχεία για την Μισνά βλ. Κωνσταντίνος Θ. Ζάρρας, *וירשו פניו: Ταλμούδ*, εκδ. Έννοια, Αθήνα 2015, σελ. 88-108.

10 Ταλμούδ Σοτά, 20 α.

11 Ταλμούδ Μεγκιλά, 17 α. Για τον θεσμό της Μεγάλης Συναγωγής βλ. Ephraim E. Urbach, *The Sages: ה"ה*, Magnes Press, Jerusalem 1971, σελ. 505-507. Ηλίας Σαμπετάι, *וירשו פניו: Ιουδαίοι και Έλληνες. Διαχρονικοί διαλογοισμοί*, εκδ. Καπόν Αθήνα 2016, σελ. 21.

Τα μέλη της Μεγάλης Συναγωγής και οι Σοφοί Νομοδιδάσκαλοι που ακολούθησαν, ανέδειξαν μια αστείρευτη πνευματική πηγή που, μέσω των Τεφιλότ, ανύψωσε και καθοδήγησε τους ανθρώπους προς τον Θεό.

Ο ευσεβής Ιουδαίος σήμερα καθοδηγείται στην καθημερινή ζωή του από μια αλάνθαστη πυξίδα, τα λόγια του βιβλίου Τεϊλίμ - ט"ל:ת:

Σιβίτι Αντονάϊ λενεγκντί ταμίντ

י"ת ש"ו ה'גדל תי"ת

Ενώπιόν μου είχαν τον Κύριον διαπαντός!¹²

Στο παραπάνω εδάφιο **Αμέλεχ Νταβίντ**: ת"ד ת"מ - ο **Βασιλιάς Δαυίδ** σημειώνει πως, πάντοτε είχε καθοδηγητή τον Κύριο και πηγή έμπνευσης την Διδασκαλία Του!

Σιβίτι Αντονάϊ – ένας σπουδαίος κανόνας της θρησκευτικής και ηθικής διδασκαλίας του Ιουδαϊσμού. Χαρακτηρίζει τον καλό, ενάρετο, ευσεβή, δίκαιο άνθρωπο. Μια αρχή που κατευθύνει κάθε πιστό σε μια αέναη ανοδική προσπάθεια να πλησιάσει, να παρουσιασθεί ενώπιον του Υψίστου και Πανάγαθου Θεού. Τα λόγια αυτά βοηθούν κάθε πιστό και κάθε προσευχόμενο να συνειδητοποιήσει πως βρίσκεται ενώπιον του Ουράνιου Κριτή και, ως εκ τούτου, ότι οφείλει να συμπεριφερθεί ανάλογα. Ο στίχος *Σιβίτι* αποτυπώνεται στις προσόψεις και το εσωτερικό Συναγωγών και Εκκλησιών, και κοσμεί εξώφυλλα αναρίθμητων Ιουδαϊκών προσευχολογιών και εγχειριδίων ηθικής κατήχησης.

Το *Σουλχάν Αρούχ*: ת"ש ת"ש – ο *Κώδικας της Ιουδαϊκής Νομοθεσίας* αρχίζει με μια οδηγία – παραίνεση, πώς να ξεκινάμε το καθημερινό μας οδοιπορικό:

תלבר כאר"י למעול בבוקר בבוקר תבועל בורא

Να οπλιστείς με δύναμη λιονταριού και να εγερθείς το πρωί για την λατρεία του Πλάστη σου!¹³

Στο *Πιρκέ Αβότ*: ת"ב ת"ב διαβάζουμε μια παρεμφερή παραίνεση για τη σωστή λατρεία του Θεού:

12 Ψαλμοί, 16:8.

13 *Σουλχάν Αρούχ* – *Όραχ Χαγίμ*, 1:1. Συντάκτης του Κώδικα υπήρξε ο σπουδαίος Ταλμουδιστής και επιφανής Καβαλιστής **Γιοσέφ Κάρο** τον 16ο αιώνα κ. π., στην Τσφάτ – Σάφεντ του σημερινού βόρειου Ισραήλ. Το έργο αποκάλεσε “*Σουλχάν Αρούχ*: Έτοιμο – Στρωμένο Τραπέζι” διότι όλα για το “συμπόσιο” είναι έτοιμα, και το μόνο που οι καλεσμένοι – συνδαιτυμόνες χρειάζεται να κάνουν είναι να σερβιριστούν! Εκδόθηκε πρώτη φορά στην Βενετία το 1567 και γνώρισε αμέσως μεγάλη επιτυχία. Στοιχεία για τον Γ. Κάρο, *Ency. Judaica*, 5:194-200. Ισαάκ Μιζάν, *ת"ש ת"ש: Σουλχάν Αρούχ – Οδηγός για την Εφαρμογή του Νόμου*, Αθήνα 2017, σελ. 36-37. Αθανασίου Π. Χαστούπη, *Χαλαχική Γραμματεία του Ιουδαϊσμού των Μέσων Χρόνων*, Εν Αθήναις 1981, σελ. 22-23.

יהודה בן-תימא אומר, הוה עז כנמר וקל כנשר, רץ כצבי וגבור כארי

לעשות רצון אביך שבשמים.

*Ο Ιούδας υιός Τεμά, είπεν· Έσο τολμηρός ως ο πάνθηρ και ελαφρύς ως ο αετός, ταχύς ως η δορκάς και ισχυρός ως ο λέων δια να ποιήσ το θέλημα του Πατρός σου του εν τοις ουρανοίς!*¹⁴

Τρεις φορές ημερησίως καλούμαστε να επικοινωνούμε με τον Πλάστη μας, μέσω της Πρωινής, της Απογευματινής και της Βραδινής Τεφιλά. Ο Βασιλιάς Δαβίδ αναφέρθηκε στις τρεις ημερήσιες προσευχές του ανθρώπου προς τον Θεό:

ערב ובקר וצהרים אשיח ואהמה, וישמע קולי.

*Εσπέρας, και πρωί, και μεσημβριαν θέλω παρακαλεί και φωνάζει· και θέλει ακούει της φωνής μου.*¹⁵

Ο εξόριστος στην αυλή του Ναβουχοδονόσορ **Ντα-νιέλ**: **Δανιήλ** – Δανιήλ τηρούσε απαρέγκλιτα την πατροπαράδοτη συνήθεια των τριών ημερήσιων προσευχών: γג ירושלם וזמנין תלת ביומא הוא ברך ברכוהי, ומצא ומודא קדם

אלהה ...

Προς την Ιερουσαλήμ έπιπτεν επί τα γόνατα αυτού τρις της ημέρας, προσευχόμενος και δοξολογών ενώπιον του Θεού αυτού ...¹⁶

Στην Μισνά ορίζονται οι χρόνοι των ημερησίων προσευχών ως εξής:¹⁷ תפלת ... תפלת עד צות ... תפלת עד הערב ... תפלת עד הערב אי

לה קיבע.

Η Τεφιλάτ Σαχρίτ απαγγέλλεται έως την μεσημβριαν ... η Τεφιλάτ Μινχά έως την εσπέρα ... η δε Τεφιλάτ Αρβίτ δεν έχει συγκεκριμένα χρονικά όρια.

Για τους χρόνους των προσευχών ο Μεσαιωνικός Ισπανοεβραίος Ραββίνος, φιλόσοφος και ποιητής **Γε-συντά Αλεβή** έγραψε:

14 *Κεφάλαια Πατέρων*, 5:23. Ο Ιούδας υιός του Τεμά ήκμασε κατά το δεύτερο ήμισυ του 2ου αιώνα κ.π. Η έκφραση “ελαφρύς ως αετός” παραπέμπει στο Β΄ Σαμουήλ, 1:23, όπου διαβάζουμε: «מאריות גברו, מנשרים קל, חסון גלאפρόטרוי אעטון, דונאτόטרוי לעόνטון».

15 Ψαλμοί, 55:18. Τα λόγια στις Πράξεις, 10:9, για τον Απόστολο Πέτρο ότι ανέβη «εις το δώμα δια να προσευχηθή, περί την έκτην ώραν», αποτελεί προφανώς αναφορά στην Ιουδαϊκή απογευματινή προσευχή που απαγγέλλονταν τέτοια ώρα στον Ναό. Παρομοίως, η αναφορά στις Πράξεις, 3:1, «κατά την ώραν της προσευχής, την εννάτην», παραπέμπει στην Ιουδαϊκή βραδινή προσευχή.

16 Δανιήλ, 6:11.

17 Μισνά Μπεραχότ, 4:1.

ותהיה העת ההיא לב זמנו ופריו, ויהי שאר עתותיו כדרכים המגיעים אל העת

ההיא, יתאוה קרבתו שבו מתדמה ברוחניים ויתרחק מהבהמיים, ויהיה פרי יומו

ולילו השלש עתות של תפלות, ופרי השבוע יום השבת, מפני שהוא מעמד להדבק

בענין האלהי, ועבודתו בשמחה ולא בכניעה ... והסדר הזה מהנפש כסדר המזון

מהגוף, מתפלל לנפשו ונזון לגופו, ומתמדת עליו ברכת התפלה עד עת תפלה

... אחרת, כהתמדת כח סעות היום עד שיסעוד בלילה

*Η ώρα της προσευχής αποτελεί την καρδιά και τον καρπό του χρόνου· είναι η στιγμή της επικοινωνίας με τον Πλάστη. Όλες οι άλλες ώρες συνθέτουν τον ενδιάμεσο χρόνο, την οδό που οδηγεί προς αυτή την συνάντηση ... Οι χρόνοι των τριών ημερησίων προσευχών αποτελούν τον στόχο της ημέρας και της νύκτας, όπως το Σάββατο βρίσκεται στην κορυφή των αναζητήσεων όλης της εβδομάδος, ως χρόνος εγκαθιδρύσεως της επικοινωνίας του ανθρώπου με τον χώρο του πνεύματος, και της λατρείας του Θεού με πνεύμα χαράς και όχι υποτέλειας. Η προσευχή είναι δια την ψυχή ότι είναι η τροφή δια το σώμα. Η ευλογία μιας προσευχής διαρκεί μέχρι του [τακτού] χρόνου της επομένης, ακριβώς όπως η εκ του πρωινού γεύματος ισχύς, διαρκεί έως του δείπνου!*¹⁸

Από τους Ταλμουδικούς χρόνους ανέκυψε το ερώτημα αν η υποχρέωση του ανθρώπου να προσευχηθεί στον Θεό απορρέει από την Τορά – την Πεντατευχική Νομοθεσία – ή, είναι Ραββινική εντολή. Ο επιφανής φιλόσοφος και νομομαθής **Μουσής Μαΐμονίδης** στον Κώδικα «Μισנέ Τορά: משנה תורה - Δευτέρωσις του Νόμου», αποφαινεται ως εξής:

מצוה עשה להתפלל בכל יום, שנאמר: "ועבדת את ה' אלהיכם". מפני

נשמועה למדו שעבודתו זו היא תפלה, שנאמר: "ולעבדו בכל",

ואמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב, זו תפלה. ואין התפלה מן התורה,

ואין משנה התפלה הזאת מן התורה, ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה.

Αποτελεί θετική Πεντατευχική εντολή η καθημερινή προσευχή, όπως ειπώθηκε: “Και θέλετε λατρεύει Κύριον τον Θεόν σας”. Η Παράδοση διδάσκει πως η λέξη “λατρεία” υπονοεί την προσευχή, όπως ειπώθηκε: “Και θέλετε λατρεύει Αυτόν εξ όλης της

18 *Σέφερ Κουζάρι*: 3:5. ספר הכוזרי. Στοιχεία για την ζωή και το έργο του Γ. Αλεβή, *Ency. Judaica*, 10: 355-366. Αθανασίου Π. Χαστούπη, *Φιλοσοφική Γραμματεία του Ιουδαϊσμού των Μέσων Χρόνων*, Αθήνα 1980, σελ. 15-19.

καρδιάς σας”.
*Τι εστί λατρεία
της καρδιάς
– ερωτούν οι
Σοφοί; Προ-
σευχή – είναι
η απάντηση.
Όμως, ο αριθ-
μός, η μορφή
και το περιεχό-
μενο των προ-
σευχών, καθώς
και ο χρόνος
απαγγελίας αυ-
τών, δεν καθο-
ρίζεται στην Το-
ρά!*¹⁹

Σεφαραδίτικο προσευχολόγιο της Υεμένης.

Η παράκληση του ηγέτη Μωυσή δεν εισακούσθηκε· του υποδείχθηκε να αντικρύσει την Γη της Επαγγελίας από την κορυφή του όρους Πισγά – Φισγά. Για μια, φαινομενικά, ασήμαντη αβλεψία ο ηγέτης και Νομοπαραλήπτης κρίθηκε αυστηρά.

Ο όρος **Τεφιλά**: תפלה – **Προσευχή** περικλείει ποικίλες έννοιες και αποτυπώνεται σε διαφορετικά είδη κειμένων. Υπάρχουν *Μπακασότ*: תפלה וקריאת וקריאת – *Παρακλήσεις* και *δεήσεις*. *Τεϊλότ*: תפילה וקריאת – *Ονταότ*: תפילה וקריאת – *Δοξασιές* και *Ευχαριστίες*, που εκφράζονται μέσα από την καρδιά και ανταποκρίνονται στις ανάγκες, τα όνειρα και τα ιδανικά του ατόμου που προσεύχεται.

Πολλές προσευχές που αποτυπώνονται στην Τορά είναι λακωνικές, ολιγόλογες. Ο **Μωσέ**: משה - **Μωυσής** προσευχήθηκε και παρακάλεσε τον Θεό να τον συγχωρέσει, χρησιμοποιώντας τις ακόλουθες λέξεις:

ואתחנן אל ה', בעת ההיא לאמר,
אתה החלת להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה,
אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורתך. אעברה נא וראאה את הארץ הטובה, אשר בעבר הירדן, ההר הטוב הזה והלבנה,
*Και εδεήθην του Κυρίου κατ' εκείνον τον καιρόν, λέγων· Κύριε Θεέ, Συ ήρχισας να δεικνύης εις τον δούλον σου την μεγαλωσύνην Σου, και την κραταιάν Σου χείρα· διότι τις Θεός είναι εν τω ουρανώ ή εν τη γη, όστις δύναται να κάμη κατά τα έργα Σου, και κατά την δύναμίν Σου; Ας διαβώ, δέομαι, και ας ίδω την γην την αγαθήν, την πέραν του Ιορδάνου, εκείνο το όρος το αγαθόν, και τον Λίβανον.*²⁰

19 *Μισνέ Τορά – Ιλχότ Τεφιλά*, 1:1. Ο Κώδικας σύγκειται από 14 ενότητες, όσο και η αριθμητική αξία των γραμμάτων της λέξης “γιάντ: יד – χείρ”. Ως εκ τούτου, αποκαλείται και «*Γιάντ Αζαζακά*: תפילה וקריאת – *Κραταιά Χείρ*».

20 *Δευτερονόμιον*, 3:23-25. Το αμάρτημα του Μωυσή, που καταγράφεται στο βιβλίο Αριθμοί, 20:7-13, ήταν ότι χτύπησε τον βράχο για να βγάλει νερό, ενώ θα αρκούσε μόνο να ομιλήσει.

Οι Τεφιλότ άλλοτε εκφράζουν αισθήματα μεταμέλειας και συγγνώμης, και άλλοτε υμνούν και δοξάζουν τον Ύψιστο. Πάντοτε, όμως, απευθύνονται με την βεβαιότητα πως ο Θεός ακούει, συγχωρεί και ανταποκρίνεται στις εκκλήσεις των ανθρώπων. Ότι αποδέχεται τις παρακλήσεις και τις ευχαριστίες που οι άνθρωποι αναπέμπουν.

Στην Ιουδαϊκή παράδοση η Τεφιλά καλείται «**Αβοντά σεμπαλέβ**: שבועה וברכה – **Λατρεία της καρδιάς**»! Μια ενασχόληση που στην Ιουδαϊκή αντίληψη ταυτίζεται με το τελετουργικό των θυσιών στον Ναό, και ως εκδήλωση αγάπης, σεβασμού, υπακοής προς τον Θεό και την Διδασκαλία Του. Λατρεία δεν σημαίνει υποταγή του ατόμου στον “*ζυγό των εντολών*”, αλλά έκφραση εθελουσίας εκπληρώσεως της αποστολής μας. Τηρώντας τις “*μισβότ*: מצוות – *εντολές*” κάθε άτομο αναγεννιέται ψυχικά και συναισθηματικά. Προσεγγίζοντας τον Θεό μετατρέπουμε την ζωή μας σε ένα ιερό έπος, χαράς και ευτυχίας. Γινόμαστε «υπηρέτες του Θεού: *αβντέ Αντονάι*: ה' וברכה», ο ύψιστος επιθετικός ορισμός που μπορεί να κατακτήσει ο άνθρωπος! Ένας τίτλος που εκφράζει κάτι πηγαίο και αληθινό, και όχι κάποια εφήμερη παρόρμηση.

Η φύση και η αποστολή της προσευχής αποτυπώνεται εύστοχα στα λόγια της Τορά:

אהבה תא ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם.
*Να αγαπάτε Κύριον τον Θεόν σας, και να λατρεύητε Αυτόν εξ όλης της καρδιάς σας και εξ όλης της ψυχής σας!*²¹

21 *Δευτερονόμιον*, 10:3. Μια φράση που περιέχεται στο *Σεμά* και που κάθε ευσεβής Ιουδαίος απαγγέλλει τρεις φορές κάθε ημέρα.

Την προσευχή ως λατρεία υπαινίσσεται ο **Συμμένων ο Δίκαιος** στη ρήση του:

על השלש דברים העולם עומד: על התורה, ועל העבודה, ועל גמילות חסדים.

*Επί τριών πραγμάτων ο κόσμος ίσταται· επί της Τωρά και επί της λατρείας και επί της φιλανθρωπίας.*²²

Η παραμέληση τριών δραστηριοτήτων – της θρησκευτικής αγωγής, της προσευχής και της ανθρωπινής αρωγής – συνεπάγεται την καταστροφή, την εκθεμελίωση και τον αφανισμό της Ιουδαϊκής ζωής.

Με την καταστροφή του Ναού της Ιερουσαλήμ, η Συναγωγή με το τυπικό των Τεφιλόν υποκατέστησε την λατρεία των θυσιών. Το γεγονός αυτό υπαινίχθηκε ο προφήτης **Οσέα**, σε ανύποπτο χρόνο, λέγων:

יהוה עמכם דברים, ושובו אליו, כי אמרו אליו כל תש נון וקו ובו, ונלשנו פרים פנינו.

*Λάβετε μεθ' εαυτών λόγους, και επιστρέψατε προς τον Κύριον· είπατε προς Αυτόν, αφείρεσον πάσαν ανομίαν ημών, και δέχθητι ημάς ευμενώς, και θέλομεν αποδώσει αντί ταύρων, τον καρπόν των χειλέων ημών!*²³

Ο Οσέα δίδαξε πώς η «μετάνοια - τεσουβά: תשובה», σηματοδοτεί την επιστροφή του αμαρτωλού στον Θεό. Ότι αυτό που προέχει δεν είναι η προσφορά θυσιών, αλλά η προσέγγιση του Θεού με ειλικρινή μεταμέλεια.

Ο Βασιλιάς Δαβίδ επίσης αναγνωρίζει την προσευχή ως υποκατάστατο των θυσιών:

תכונ תפלתך תרצה לפני, כפי תנחמך.

*Ας κατευθυνθεί ενώπιόν Σου η προσευχή μου ως θυμίαμα· η ύψωσις των χειρών μου ας γένη ως θυσία εσπερινή!*²⁴

Ο Δαβίδ μας έδειξε επίσης τον δρόμο προσέγγισης του Θεού:

הללה שם אלהים בשיר, ואגדלת בתודה.

*Θέλω αινέσει το όνομα του Θεού εν ωδή, και θέλω μεγαλύνει Αυτόν εν ύμνοις.*²⁵

Στο **Ζόαρ**: קהי – **Βιβλίον της Λαμπρότητας**, η προσευχή παραλληλίζεται με την κλίμακα στο όνειρο του Πατριάρχη Ιακώβ, που ένωνε την γη με τον ουρανό.²⁶ Μια εικόνα που ζυπνά μέσα σε κάθε άνθρωπο αίσθημα σχέσης και επικοινωνίας με τον Ουράνιο Πατέρα μας. Μέσα από την έκσταση της προσευχής, ο άνθρωπος ανυψώνεται πάνω από τα γήινα, τις εγκόσμιες αγωνίες και τις καθημερινές φοβίες. Οι Ιουδαίοι Μύστες παρομοιάζουν την προσευχή με την φλόγα που περιβάλλει το πυρακτωμένο κάρβουνο. Την ώρα της Τεφιλά το ανθρώπινο σώμα φλέγεται αλλά δεν καίγεται. Η Τεφιλά αποτελεί ένα προστατευτικό ένδυμα αγιότητας, και φωτίζει όλο του το είναι!

Το Σιντούρ όμως είναι, σύμφωνα με την έκφραση του προφήτη **Μαλαχί**, και ένα όχημα – εργαλείο που στρέφει τις καρδιές των πατέρων προς τα παιδιά, και τις καρδιές των παιδιών προς τους γονείς και τα ιδανικά τους:

הנה אנכי הלש כל תא אלה הנביא ... והשיב לב אבא על בני, ולב בני על אבות.

בני על אבות.

*Ιδού, Εγώ θέλω αποστείλει προς εσάς Ηλίαν τον προφήτην ... Και αυτός θέλει επιστρέψει την καρδιαν των πατέρων προς τα τέκνα, και την καρδιαν των τέκνων προς τους πατέρες αυτών!*²⁷

Το τελετουργικό της Συναγωγής αποτελεί το καλύτερο μέσον για την διαφύλαξη της πατρογονικής μας παράδοσης. Αντιπροσωπεύει ένα στέρεο και συνεκτικό δεσμό ανάμεσα στις γενιές, ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον.²⁸

26 Βλ. Γένεσις, 28:12-22. Το *Ζόαρ* αποτελεί υπόμνημα επί της Πεντατεύχου, και το πλέον αντιπροσωπευτικό έργο της Ιουδαϊκής Καθβάλα. Gershon G. Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, New York 1073, 156-204.

27 Μαλαχίας, 3:23-24.

28 Άκρως διδακτικό είναι το περιεχόμενο αφιέρωσης σε σύγχρονη έκδοση προσευχολογίου. Την δεκαετία του 1960 εκδόθηκε στο Ισραήλ το «**Μαχζόρ Σαλονίκη**: יגנילש רווקמ», ένα τρίτομο έργο με την Τάξη των Τεφιλόν για το Ρως Ασανά, Κιπούρ, Σαλός Ρεγκαλίμ, σύμφωνα με το τυπικό των Θεσσαλονικέων Σεφαραδιδών. Στον πρόλογο του τόμου για το Ρως Ασανά, διαβάζουμε μεταξύ άλλων: «Για την διαιώνιση της μνήμης της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης ... επιθυμούμε την διαιώνιση των εθίμων και του τελετουργικού των προγόνων μας από την Ισπανία, που επί γενεές έζησαν στην ανθηρή και πλούσια Σαλονίκη! Θεωρούμε το Προσευχολόγιο των εορτών ένα τέλειο εργαλείο και συνεκτικό δεσμό για την επίτευξη του ονείρου μας. Μέσα από τα κείμενα του προσευχολογίου αναδύονται τα ιδιαίτερα έθιμα, οι μελωδίες που οι πρόγονοί μας τραγούδησαν, και η ποίηση που έγραψαν. Αυτήν την παράδοση θέλουμε να μεταλαμπαδεύσουμε στα παιδιά μας, και στα παιδιά των παιδιών μας!»!

22 Πιρκέ Αβώτ, 1:2. Για την σημασία της λατρείας στην Ιουδαϊκή παράδοση, βλ. Βασιλείου Μ. Βέλλα, *Εβραϊκή Αρχαιολογία*, Αθήνα 1980, σελ. 184-185.

23 Ωσηέ, 14:2.

24 Ψαλμοί, 141:2.

25 Ψαλμοί, 69:31.

Το κτίριο της τ. Συναγωγής της Αλεξανδρούπολης, στην οδό Μαζαράκη 33, όπου σήμερα στεγάζεται η Χριστιανική Εστία.

“NO OS OLVIDAREMOS JAMAS” *

Ιστορία των Εβραίων της Αλεξανδρούπολης (Β' ΜΕΡΟΣ)

Του ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΟΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗ

Η Συναγωγή της Αλεξανδρούπολης

Στην Αλεξανδρούπολη, καθώς ήταν νεώτερη πόλη χτισμένη με βάση πολεοδομικό σχεδιασμό και σύγχρονες προδιαγραφές, δεν υπήρχε εβραϊκή συνοικία, με την έννοια της μαζικής εγκατάστασης Εβραίων σε συγκεκριμένο σημείο της πόλης, πολλώ δε μάλλον της γκετοποίησης¹. Η αύ-

ξηση του εβραϊκού πληθυσμού είχε ως αυτονόητο συνεπακόλουθο τη δημιουργία Συναγωγής, που κατασκευάστηκε στην πρώτη ζώνη της επέκτασης του αρχικού σχεδίου, ενώ αρκετά βορειότερα οριοθετήθηκε χώρος για το εβραϊκό κοιμητήριο².

Η Συναγωγή, που διασώζεται μέχρι τις μέρες μας, με άλλη βεβαίως χρήση, βρίσκεται επί της οδού Μαζαράκη. Το κτίριο έχει εξωτερικές διαστάσεις 13 X 15 μέτρα, εσωτερικό εμβαδόν 162,84 τ.μ. και ύψος 7,78 μέτρα και βρίσκεται στο εσωτερικό περιτειχισμένης αυλής. Οι εξωτερικοί τοίχοι έχουν χτιστεί από πλινθοδομή (κεραμικά – τούβλα), είναι σοβατισμένοι και η στέγη είναι κεραμοσκεπής³. Η Συναγωγή ακολουθούσε τον «Οθωμανικό τύπο», με το βήμα στο κέντρο του κτιρίου, τον γυναικωνίτη στην είσοδο της συναγωγής και το όλο κτίριο «προστατευμένο» στο βάθος της αυ-

1 ΑΙ. Yerolympos, “New Data”, σελ. 626, 628 και Ηλίας Β. Μεσσίνας, *Οι συναγωγές στην Ελλάδα, η αρχιτεκτονική τους και η σχέση τους με τον ιστό της πόλης και την εβραϊκή συνοικία*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 1998, σελ. 196. Σύμφωνα με τον Βασίλη Ριτζαλέο, τα διαθέσιμα στοιχεία δεν είναι επαρκή για να εξαχθούν συμπεράσματα ως προς την ύπαρξη οργανωμένης συνοικίας ή τη διάχυση των Εβραίων στον πολεοδομικό ιστό της πόλης, αφενός λόγω της έλλειψης αρχείων, αφετέρου λόγω του μικρού μεγέθους της Κοινότητας. Βλ. Β. Ριτζαλέος, *Οι εβραϊκές κοινότητες στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη*, σελ. 58. Πάντως, οι διευθύνσεις ιδιοκτησιών που ο ίδιος αναφέρει, συντείνουν στην ανυπαρξία εβραϊκής συνοικίας.

* «Δε θα σας ξεχάσουμε ποτέ», στα λαντίνο/τζουντέσμο.

2 ΑΙ. Yerolympos, *ό.π.*, σελ. 626, 628.

3 Μεσσίνας, *ό.π.*, σελ. 198

λής, περιτειχισμένης από ψηλό μαντρότοιχο. Σύμφωνα δε με μια εκδοχή, η Συναγωγή δεν είχε κολώνες στο κέντρο της⁴. Η μορφολογία της Συναγωγής, σύμφωνα με τον Μεσσίνα, έχει το μοντέλο των αρχών του 19^{ου} αιώνα, μη διαφέροντας ιδιαίτερα από τις υπόλοιπες Συναγωγές

του βορειοελλαδικού χώρου, παρά το ότι χτίστηκε στα τέλη του αιώνα αυτού, μετά τις Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και μάλιστα από μέλη μιας κοινότητας που είχε έντονη επαφή και επιρροές από τη Δύση, γεγονός παράδοξο⁵.

Πιθανή χρονολογία ανέγερσής της είναι το 1888, σύμφωνα με υπόθεση εργασίας του Ηλία Μεσσίνα⁶. Πάντως στα 1902 χορηγήθηκε στην Κοινότητα άδεια να χρησιμοποιήσει για τις θρησκευτικές της ανάγκες ένα δωμάτιο εγκαταλελειμμένης οικίας, ενώ οικοδομική άδεια χορηγήθηκε την επόμενη χρονιά⁷.

Η Συναγωγή υπέστη ζημιές από βομβαρδισμό στη διάρκεια του πολέμου και στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε για τη στέγαση οικογενειών προσφύγων⁸, ενώ στα μεταπολεμικά χρόνια στεγάζει κατηχητικά σχολεία και τη «Χριστιανική Εστία». Στα 1958 το κτίριο μεταβιβάστηκε με πωλητήριο⁹ στη Γ.Ε.Χ.Α. και «υπέστη σημαντικές τροποποιήσεις... σε βαθμό που μόνο οι εξωτερικοί τοίχοι παραμένουν στην αρχική τους μορφή»¹⁰. Κατά τον Ηλία Μεσσίνα, οι τροποποιήσεις, που έγιναν από το μηχανικό Γεώργιο Γιουβανάκη, περιλάμβαναν μετάθεση του αρχικού δαπέδου χαμηλότερα από την

Αποψη της Αλεξανδρούπολης
σε καρτ ποστάλ του 1910

αρχική του θέση, και αντικατάσταση του ξύλου από πλάκα μπετόν, αλλαγή στο ύψος των παραθύρων, ενώ κατεδαφίστηκε η σκάλα της κύριας εισόδου, που ήταν παραλληλόγραμμη με σκαλοπάτια προς τρεις κατευθύνσεις, καθώς και το στέγαστρο με δυο κολώνες στην

είσοδο, η τετράρριχτη κεραμοσκεπής στέγη αντικαταστάθηκε από πλάκα μπετόν και τροποποιήθηκε ριζικά το εσωτερικό της.

Σύμφωνα με τον Μεσσίνα¹¹, πρόθεση του συμβουλίου της «Χριστιανικής Εστίας» ήταν η κατεδάφιση της Συναγωγής και η ανέγερση σύγχρονου κτιρίου, κατεδάφιση πάντως που αντίκειται στη συμφωνία που έγινε με το Κ.Ι.Σ.Ε. κατά την πώληση του κτιρίου. Τα ανωτέρω επιβεβαίωσε και ο γράφων κατά την πρώτη επίσκεψή του στον χώρο στα 1999, οπότε οι υπεύθυνοι ήταν ιδιαίτερα αρνητικοί απέναντί του. Μόλις έμαθαν τον σκοπό της επίσκεψης του γράφοντος, οι τότε υπεύθυνοι αναρωτήθηκαν «γιατί έρχονται κάθε τόσο εβραίοι και φωτογραφίζουν τον χώρο, ζητώντας πληροφορίες για την ιστορία του». Και με ένοχο ύφος έσπευσαν να τονίσουν στο γράφοντα ότι «εμείς είμαστε νόμιμοι εδώ, τον αγοράσαμε τον χώρο, και έχουμε χαρτιά», καθώς φυσικά έχουν αποκτήσει το κτίριο με νόμιμο συμβόλαιο, θαρρείς και ο γράφων είχα προσφύγει στην διά της δικαστικής οδού διεκδίκησή του. Ενώ ο γράφων διεκδικούσε – και διεκδικεί – μονάχα το δικαίωμα στη ιστορία και στη μνήμη...

Εβραϊκό Κοιμητήριο Αλεξανδρούπολης

Ο γράφων αναζητούσε το κοιμητήριο της εβραϊκής κοινότητας εδώ και πολλά χρόνια, χωρίς αποτέλεσμα. Οι γραπτές μαρτυρίες σιωπούσαν ή το παρουσίαζαν ως χαμένο από την ανοικοδόμηση. Το 2009 και το 2010 σε επιτόπια έρευνα στάθηκε αδύνατο να εντοπιστεί, παρά το ότι ο γράφων απευθύνθηκε για παροχή πληροφοριών σε ηλικιωμένους Αλεξανδρουπολίτες που λόγω ηλικίας γνώριζαν περισσότερα¹².

4 Μεσσίνας, *ό.π.*, σελ. 37

5 Μεσσίνας, *ό.π.*, σελ. 201-202.

6 Μεσσίνας, *ό.π.*, σελ. 198. Ο Μεσσίνας επισημαίνει πάντως (σημ. 24) ότι δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία για την ίδρυση της Συναγωγής της Αλεξανδρούπολης, τη χρονολόγηση της οποίας έκανε ο ίδιος το 1888 με βάση την εγκατάσταση εβραϊκού στοιχείου στην πόλη.

7 Μαρία Τεμριτσίδη, *Από το Δεδέαγατς στην Αλεξανδρούπολη. Η ιστορία της πόλης από το 1860 έως το 1920*, αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 68.

8 Μεσσίνας, *ό.π.*, σελ. 199

9 Αρ. συμβολαίου 51.383/4-8-1958 στο Μεσσίνας, *ό.π.*, σελ. 199, σημ. 35.

10 Μεσσίνας, *ό.π.*, σελ. 199.

11 Μεσσίνας, *ό.π.*, σελ. 199.

12 Τον Ιούνιο του 2009, σε τηλεφωνική συνομιλία με τον συ-

Με έκπληξη, λοιπόν, πληροφορήθηκε ο γράφων το καλοκαίρι του 2018 ότι το νεκροταφείο είχε εντοπιστεί. Έκπληξη ευχάριστη, καθώς πίστευε ως τότε ότι μια μεγάλη ιστορία είχε ήδη χαθεί, όπως συνέβη με τα εβραϊκά κοιμητήρια πολλών άλλων πόλεων, ενώ ο εντοπισμός του άνοιγε νέους ορίζοντες στην έρευνα, στην ιστορία και τον πολιτισμό, καθώς το εβραϊκό κοιμητήριο Αλεξανδρούπολης αποτελεί κομμάτι της ιστορίας της πόλης και ταυτόχρονα απτή ένδειξη της παρουσίας του εβραϊκού στοιχείου στην πόλη, η μνήμη του οποίου, μέσω του ευπρεπισμού του χώρου, θα αναδειχθεί ακόμη περισσότερο.

Το εβραϊκό κοιμητήριο Αλεξανδρούπολης βρίσκεται στα βορειοανατολικά της πόλης, σε πάροδο της οδού Κεσσάνης, σε μικρή απόσταση από το παλιό μουσουλμανικό νεκροταφείο, αλλά και τους λοιπούς κοιμητηριακούς χώρους της πόλης. Η έκταση του εβραϊκού κοιμητηρίου είναι κατά σημαντικό μέρος καλυμμένη από άγρια βλάστηση, η οποία καλύπτει μεγάλο αριθμό μνημάτων, ενώ στην πίσω πλευρά του χώρου διακρίνονται ίχνη αλλοτινής περιτείχισής του.

Τα ορατά και μη καλυμμένα μνήματα είναι περίπου δεκαπέντε. Κάποια από αυτά έχουν καταφανώς συληθεί, πιθανότατα από αφελείς όσο και κακοήθεις τυμβωρύχους κυνηγούς θησαυρών και

νταξιούχο συμβολαιογράφο Αλεξανδρουπόλεως Χαράλαμπο Καρυωτάκη, ο τελευταίος προσδιόρισε τη θέση του νεκροταφείου στα βόρεια της πόλης, κοντά στο Συμμαχικό Κοιμητήριο, σε θέση εντελώς διαφορετική από την ορθή.

Ταφικά μνήματα που διασώζονται μέχρι σήμερα στο εβραϊκό νεκροταφείο της Αλεξανδρούπολης, που βρίσκεται σε πάροδο της οδού Κεσσάνης, στη θέση Τυφλό, στο Ο.Τ.713 του Πολεοδομικού Σχεδίου.

οι επιτύμβιες πλάκες έχουν μετακινηθεί ή και σπάσει. Κάποια από τα μνήματα έχουν κυλινδρική μορφή στο άνωθεν μέρος τους, με τον κύλινδρο, κατά την πρώτη εκτίμηση του γράφοντος, να συμβολίζει το Σέφερ Τορά, τον κύλινδρο της Τορά, και ασφαλώς αφορούν σε κεκοιμημένους ιδιαίτερης πνευματικότητας και θρησκευτικότητας. Αρκετά από τα μνήματα έχουν τον ίδιο μορφολογικό τύπο με αυτά του εβραϊκού νεκροταφείου Διδυμοτείχου, όπου η επιγραφή είναι οριζόντια χαραγμένη στη με-

γάλη διάσταση της πλάκας και απουσιάζουν θρησκευτικά σύμβολα. Ο τύπος αυτός είναι πιθανότατα ένδειξη της καταγωγής των τεθνεώτων, αλλά και του τεχνίτη χαρακτή. Υπάρχουν και νεώτερης τεχνοτροπίας μνήματα, όπου ξεχω-

ρίζει το Μαγκέν Νταβίντ, ενώ σε κάποια η επιγραφή είναι γραμμένη στα λαντίνο με εβραϊκούς χαρακτήρες. Οι χρονολογίες που μπόρεσε να διακρίνει ο γράφων κυμαίνονται ανάμεσα στα 5681 και στα 5702, δηλαδή ανάμεσα στο 1921 και στο 1942. 1942, λίγο πριν το τέλος. Αν αναλογιστεί κάποιος και το μεσολαβήσαν διάστημα μέχρι την τοποθέτηση της επιτύμβιας πλάκας¹³, είναι προφανές ότι η

13 Σύμφωνα με τον εβραϊκό νόμο (Γένεσις/Μπερεσσίτ 35:20), το μνήμα πρέπει να ανεγερθεί το ταχύτερο δυνατόν μετά τις επτά ημέρες του πένθους, προκειμένου να προσδιοριστεί ο τόπος που είναι θαμμένος ο νεκρός και να διαιωισθεί η μνήμη του και να υπάρξει προστασία από τα κακά πνεύματα. Βλ. Ρ. Ισαάκ – Σαμουήλ Λ. Μιζάν, *Σσουλχάν Αρούχ. Οδηγός για την εφαρμογή του Νόμου σύμφωνα με τη Σεφαραδίτικη παράδοση*, Αθήνα 2017, σελ. 475. Εντούτοις, κατά παράδοση σε κάποιες

κοινοτική ζωή των Εβραίων της Αλεξανδρούπολης λειτουργούσε μέχρι το τέλος, ενώ κατά βάση τα μέλη της ήταν ανύποπτα για το κακό που τους έμελλε.

Η άγνοια για την ύπαρξη του κοιμητηρίου είχε ως αποτέλεσμα τη μη κτηματολογική καταχώρησή του ως τώρα στο όνομα του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδος, ως διαδόχου των δικαιωμάτων και των περιουσιακών στοιχείων της διαλυθείσας Ισραηλιτικής Κοινότητας της Αλεξανδρούπολης. Προφανές είναι όμως ότι ο εντοπισμός του θα οδηγήσει σε σύντομο

Ο τάφος του Χαΐμ Οβαδιά, που απεβίωσε στις 25 Νισάν 5688 (15/4/1928), στο εβραϊκό νεκροταφείο της Αλεξανδρούπολης (μτφρ. επιγραφή: Αναστασία Λουδάρου, αρχαιολόγος).

χρόνο στην αποκατάσταση του ΚΙΣΕ ως φυσικού και νομικού δικαιούχου και ιδιοκτήτη. Ευχής έργο είναι στη συνέχεια η ανάδειξή του ως τόπου μνήμης και ιστορίας της Αλεξανδρούπολης και της πάλαι ποτέ διαλαμψάσης Εβραϊκής Κοινότητάς της.

Η εικόνα των Αλεξανδρουπολιτών Εβραίων μέσα από τον Τοπικό Τύπο

Αρκετές εφημερίδες εκδόθηκαν στην Αλεξανδρούπολη από το 1922 έως το 1941, άλλες βραχύβιες, άλλες μακροβιότερες. Την αρχή έκανε ο *Φάρος* και ακολούθησαν *Το Βήμα της Θράκης*, η *Φωνή της Θράκης*, η *Δυτική Θράκη*, ο *Αγών*, ο *Λαός του Έβρου*, τα *Θρακικά Νέα*, η *Αναγέννησις*, ο *Αδιάλλακτος*, η *Ηχώ του Έβρου* και η *Πρόοδος*¹⁴.

Η βουλγαρική κατοχή της Θράκης, στα 1941-

κοινότητες (π.χ. Χαλκίδα) το μνήμα τοποθετείται εθιμικά μετά την πάροδο μερικών μηνών, ώστε να κατακαθίσει το χώμα.

14 Μανώλης Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία [και περιοδικά] Μακεδονίας και Θράκης*, University Studio Press/Εκφραση, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 339-365, Αθ. Κριτού, *ό.π.*, σελ. 52, Θανάσης Αποστολίδης, *Αλεξανδρούπολη, μορφές-γεγονότα-αναμνήσεις*, Αλεξανδρούπολη 1977, σελ. 74-76.

1944, έριξε πέπλο σκοταδιού σε κάθε μορφής πνευματική ανάπτυξη. Οι κατακτητές κυνήγησαν με μένος κάθε τι ελληνικό, προσπαθώντας να αλλοιώσουν τον χαρακτήρα της περιοχής και το φρόνημα των κατοίκων. Βιβλιοθήκες και αρχεία χάθηκαν τα χρόνια εκείνα, ώστε σήμερα οι θρακικές εφημερίδες της περιόδου να είναι ιδιαίτερα δυσεύρετες. Όσο για τα λιγοστά φύλλα που διασώθηκαν, αυτό συνέβη επειδή βρισκόνταν εκτός Θράκης, στην Αθήνα κυρίως. Ο γράφων ερεύνησε τις συλλογές της Βιβλιοθήκης της Βουλής, του Ε.Λ.Ι.Α. και του Μουσείου Τύπου της Πάτρας.

Οι επαρχιακές εφημερίδες από τη φύση τους κινούνται στα στενά πλαίσια και στις λεπτές ισορροπίες των μικρών πόλεων και των κλειστών κοινωνιών στις οποίες απευθύνονται και συνήθως η αρθρογραφία τους χαρακτηρίζεται από μετριοπάθεια. Αν αυτό ισχύει σε γενικές γραμμές για το *Βήμα της Θράκης*, η *Πρόοδος* είναι κραυγαλέα εξαίρεση του κανόνα, παρουσιάζοντας μια μαχητική αρθρογραφία τόσο σε τοπικό, όσο και πολιτικό πλαίσιο, όντας ενταγμένη στο χώρο του Κόμματος Φιλελευθέρων του Ελ. Βενιζέλου. Αυτό που ξεφρνιάζει ακόμη περισσότερο όσον αφορά στην *Πρόοδος* είναι ο συνειδητός και μαχητικός αντισημιτισμός της, που εκδηλώνεται αναφανδόν χωρίς συστολή και χωρίς καμιά πρόθεση να αποκρυβεί.

***

Το *Βήμα της Θράκης* εκδόθηκε από τον Αθηναίο δημοσιογράφο και ανώτερο κρατικό υπάλληλο Αλέξανδρο Μπαλάσκα¹⁵ και μεταφέρθηκε στην Αλεξανδρούπολη από την Καβάλα. Ήδη από την αρχή της έκδοσής του¹⁶, βρισκόμαστε διαφήμιση του

15 Μαν. Κανδυλάκης, *ό.π.*, σελ. 343.

16 *Το Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 2/31-8-1927. Η διαφήμιση

καταστήματος υφασμάτων και ετοιμών ενδυμάτων του Αβραάμ Χάττεμ και υιών, που βρισκόταν επί της οδού Βενιζέλου, «με υφάσματα όλων των ειδών καθώς και αδιάβροχα για όλους σε τιμές εκτός συναγωνισμού».

Στη συνέχεια, συναντάμε ευχαριστήριο επιστολή προς την επιχείρηση Χάττεμ, την οποία υπογράφουν πελάτες του καταστήματος μεταξύ των οποίων οι Σ.Ι.Οβαδιά, Σ.Ματαλών, Ι.Βαλλούλ. Η επιστολή – έμμεση διαφήμιση με τα δεδομένα της εποχής – συνοδεύεται από επιστολή των Χάττεμ και δημοσιεύεται στην πρώτη σελίδα¹⁷.

Μια ακόμη έμμεση διαφήμιση των Χάττεμ συναντάμε στη συνέχεια, κάτω από τη στήλη «Ενδιαφέρουσα Ειδοποίησις»¹⁸, όπου επισημαίνεται ότι «επί τη ευκαιρία της εποχής το Κατάστημα επλουτίσθη με πολλά είδη τα οποία πωλεί με τιμές εκτός συναγωνισμού», με την πρόσκληση προς τους αναγνώστες «Τρέξατε όλοι, Μία επίσκεψις αρκεί να σας πείσει».

Το *Βήμα της Θράκης* καταγράφει την κίνηση του Ληξιαρχείου Αλεξανδρουπόλεως, όπου δίδονται στοιχεία κατά θρήσκευμα. Τον Οκτώβριο του 1927, επί 26 γεννήσεων «εγεννήθη εις Ισραηλίτης»¹⁹. Στα ληξιαρχικά στοιχεία Νοεμβρίου 1927, επί 35 γεννήσεων υπάρχουν 2 δίδυμα Ισραηλίτες, πληροφορία που αναπόφευκτα δημιουργεί θλιβερούς συνειρμούς για την τύχη τους²⁰.

Εν μέσω του σφοδρού Θρακικού χειμώνα της εποχής, η διαφήμιση πως «Τα αναμενόμενα στερεώτατα αδιάβροχα έφθασαν εις του ΧΑΤΤΕΜ. Ισοδυναμούν προς 4 ομβρέλλας»²¹, είναι αναμενόμενη. Ακολουθεί μια ακόμη μεγάλη διαφήμιση των Χάττεμ για τα αδιάβροχα και λοιπά χειμερινά είδη «απ' ευθείας εξ ΕΛΒΕΤΙΑΣ...με μεγάλες εκπτώσεις...δια κάθε γούστο», με την επισήμανση πως «ΟΛΟΙ ενδύονται εις του ΧΑΤΤΕΜ και μένουν κατενθουσιασμένοι»²².

στο ίδιο μοτίβο επαναλαμβάνεται και σε επόμενα φύλλα.

17 Το *Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 5/18-9-1927.

18 Το *Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 16/26-10-1927. Και αυτή η «Ειδοποίησις» επαναλαμβάνεται σε επόμενα φύλλα.

19 Το *Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 16/26-10-1927.

20 Το *Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 19/5-11-1927.

21 Το *Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 31/17-12-1927.

22 Το *Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 32/22-12-1927. Η διαφήμιση αυτή επαναλαμβάνεται σε επόμενα φύλλα.

Διαφήμιση του καταστήματος του Α. Χάττεμ στο *Βήμα της Θράκης* (18.9.1927).

Στο πρωτοχρονιάτικο φύλλο του 1928²³ η επιχείρηση Α. ΧΑΤΤΕΜ και ΥΙΟΙ «ΕΥΧΟΝΤΑΙ εις τους αξιοτίμους πελάτας και φίλους των Αίσιον και Ευτυχές του Νέον Έτος».

Την εποχή εκείνη συνηθίζοταν οι θρησκευτικές Κοινότητες να πραγματοποιούν χορούς και χοροεσπερίδες, που απευθύνονταν σε ολόκληρη την κοινωνία, ανεξαρτήτως θρησκευματος. Διαβάζουμε λοιπόν μια ενδιαφέρουσα είδηση για το «Χορό της Ισραηλιτικής Κοινότητος»²⁴, που εδόθη στην αίθουσα της Κεντρικής Λέσχης, όπου «Ότι κομψόν και ωραίον συνεκεντρώθη το εσπέρας εκείνο» και «μετ' αφθάστου χάριτος και ευθυμίας εστροβιλιζοντο μέχρι πρωΐας τα ταιριασμένα ζεύγη των χορευτών». Διαβάζουμε ακόμη ότι «Την εσπερίδα ετίμησαν ο κ. Νομάρχης, οι ανώτατοι δικαστικοί υπάλληλοι και πλείστα επίλεκτα μέλη της κοινωνίας μας».

Το *Βήμα της Θράκης* αναφέρεται επίσης, με σύντομο δημοσίευμα²⁵ και στον χορό της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου, όπου σημειώνεται ότι τον «διέκρινε απαραμίλλος τάξις, κομψότης και χάρις» και τον τίμησαν «πλην των επισήμων και εκλεκτών μελών της κοινωνίας Διδυμοτείχου» και «πολλοί Ισραηλίται εκ Σουφλίου και Ορεστιάδος».

Στη συνέχεια μαθαίνουμε τα συγκεντρωτικά αποτελέσματα του Ληξιαρχείου Αλεξανδρουπόλεως για όλο το 1927²⁶, όπου επί 394 γεννήσεων, 5 νεογνά

23 Το *Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 34/1-1-1928.

24 Το *Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 37/12-1-1928.

25 Το *Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 39/19-1-1928.

26 Το *Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 43/2-2-1928.

ήταν Ισραηλίτες και επί 297 θανάτων, οι 2 ήταν Ισραηλιτών.

Οι Χάττεμ επανέρχονται με νεώτερη διαφήμιση εν όψει των εορτών του χριστιανικού Πάσχα²⁷. Ενώ λίγο αργότερα διαβάζουμε ενδιαφέρον άρθρο που αναφέρεται στην απόπειρα συσχέτισης των Ισραηλιτών του Νομού Έβρου με τον κομμουνισμό²⁸, ύστερα από σχετικό δημοσίευμα του *Ριζοσπάστη* για φερόμενο εμπιστευτικό έγγραφο του Νομάρχη. Το δημοσίευμα του *Ριζοσπάστη* προκάλεσε την εξέγερση των μελών της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αλεξανδρούπολης – βρισκόμαστε άλλωστε στην περίοδο του «Ιδιώνυμου», ώστε «τετραμελής επιτροπή σχηματισθείσα ενταύθα επεσκέφθη τον κ. Νομάρχη ζητήσασα εξηγήσεις». Ο Νομάρχης διέψευσε το δημοσίευμα του *Ριζοσπάστη* «τονίσας ότι είναι μηχανοραφία των κομμουνιστών και έχει την πεποίθησιν ότι το εβραϊκόν στοιχείον του Νομού Έβρου αποτελεί φιλόνομον τάξιν ουδόλως αναμιγνυομένην εις κομμουνιστικάς και ανθεθνικάς προπαγάνδας».

Η εντυπωσιακότερη αναφορά στους Ισραηλίτες της Αλεξανδρούπολης, αφορά σε ένα τραγικό γεγονός²⁹. Ο ηλικιωμένος Ισραηλίτης Χαΐμ Οβαδιά, 70 ετών, εξ Αδριανουπόλεως, που κατοικούσε στην οδό Μάκρης και ήταν «λίαν εγγράμματος και γλωσσομαθής», αυτοκτόνησε πέφτοντας στο πηγάδι του φίλου του Αβραάμ Οβαδιά, αφήνοντας σχετική επιστολή, όπου ευχαριστούσε τους φίλους του και το ελληνικό κράτος, ζητώντας να κηδευτεί σύμφωνα με τους κανόνες της Εκκλησίας... Η εφημερίδα μας πληροφορεί ότι «η κηδεία του Οβαδιά εγένετο την Κυριακή του Πάσχα, κατά παράδοξον δε σύμπτωσιν είπετο της λιτανείας της Αναστάσεως», χωρίς πάντως να μας διευκρινίζει τον τύπο της κηδείας³⁰, ενώ επισημαίνει ότι ο Οβαδιά «εκ της

πολλής μελέτης, είχε υποστεί διατάραξιν των φρενών, η πάθησις του δε αύτη εξεδηλούτο κατά τας διάφορας συζητήσεις μετά των συνομιλητών του».

Το λυπηρό στην εκδοτική πορεία του *Βήματος της Θράκης* είναι ότι η τελευταία αναφορά στο ισραηλιτικό στοιχείο ήταν σφοδρά αντισημιτική³¹. Στα τέλη του 1928 η Ι.Κ. Διδυμοτείχου βρέθηκε στο εδώλιο του Κακουργιοδικείου με την κατηγορία χρήσης ανθεθνικών τετραδίων στο σχολείο της πόλης, τα οποία είχαν εισαχθεί από την Τουρκία. Δε γνωρίζουμε εάν τα τετράδια αυτά χρησιμοποιήθηκαν και στο εβραϊκό σχολείο της Αλεξανδρούπολης. Η υπόθεση έκλεισε με την απαλλαγή της διεύθυνσης του σχολείου από τις κατηγορίες³². Το ύφος του δημοσιεύματος εντούτοις είναι πικρόχολο και εχθρικό απέναντι στο εβραϊκό στοιχείο, το οποίο κατηγορεί για ανθελληνισμό...

* * *

Η *Πρόοδος*, εφημερίδα με σύγχρονο για την εποχή «κασέ» και πλούσια θεματολογία, ήταν μια αποκάλυψη αντισημιτικού εντύπου, που για τα δεδομένα μικρής επαρχιακής πόλης, ξεπερνά κάθε φαντασία. Η εφημερίδα εκδόθηκε το 1933 και κυκλοφορούσε ως τα 1941, με εκδότη – διευθυντή τον Αθανάσιο Ζαρδαλίδη.³³

27 *Το Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 54/11-3-1928.

28 «Ο κομμουνισμός εις τον Έβρον», *Το Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 55/15-3-1928.

29 «Καθ' όν χρόνον οι χριστιανοί εορτάζουν την Ανάστασιν Εβραίοις πνίγεται εις φρέαρ», *Το Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 65/19-4-1928, σελ. 1.

30 Το μνήμα του Χαΐμ Οβαδιά έχει εντοπιστεί στο εβραϊκό κοιμητήριο Αλεξανδρούπολης, έχει σχήμα κυλινδρικό, το οποίο σε πρώτη εκτίμηση παραπέμπει μεταφορικά στο σέφερ Τοράτον κύλινδρο της Τορά, ενώ στην επιγραφή ο Οβαδιά αναφέρεται ως *χαχάμ*, σοφός δηλαδή.

31 «Ο Συνήγορος», *Το Βήμα της Θράκης*, φύλλο αρ. 125/15-11-1928. Για την ιστορία, να σημειώσουμε ότι συνήγορος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου, ήταν ο δικηγόρος του Διδυμοτείχου Ι. Ε. Παπαγεωργίου. Άξιο προσοχής είναι πάντως ότι έχει αλλάξει η διεύθυνση της εφημερίδας, έχει αποχωρήσει ο αρχισυντάκτης Χρ. Χρηστίδης και στην προμετωπίδα της εφημερίδας αναγράφεται η ένδειξη «Περίοδος Β'».

32 Β. Ριτζαλέος, *Οι εβραϊκές κοινότητες στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη*, σελ. 335, όπου σημειώνεται ότι «η Γενική Διοίκηση Θράκης προσέφερε την απαραίτητη πολιτική στήριξη με την παρέμβαση της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης και των Ισραηλιτών βουλευτών».

33 Κανδυλάκης, *ό.π.*, σελ. 360. Ο Κανδυλάκης σημειώνει ότι ο Ζαρδαλίδης «πέτυχε να εκδώσει μια αξιόλογη από πολλές απόψεις εφημερίδα, ταγμένη στις αρχές της Δημοκρατίας», σχόλιο που είναι ατυχές και απόλυτα λανθασμένο. Ο Σαράντος Καργάκος (σελ. 478) χαρακτηρίζει εξίσου ατυχώς τον Ζαρδαλίδη ως «βαθύτατα δημοκράτη», ενώ στην πραγματικότητα ο Ζαρδαλίδης δεν ήταν τίποτε άλλο πέρα από φανατικά και τυφλά Βενιζελικός. Ο Ζαρδαλίδης (Αδριανούπολη 1881-Αλεξανδρούπολη 1941) διετέλεσε πρωτοψάλτης της Μητρόπολης Αδριανούπολης, εξέδωσε αρχικά την έμμετρη πολιτικοσατιρική εφημερίδα «Τσουκνίδα» και μετά την εκκένωση της Ανατολικής Θράκης, συνετέλεσε στη δημιουργία της Νέας Ορεστιάδας, όπου εργάστηκε ως εστιάτορας. Στη συνέχεια μετέβη στην Ξάνθη, όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο καπνού.

εφυλλίζοντας την *Πρόοδο*, συνάντησα ήδη στα πρώτα φύλλα³⁴ της διαφημίσεις της επιχείρησης του Αβραάμ Χάττεμ και Υιών, όπου μάλιστα δηλώνεται η αποκλειστική αντιπροσωπεία των γνωστών εργοστασίων Μουρτζούκου του Βόλου – ξακουστής εβραϊκής επιχείρησης της εποχής. Ακολουθεί άλλη, έμμεση διαφήμιση, υπό τον τίτλο «Καθημερινός διάλογος»³⁵, με το ακόλουθο χαρακτηριστικό κείμενο: «-Γιατί όλοι όσοι επισκέπτονται το κατάστημα του κ. ΧΑΤΤΕΜ βγαίνουν από μέσα φορτωμένοι από ένα δέμα; - Διότι εκεί βρίσκονται όλα τα γνήσια εγχώρια και ξένα κασμήρια και ικανοποιούνται όλα τα γούστα».

Πίστεψε λοιπόν ο γράφων ότι επρόκειτο για μια συνηθισμένη επαρχιακή εφημερίδα της εποχής, όπου θα συναντούσε διαφημίσεις εβραϊκών επιχειρήσεων και την καθημερινότητα της ζωής των Ισραηλιτών της Αλεξανδρούπολης. Επλανήθη οικτρά και το αντελήφθη πολύ σύντομα.

Πολύ σύντομα, καθώς συνεχιζόταν η έρευνα, υπό το σχόλιο «Περίεργος νοοτροπία»³⁶, η *Πρόδος* καταφέρεται κατά των αδελφών Κάλβο, τυρεμπόρων της Ορεστιάδας «που εκμεταλλεύονται τους κτηνοτρόφους» και γι' αυτό φρονεί ότι «αι αρμόδιαι αρχαί...έχουν καθήκον να προστατεύσουν τους κτηνοτρόφους» από τους Κάλβο.

Αμέσως μετά ξεκινά δριμεία επίθεση κατά συλλήβδην του εβραϊκού στοιχείου του Νομού Έβρου. Καταφέρεται, λοιπόν, κατά μιας εβραίας, η οποία πωλεί караμέλες, μπισκότα κ.λπ. στον περίβολο του Γυμνασίου Αλεξανδρουπόλεως³⁷. Η φτωχή γυναίκα, η οποία είναι και καθαρίστρια του σχολείου και προφανώς συμπληρώνει το εισόδημά της με τις μικροπωλήσεις, ενέχεται κατά την *Πρόδο* στο μεγάλο έγκλημα «να κάμνει και πιστώσεις στους μικρούς μαθητάς», οπότε κατά την εφημερίδα πρέπει

να επέμβουν οι αρχές της εκπαίδευσης, διότι «πολλά κακά μπορούν να προέλθουν από τοιαύτας πιστώσεις εις τα τρυφερά παιδιά του σχολείου», και ο γράφων θυμήθηκε πως κάτι παρόμοιο κάνει ο Αλβανός μετανάστης που κρατά το κυλικείο στο σχολείο του γιου του, οπότε κατ' αναλογία ο τελευταίος θα έπρεπε το ολιγότερο να απελαθεί, αφού βοηθά τον γιό του και τα άλλα παιδιά να μη μένουν νηστικά...

Στη συνέχεια η εφημερίδα ενημερώνει τους αναγνώστες της για το βάρβαρο έθιμο του Κλήδωνα, που τηρείτο στο Κάραγατς, του οποίου οι πρόσφυγες «εγκατασταθέντες ως επί το πλείστον εις την Αλεξανδρούπολιν δεν ελησμόνησαν»³⁸.

Είναι εντυπωσιακό το κατρακύλισμα της *Πρόδος* προς τον αντισημιτισμό. Πώς αλλιώς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί το οικτρό έμμετρο ανοσιούργημα «Στην Παλαιστίνη»³⁹ με το οποίο σατιρίζει και λοιδορεί τους Εβραίους της Αλεξανδρούπολης; Αντιγράφω τους στίχους: «Συμμαχήσανε πάλι με τη ρουτίνα, και το Γιάννη Μεταξά έκαμαν φίλο, γι' αυτό θα τους στείλουμε στην Παλαιστίνη, αφού πρώτα τους κάμουμε τουλούμα στο ξύλο. Τι ήθελαν οι κουτοί και ψήφιζαν Τσαλδάρη, και φώναζαν στους δρόμους για τον Κονδύλη. Ας ορίσουν τώρα να φάνε στυλιάρι, να στραβώσει ολονών η σπονδυλική στήλη. Αντιό Σολομών τι μουζ έλιγες έτσι να ψουφίζουμε του Παναγή Τσαλδιρίκο Ταμάμ θα μουζ έδινε να φάμε γκιουβέτσι Μουζ έκαμι τη βρουμηός σαν τη μπουρίκο.» Είναι σαφές ότι υπό το πρόσχημα της πολιτικής σάτιρας, ξεπροβάλλει χυδαίος αντισημιτισμός⁴⁰.

38 «Το παλαιόν έθιμον του Κλειδωνα (sic) και το κάψιμο του “Εβραίου”», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 26/25-6-1933, σελ. 4. Το έθιμο αυτό προσομοιάζει με το «κάψιμο του Ιούδα», αλλά τελείται σε άλλη χρονική περίοδο. Οι πρόσφυγες από το Κάραγατς εγκαταστάθηκαν στην Νέα Ορεστιάδα, που δημιουργήθηκε στα 1923, ενώ ένας αριθμός τους εγκαταστάθηκε στην Αλεξανδρούπολη, σχηματίζοντας τη συνοικία «Καραγατσιανά».

39 *Πρόδος*, φύλλο αρ. 29/9-7-1933, σελ. 2. Το ποίημα φέρει την υπογραφή «Πράιτς», που αποτελούσε δημοσιογραφικό ψευδώνυμο του Ζαρδαλιδή.

40 Σύμφωνα με τον Θανάση Αποστολιδή, ο Ζαρδαλιδής ήταν ανεπανάληπτος για τη σάτιρά του. «Σατύριζε τους πάντας και τα πάντα με το λεπτό του χιούμορ και με τρόπο τέτοιο που να μη θυμώνη ο σατυριζόμενος, αλλά να προσπαθή να διορθώσει τα λάθη του. Θανάσης Αποστολιδής, *Αλεξανδρούπολη, ό.π.*, σελ. 75. Εντούτοις το επίπεδο της συγκεκριμένης σάτιρας

Τον χαρακτηρίζουν έντιμο και ακέραιο χαρακτήρα, δεινό συγγραφέα και άριστο γνώστη της ελληνικής γλώσσας και θεωρείται ότι έχαιρε εμπιστοσύνης των κατοίκων όλου του νομού Έβρου. Βλ. Μιχάλης Πατέλης και Ολυμπία Πατέλη, *Ο τύπος του Έβρου, 1890-1910*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ροδόπης-Έβρου, Αλεξανδρούπολη 2010, σελ. 21.

34 *Πρόδος*, φύλλο αρ. 8/19-2-1933.

35 *Πρόδος*, φύλλο αρ. 18/30-4-1933.

36 *Πρόδος*, φύλλο αρ. 23/4-6-1933.

37 *Πρόδος*, φύλλο 24/11-6-1933.

Την ίδια περίοδο, υπό το σχόλιο «Μετά το επεισόδιον»⁴¹ αναφέρεται στον κ. Μητράνη, γνωστό επιχειρηματία της Αλεξανδρούπολης, που προφανώς είχε διαπληκτιστεί με τον ταμία του Δήμου κ. Νικολαΐδη, αλλά και με τον Δήμαρχο, προειδοποιώντας τον Μητράνη να αποφεύγει τα επεισόδια «και δη τώρα που το έδαφος είναι πρόσφορον και η ατμόσφαιρα εύφλεκτος», καταλήγοντας ότι στην Αλεξανδρούπολη και στο Νομό Έβρου «μέχρι στιγμής δεν υπάρχει ζήτημα ισραηλιτικών. Καλόν λοιπόν θα ήτο να αποφευχθή με κάθε τρόπον η δημιουργία τοιούτου», εννοώντας προφανώς ότι ο Μητράνη και οι λοιποί εβραίοι επαγγελματίες της Αλεξανδρούπολης θα έπρεπε να σιωπούν στην αδικία, αποποιούμενοι οικειοθελώς των δικαιωμάτων τους.

Όπως ήδη σημειώθηκε, η *Πρόδος* ασχολείται με το εβραϊκό στοιχείο ολόκληρου του Νομού Έβρου, στο οποίο συμπεριλαμβανόταν και η αρτισύστατη μικρή Κοινότητα της Νέας Ορεστιάδας, τα μέλη της οποίας – όπως και οι υπόλοιποι κάτοικοι της νεόκτιστης πόλης – κατάγονταν από το Κάραγατς και έκαναν το «έγκλημα» να εγκατασταθούν ως πρόσφυγες στην Ορεστιάδα, ακολουθώντας τους χριστιανούς συμπολίτες τους, «συνταυσιώντας την τύχην των μετά των Καραγατσινών» και «διαθέσαντας τα κεφάλαιά των...εν Ορεστιάδι»⁴², επιφυλασσομένη να ασχοληθεί με το θέμα εκτενώς στο μέλλον, αφού ο εκδότης της συμβουλευτεί τις σημειώσεις που έχει κρατήσει.

Η *Πρόδος* υποστήριζε το Κόμμα Φιλελευθέρων και η αρθρογραφία της χαρακτηριζόταν από «τυφλό» φιλοβενιζελισμό, ο οποίος την οδηγούσε στην

άκριτη υποστήριξη παντός μέτρου της κυβέρνησης Βενιζέλου. Εν προκειμένω⁴³, δε διστάζει να καταφερθεί εναντίον του Λαϊκού Κόμματος για την κατάργηση του μέτρου του χωριστού εκλογικού συλλόγου των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης, μέτρου επαίσχυντου, που συστήθηκε από την κυβέρνηση Βενιζέλου με στόχο την περιθωριοποίηση των Ισραηλιτών, τον έλεγχο της ψήφου τους και με κίνητρα εμπαθή και μικροπολιτικά.

Την περίοδο αυτή, συναντάμε αναφορά εναντίον του επιστολογράφου της φιλοεβραϊκής εφημερίδας «*Αγών*» δικηγόρου Λέοντος Στεφανάτου⁴⁴.

Η *Πρόδος* οδηγείται γρήγορα σε πολυεπίπεδο αντισημιτικό ξέσπασμα. Έτσι, από τη λαογραφία προχωρά στο ρεπορτάζ, που καλύπτει ολόκληρο τον Νομό Έβρου, για να μας πληροφορήσει ότι «οι Εβραίοι του Διδυμοτείχου μπούκοτάρουν τους έλληνες κρεοπώλας»⁴⁵. Φυσικά, το άθλιο ρεπορτάζ κυριαρχείται από εκφράσεις του τύπου «απομυζούν την οικονομική ικμάδα του λαού, εις τους οποίους ως όστρακα είναι προσκολλημένοι», θυμίζοντας ανάλογα δημοσιεύματα της ναζιστικής Γερμανίας και προτρέποντας τους «Έλληνες» να εφαρμόσουν το «οφθαλμόν αντί οφθαλμού και οδόντα αντί οδόντος».

Τον Ιούνιο του 1934, οι Τούρκοι, μιμούμενοι την ναζιστική Γερμανία, προέβησαν σε πογκρόμ και εκτοπίσεις του εβραϊκού στοιχείου της Ανατολικής Θράκης⁴⁶. Η *Πρόδος* αναφέρεται στο θέμα, στηλιτεύοντας όχι την Τουρκία, αλλά την πιθανή αλληλεγγύη των Εβραίων της Ορεστιάδας προς τους διωκόμενους ομοθρήσκους τους⁴⁷.

Το θέμα των Εβραίων προσφύγων της Ανατολικής Θράκης είναι βεβαίως σοβαρό, ώστε η *Πρό-*

ξεπερνά τα όρια της κακοήθειας, σε συνδυασμό βέβαια και με τη συνολική αντισημιτική εικόνα της εφημερίδας *Πρόδος*.

41 *Πρόδος*, φύλλο αρ. 29/9-7-1933, σελ. 3.

42 Αθ. Ζαρδαλίδης, «Δια τους υβριστάς μας», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 30/16-7-1933. Το κείμενο αναφέρεται και στον Λεών Στεφανάτο, που συχνά στοχοποιεί η *Πρόδος*, ως προστάτη των Ισραηλιτών, για τον οποίο αναφέρει πως είχε επαγγελματικό συνεταιρισμό σαρωθροποιίας με τον Σολομών Μισκατέλλι. Για την ιστορία, να σημειώσουμε ότι ο έμπορος Σολομών Μισκατέλι ή Μουσκατέλι του Αβραάμ, ο οποίος διετέλεσε και πρόεδρος της Ι.Κ. Νέας Ορεστιάδας, εκτοπίστηκε στο Άουσβιτς τον Μάιο του 1944, όπου και εξοντώθηκε από τους Γερμανούς. Βλ. *Βιβλίο Μνήμης*, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδος, Αθήνα 1979, σελ. 31 και τη βάση δεδομένων του Γιαντ Βασέμ.

43 Αθ. Ζαρδαλίδης, «Η λυκοφιλία των», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 31/23-7-1933.

44 *Πρόδος*, φύλλο αρ. 32/30-7-1933.

45 *Πρόδος*, φύλλο αρ. 49/18-11-1933. Σε δεύτερη ανάγνωση του θέματος αυτού, είναι πιθανόν η όποια δυσάρεσκεια των Εβραίων του Διδυμοτείχου με τους κρεοπώλες της πόλης να σχετιζόταν με την τήρηση ή μη διατροφικών κανόνων, καθώς στα χρόνια εκείνα η κατανάλωση *κόσερ* κρέατος ήταν επιλογή της πλειοψηφίας των Ελλήνων Εβραίων.

46 Βλ. Rifat Bali, *1934 Trakya Olaylari*, Libra Kitap, İstanbul 2012. Δυστυχώς η αγγλόγλωσση βιβλιογραφία για το θέμα αυτό είναι πολύ φτωχή και η ελληνόγλωσση ανύπαρκτη.

47 «Αθρόα εκτόπισις των Εβραίων της Αν. Θράκης», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 87/8-7-1934.

δος επανέρχεται, αυτή τη φορά σε πλαίσιο ρεπορτάζ, πληροφορώντας μας για τους πρώτους Εβραίους πρόσφυγες που φιλοξενούνται στην Ορεστιάδα⁴⁸.

Πριν ακόμη γνωστοποιηθεί το μέγεθος των εκτρώπων των τουρκικών αρχών σε βάρος των Εβραίων της Ανατολικής Θράκης, η *Πρόδος* ξεσπά με αντισημιτικό κύριο άρθρο – λίβελο⁴⁹, κατά των Εβραίων της Νέας Ορεστιάδας, που «παρουσιάζει σήμερα όψιν εβραϊουπόλεως». Επιμένοντας στον οικονομικό αντισημιτισμό, ο εκδότης της εφημερίδας ομολογεί, αναφερόμενος στους «συμπολίτες» εβραίους, ότι είναι νομοταγείς, αλλά προφανώς αυτό δεν αρκεί διότι «συσπειρούνται αυτοί μασωνικά και να αποφεύγουν επιμελώς πάσαν μικροσυναλλαγή μετά των Ελλήνων, εξ αντιθέτου δε να συρρέουν όλοι ανεξαιρέτως, οσάκις ανοίξη κανένα μπακάλικο ή τσαγκαράδικο εβραϊκό και επιδεικτικώς να κουβαλούν τα ψώνια των». Βεβαίως, για το πώς θα μπορούσε να συντηρηθεί ένα μπακάλικο⁵⁰ ή τσαγκαράδικο από την πελατεία των ούτε δυο εκατοντάδων Εβραίων της Αλεξανδρούπολης και άλλων τόσων της Ορεστιάδας, ή για το πόσο μεγάλη σημασία θα είχε η δυνητική απώλεια αυτής της πελατείας για τα κατστήματα των χριστιανών Ελλήνων, ο εκδότης της *Πρόδου* δεν δίνει εξηγήσεις, αρκούμενος να επισημάνει ότι «ο εκ των ισραηλιτών κίνδυνος της

ΑΣ ΜΙΜΗΘΩΜΕΝ ΤΟΥΣ ΓΕΙΤΟΝΑΣ ΜΑΣ

Επειδή μαζικοί φόντοι και κίβωτοι, τον αραβό μας, οι δόκιμοι Εβραίοι, είναι από τους πρώτους, που κινούνται από την Ελλάδα να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης, είναι από τους πρώτους, που κινούνται να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης, είναι από τους πρώτους, που κινούνται να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης...

Επειδή μαζικοί φόντοι και κίβωτοι, τον αραβό μας, οι δόκιμοι Εβραίοι, είναι από τους πρώτους, που κινούνται από την Ελλάδα να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης, είναι από τους πρώτους, που κινούνται να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης...

Επειδή μαζικοί φόντοι και κίβωτοι, τον αραβό μας, οι δόκιμοι Εβραίοι, είναι από τους πρώτους, που κινούνται από την Ελλάδα να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης, είναι από τους πρώτους, που κινούνται να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης...

οικονομικής εις αυτούς υποδουλώσεώς μας, προβάλλει σοβαρότερος εκ της παρατηρουμένης διαρκούς εξαπλώσεως της φυλής ταύτης και εις αυτήν ακόμη την ύπαιθρον», καταλήγοντας με την προτροπή «να τεθή φραγμός και να κινηθούν οι ατονίσαντες νόμοι, βάσει των οποίων... να σταματήσει πάσα εγκατάστασις νέων ισραηλιτικών οικογενειών εις την μεθόριον και

ΥΠΕΡΑΝΩ ΟΛΩΝ Η ΕΛΛΑΣ!

Εξ όντων και των Εβραίων είναι από τους πρώτους, που κινούνται από την Ελλάδα να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης, είναι από τους πρώτους, που κινούνται να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης...

Εξ όντων και των Εβραίων είναι από τους πρώτους, που κινούνται από την Ελλάδα να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης, είναι από τους πρώτους, που κινούνται να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης...

Εξ όντων και των Εβραίων είναι από τους πρώτους, που κινούνται από την Ελλάδα να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης, είναι από τους πρώτους, που κινούνται να πάνε να δουλέψουν στα χωρία της Θράκης...

Αντισημιτικά πρωτοσέλιδα της εφημερίδας «Πρόδος» του 1934.

διά λόγους οικονομικούς αλλά και εθνικιστικούς τοιούτους».

Και ενώ θα περίμενε κάποιος ότι η σοβαρότητα του θέματος θα μετρίαζε το μένος της *Πρόδου*, ο εκδότης της επανέρχεται ακάθεκτος με κύριο άρθρο του⁵¹, προτρέποντας όποιον αισθάνεται «μέσα εις τας φλέβας του να κυκλοφορεί αίμα ελληνικό» να αξιώσει «την απομάκρυνσιν εκ της παραμεθόριου παντός αλλογλώσσου στοιχείου και συγκεκριμένων των ισραηλιτών, αφού έχομεν προημών στοιχεία αδιάσειστα ότι οι Εβραίοι εις πρώτην αντιξοότητα είναι έτοιμοι να μας προδώσουν και να εξέλθουν προς υποδοχήν των εχθρών μας με τας παρθένους των μελαιμονούσας».⁵²

48 «Ο διωγμός των Εβραίων της Αν. Θράκης-Εκδιώκονται και οι Βούλγαροι», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 88/15-7-1934.
 49 Αθ. Ζαρδαλιδής, «Ας μιμηθώμεν τους γείτονας μας», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 84/17-6-1934.
 50 Ας εξεταστεί κι εδώ η ύπαρξη ενός εβραϊκού παντοπωλείου με την ανάγκη προμήθειας *κόσερ* τροφίμων, όπως αναλύεται και σε προηγούμενη υποσημείωση.

51 Αθ. Ζαρδαλιδής, «Αυτό Αξίσι το Εθνικόν συμφέρον», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 89/22-7-1934.
 52 Την ίδια περίοδο πάντως, σχετικά με το ίδιο θέμα, τους Εβραίους της Ορεστιάδας και με αφορμή άρθρο του τότε Νομάρχη Έβρου Καλογερόπουλου στην φασίζουσα εφημερίδα της Θεσσαλονίκης *Ελευθερος Τύπος*, με το οποίο ζητούσε να απαγορευτεί η παραμονή στην Ελλάδα, όσων Ισραηλιτών έχουν έρθει από την Τουρκία, άρθρο που προκάλεσε σοβαρά αντισημιτικά επεισόδια στην ακριτική πόλη, ο Εισαγγελέας Εφετών Θεσσαλονίκης άσκησε δίωξη στον *Ελευθερο Τύπο* για

ότι ο Εισαγγελέας Αλεξανδρουπόλεως παρέμεινε σιωπηλός απέναντι στο λίβελο της *Πρόδο*, αδιάσειστο ιστορικό στοιχείο είναι όμως ότι επτά χρόνια αργότερα, καθαρόαιμοι «Έλληνες», και δη της Αλεξανδρούπολης θα έσπευδαν να υποδεχτούν με ανοιχτές αγκάλες τους εχθρούς μας⁵³.

Η «Εξοδος» των Εβραίων της Ανατολικής Θράκης εξακολουθεί να απασχολεί την *Πρόδο*, που αντιμετωπίζει με μοχθηρία τους καταδικωμένους ισραηλίτες, που οι τουρκικές αρχές ξεριζώνουν από τις εστίες τους. Σε χρονογράφημά της⁵⁴ περιγράφει τους διωγμούς με χυδαία ειρωνεία, με αφορμή την έλευση κάποιων Εβραίων της Αδριανούπολης στην Ορεστιάδα. Στο ίδιο φύλλο υπάρχει και το σχόλιο «Ισραηλίται και Συναγωνισμός», στο οποίο κατηγορεί τους Εβραίους της Αλεξανδρούπολης ότι «εις το ζήτημα της προσελκύσεως πελατών εις τα καταστήματά των, ενεργούν κατά τρόπον εκφεύγοντα την έννοιαν του καλώς εννοούμενου συναγωνισμού», με παραινέσεις και προειδοποιήσεις ότι ο επαγγελματικός κόσμος θα «λάβη μέτρα τοιαύτα από τα οποία ασφαλώς θα εξέλθουν ζημιωμένοι», με την υποκρυπτόμενη απειλή με αναφορά στα όσα γίνονται «εις την Τουρκίαν από τας εθνικιστικάς οργανώσεις», οι οποίες «δεν λείπουν και από την Ελλάδα».

υποκίνηση μίσους ενός μέρους του πληθυσμού εναντίον του άλλου. Βλ. Ριεττον, *ό.π.*, σελ. 247-248. Ο Καλογερόπουλος, όντας εν υπηρεσία, εμφορείτο από έντονα αντιεβραϊκά αισθήματα. Βλ. Ραφαήλ Φρεζής, «Η Ισραηλιτική Κοινότητα Νέας Ορεστιάδας», *Χρονικά ΚΙΣΕ*, τ. 171/Ιαν.-Φεβρ. 2001, σελ. 12-19, όπου παρατίθενται υπηρεσιακά έγγραφα που συντάξε ο Καλογερόπουλος.

53 Στις 10-4-1941, τρεις μέρες μετά την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων κατοχής στην Αλεξανδρούπολη, ο λαός της πόλης «συνελθών όλως αυθορμήτως εις πάνδημον συνέλευσιν, ηστώνθη επιτακτικήν την υποχρέωσιν όπως διαδηλώσῃ» προς τον Αδόλφο Χίτλερ «τας ολονύχους αυτού ευχαριστίας και την εις το διηνεκές αναλλοίωτον ευγνωμοσύνην του», απέστειλε σχετικό έγγραφο με γλοιώδεις ευχαριστίες προς τους Γερμανούς και τον Χίτλερ. Το έγγραφο, που προφανώς δεν απηχούσε το σύνολο του λαού της Αλεξανδρούπολης, αλλά μάλλον ελάχιστο τμήμα του, υπογράφεται από τον Τοποτηρητή της Μητροπόλεως «Θεοφιλέστατο Επίσκοπο» Πατάρων Μελέτιο Χρηστίδη και τους προσωρινώς διορισθέντες Νομάρχη Αναστάσιο Πέντζο και Δήμαρχο Κωνσταντίνο Σαρίδη, «εις τας φλέβας» των οποίων κυκλοφορούσε ασφαλώς «αίμα ελληνικόν», σύμφωνα με τις ρατσιστικές αντιλήψεις του Ζαρδαλίδη... Βλ. Α. Κριτού, *ό.π.*, σελ. 224 και 389, όπου και φωτοτυπία του εγγράφου προς τον Χίτλερ.

54 «Το ξεπάτωμα», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 88/15-7-1934.

Έχοντας αναλάβει «εργολαβικώς» την αντισημιτική εκστρατεία για ολόκληρο τον Νομό Έβρου, η *Πρόδος* αναφέρεται σε επεισόδιο σε καφενείο της ακριτικής Ορεστιάδας μεταξύ μελών της αντισημιτικής οργάνωσης «ΕΕΕ» και εβραίου θαμώνα, με αφορμή «παραγγελιά» στην εβραία τραγουδίστρια Στέλλα, συνεχίζοντας με μύδρους κατά του εβραϊκού στοιχείου «που πλουτίζει εις βάρος του πληθυσμού της υπαίθρου...και θέλει να μεταβάλη την Ορεστιάδα εις Παλαιστίνην», αναφερόμενη και στο παζάρι των Καστανέων Έβρου, όπου κατά τον Ζαρδαλίδη, οι Εβραίοι της Ορεστιάδας συναντώνται με τους εξ Αδριανουπόλεως ομοθρήσκους τους και «διαδίδεται μετ' επιτάσεως ότι πολλά εις βάρος του δημοσίου λαμβάνουν χώρα εκεί», καταλήγοντας ότι «η παρουσία των εβραίων εις τα σύνορα είνε επικίνδυνος. Πρέπει να ληφθούν μέτρα προληπτικά και μάλιστα σύντονα ίνα τεθή φραγμός εις...την εγκατάστασιν εβραϊκών οικογενειών εις την Ορεστιάδα»⁵⁵.

Και επειδή ο λόγος για την οργάνωση «ΕΕΕ», η *Πρόδος*, «πρωτοπόρος σε όλους τους αγώνες τους αποβλέποντας εις την εξυγίανσιν του τόπου από των σαπροφύτων», σε άλλο δημοσίευσμά της⁵⁶ εκθειάζει τη φασιστική οργάνωση, δηλώνοντας πως «είναι ανάγκη επιβεβλημένη ιδρύσεως παραρτημάτων της ΕΕΕ» στην Αλεξανδρούπολη και στις άλλες θρακικές πόλεις.

Η *Πρόδος* συνεχίζει απτόητη με «μεγάλη έρευνα» για το Διδυμότειχο, στρεφόμενη με μένος εναντίον των Εβραίων της πόλης, συνδυάζοντάς το με το ζήτημα των κουκουλιών της μετάξης, στο εμπόριο των οποίων «έκδηλη αμέσως καθίσταται η παρουσία των Εβραίων» οι οποίοι «κανονίζουν τας τιμάς»⁵⁷.

Η *Πρόδος* επιμένει με πρωτοσέλιδα δημοσιεύματα, κηρύσσοντας φυλετικό μίσος και μισαλλοδοξία, καταφερόμενη εναντίον της εφημερίδας της Αλεξανδρούπολης «*Αγών*», με εκφράσεις του τύπου «θα είναι πάντοτε Εβραίοι και ως τοιούτοι

---

55 Αθ. Ζαρδαλίδης, «Η Ορεστιάς κατεκλύσθη υπό Εβραίων», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 85/24-6-1934.

56 *Πρόδος*, φύλλο αρ. 103/28-10-1934.

57 Αθ. Ζαρδαλίδης, «Το Διδυμότειχον δευτέρα Εβραίουπολις – Τα κουκούλια και η Ένωσις Συνεταιρισμών», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 86/1-7-1934.

άσπονδοι εχθροί του ελληνισμού και του χριστιανισμού και κινούμενοι με τον μυστικόν και ενδόμυχον πόθον της εξοντώσεως της ελληνικής φυλής», καταλήγοντας στο ότι «οι εβραίοι μπορεί να γίνουν βούλγαροι, τούρκοι και αθίγγανοι ακόμη, έλληνες όμως “την ψυχήν και την συνείδησιν” δεν θα γίνουν ποτέ»⁵⁸.

Με αφορμή την περιορισμένη ανταπόκριση σε ρεσιτάλ κιθάρας του «ομογενούς» Λ. Μακρίδου, η *Πρόοδος* καταφέρεται σε βάρος θεατρικής παράστασης ερασιτεχνικού θιάσου ισραηλιτών της Αλεξανδρούπολης, η οποία φαίνεται ότι είχε μεγάλη επιτυχία, αφού αναφέρεται σε «αθρόαν συρροήν και συνεπώς γενναίαν ενίσχυσιν» τους⁵⁹. Η εφημερίδα δεν διστάζει να χρησιμοποιήσει σκληρές εκφράσεις για τον κόσμο της Αλεξανδρούπολης που έσπευσε να παρακολουθήσει την παράσταση, η στάση του οποίου ήταν κατά την *Πρόοδο* «αχαρκτήριστος διά να μη μεταχειρισθώμεν βαρυτέραν φράσιν», θεωρώντας ότι ο λαός της Αλεξανδρούπολης κατείχετο από «ξενομανία που δεν έχει όρια», καταλήγοντας ότι θα έπρεπε να τους «διέπει “κάποιος ανώτερος παλμός” και να μην ενισχύουν ερασιτεχνικούς συλλόγους αλλοθρήσκων», στρέφοντας τα φαρμακερά βέλη της εναντίον των Εβραίων, καθώς «όσον και αν είναι έλληνες υπήκοοι δεν παύουν να είναι όμως ισραηλίται». Βεβαίως, η ανοιχτή κοινωνία της Αλεξανδρούπολης είχε αντίθετη γνώμη από το σκοταδισμό της *Προόδου*.

Η *Πρόοδος* δεν διστάζει να δηλώσει ανοιχτά και αναφανδόν τον αντισημιτισμό της. Με πρωτοσέλιδο άρθρο⁶⁰ που υπογράφει ο εκδότης της Αθ. Ζαρδαλίδης, ομολογεί τον «κατά των εβραίων αγώνα» της εφημερίδας και καταφέρεται πάλι κατά της εφημερίδας *Αγών*, που χαρακτηρίζει «ελληνοεβραϊκόν έντυπον», παραθέτοντας ιστορικές ανακρίβειες σε βάρος των Εβραίων της Αδριανούπολης, τόπου καταγωγής του εκδότη της *Προόδου*.⁶¹

58 Αθ. Ζαρδαλίδης, «Κάτω η Προσωπής!...», *Πρόοδος*, φύλλο αρ. 92/12-8-1934.

59 *Πρόοδος*, φύλλο αρ. 80/20-5-1934.

60 Αθ. Ζαρδαλίδης, «Υπεράνω όλων η Ελλάς!», *Πρόοδος*, φύλλο αρ. 90/29-7-1934.

61 Αναφορικά με τους Εβραίους της Αδριανούπολης, αξίζει να σημειωθεί ότι στις 24-1-1922 σύσσωμος ο πληθυσμός της Αδριανούπολης, ανεξαρτήτως θρησκευματος, και με συμμετοχή πλήθους Ισραηλιτών, συγκεντρώθηκε στην πλατεία του

Σε πάρα πολλά φύλλα της, η *Πρόοδος* αναζητεί τρόπους για να εκφράσει τον αντισημιτισμό της. Έτσι λοιπόν, συναντάμε κύριο άρθρο για την Ορεστιάδα⁶², όπου οι Εβραίοι της πόλης μετατρέπονται σε πολιτικούς αντιπάλους, επειδή υποστηρίζουν το Λαϊκό Κόμμα, του οποίου εμφανίζονται ως παράγοντες. Στο ίδιο φύλλο υπάρχει σχόλιο κατά της εφημερίδας *Αγών*, με την αιχμή ότι «οι πλείστοι συνδρομητές της είναι Εβραίοι» και τη δήλωση πως «είμεθα υπερήφανοι που δεν ελερώσαμε τον κατάλογον των συνδρομητών μας, με ονόματα τοιαύτα», που θυμίζει ανάλογες θέσεις της ναζιστικής Γερμανίας, προχωρώντας σε επόμενο σχόλιο με τίτλο «Είνε πάντοτε Εβραίοι» των οποίων αμφισβητεί την ελληνική συνείδηση, για την οποία κόπτεται ο *Αγών*.

Με αφορμή τυχαία συνάντηση του εκδότη της *Προόδου* με άγνωστες εβραίες γυναίκες στο τρένο από το Βόρειο Έβρο προς την Αλεξανδρούπολη, ο Ζαρδαλίδης προβαίνει σε συλλήβδην χαρακτηρισμό τους ως «Ρεβέκκας»⁶³, πρακτική που επίσης θυμίζει τη ναζιστική Γερμανία – με τη διαφορά ότι οι Γερμανοί είχαν επιλέξει το όνομα «Σάρρα».

Σε άλλο σχόλιο με τίτλο «Να γίνουν Έλληνες»⁶⁴, η *Πρόοδος* αναπαράγει δηλώσεις του Ελ. Βενιζέλου για την εκλογική «γκετοποίηση» των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης και η θρακική εφημερίδα βεβαίως πλειοδοτεί με παραινέσεις προς τους Εβραίους του Νομού Έβρου και την προειδοποίηση ότι «Άλλως η σύγκρουσις θα είναι μοιραία, βιαία και πλήρως καταστρεπτική δι’ αυτούς».

Εν όψει της τόσο μαχητικής αντισημιτικής αρθρογραφίας της *Προόδου*, για την οποία θα άξιζε ειδική μελέτη, δεν προσέγγισα παρά ελάχιστα, τα δημοσιεύματα σχετικά με το Σηροτροφικό ζήτημα του Έβρου, λόγω του ειδικού χαρακτήρα του θέματος, που δεν αφορά στην Αλεξανδρούπολη, όπου

δημαρχείου της πόλης, σε μεγάλη διαδήλωση κατά της επαπειλούμενης αναθεώρησης των συνόρων, ενώ μεταξύ εκείνων που υπέγραψαν τη διακήρυξη κατά της αλλαγής συνόρων και υπέρ της παραμονής της Ανατολικής Θράκης στην Ελλάδα ήταν ο βουλευτής Αδριανούπολης Μιτράνι και ο Αρχιραβίνος της πόλης. Βλ. Ριεττον, *ό.π.*, σελ. 201.

62 «Έργα και ημέραι των γιγάντων-Οι Εβραίοι κατά των Φιλελευθέρων», *Πρόοδος*, φύλλο αρ. 92/12-8-1934.

63 *Πρόοδος*, φύλλο αρ. 96/9-9-1934.

64 *Πρόοδος*, φύλλο αρ. 97/16-9-1934.

βεβαίως και από αυτά δεν απουσιάζουν τα αντιεβραϊκά σχόλια⁶⁵.

Πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι η μισαλλοδοξία της *Πρόδο* δε στρεφόταν μόνο κατά των Εβραίων, αλλά εξίσου και κατά των Φραγκολεβαντινών, των Καθολικών της Αλεξανδρούπολης, τους οποίους χαρακτήριζε «προδότες των μυστικών του στρατού μας εις τους αντίπεραν τούρκους»⁶⁶, χωρίς να εξηγεί βέβαια με ποιο τρόπο είχαν πρόσβαση σε στρατιωτικά απόρρητα μυστικά. Και για να μην ξεχαστεί η αντιεβραϊκή γραμμή του, ο Ζαρδαλίδης δεν παραλείπει να σημειώσει ότι «Μπορούν οι Φραγκολεβαντίνοι εκατό ελληνικές υπηκοότητες... ουδέποτε όμως θα αγαπήσουν την Ελλάδα, όπως έχουμε γράψει άλλοτε διά τους Εβραίους». Ας «παρηγορηθούμε», όμως, διότι κατά την *Πρόδο* «οι Φραγκολεβαντίνοι είνε πλέον επικίνδυνοι» από τους Εβραίους...

Η *Πρόδος* μετά το αποτυχημένο Κίνημα του 1935 διέκοψε προσωρινά, επί τρεις μήνες περίπου, την κυκλοφορία της. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την επικράτηση του Λαϊκού Κόμματος, είναι πιθανόν να οδήγησαν τον Ζαρδαλίδη σε μετρίασμό της αντισιμιτικής του αρθρογραφίας⁶⁷.

65 Βλ. «Οι μεταξοβιομήχανοι κοροϊδεύουν τους πάντες και τα πάντα», με ευθείες βολές στους «γνωστούς Τζίβρε» που «ρυθμίζουν την τιμήν κουκουλιών, αλλά... καταδυναστεύουν και τας εν τοις εργοστασίοις των εργατρίας, κηρύξαντες λοκάουτ...», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 1873-7-1936, και επίσης «Το τραστ των κουκουλεμπόρων» στο φύλλο αρ. 85/24-5-1934, όπου η *Πρόδος* ξεπερνά τον εαυτό της με την αναφορά πως «ισραηλίται και έλληνες απετέλεσαν ένα συμπαγές τραστ και ρυθμίζουν τας τιμάς των κουκουλιών πολύ χαμηλά».

66 «Οι ελληνοποιηθέντες Φραγκολεβαντίνοι εις την πόλιν μας», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 114/13-1-1935. Βλ. επίσης το κύριο άρθρο «Οφεις εις την αγκάλην μας», στο φύλλο 118/10-2-1935, το άρθρο «Οι Φραγκολεβαντίνοι που ηρνήθησαν την ελληνικήν υπηκοότητα...», στο φύλλο 115/20-1-1935, όπου δε φείδεται χαρακτηρισμών και αντιλήψεων, συγκρίνοντας τους Φραγκολεβαντίνους με τους Εβραίους, που «τάσσονται πάντοτε με το κόμμα εις το οποίον βλέπουν την κρατικήν αποσύνθεσιν», το άρθρο «Η Καθολική προπαγάνδα και η δράσις των ποικιλωνύμων σχολών εις την Ελλάδα», στο φύλλο 116/6-1-1935, που αποτελεί μνημείο μισαλλοδοξίας και το άρθρο «Να φύγουν οι αλλοδαποί δια να εξοικονομηθεί εργασία δια τους ανέργους Έλληνας», στο φύλλο 100/7-10-1934, όπου με την ευκαιρία καταφέρεται κατά των προσφύγων Εβραίων από την Ανατολική Θράκη.

67 Κατά την περίοδο του Κινήματος της 1^{ης} Μαρτίου 1935, στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, όπου οι βενιζελικοί πραξικοπηματίες επικράτησαν για λίγες μέρες, δημιούργησαν έντονο αντισιμιτικό κλίμα, που θα κατέληγε σε πογκρόμ, εάν

Δε λείπουν ωστόσο και την περίοδο αυτή οι αντιεβραϊκές αναφορές, όπως το κείμενο-σχόλιο «Κρατώμεν σημειώσεις»⁶⁸, που αναφέρεται στη φερόμενη πρόσληψη στη θέση του λογιστή του Δήμου Αλεξανδρουπόλεως κάποιου μη κατονομαζόμενου Ισραηλίτη «εις αντάλλαγμα των ψήφων που έδωκαν... οι φιλέλληνες αυτοί προς την κυβερνώσα παράταξιν».

Λίγο πριν την κήρυξη της Δικτατορίας του Ιω. Μεταξά, επισκέφτηκε την Αλεξανδρούπολη ο Βασιλιάς Γεώργιος ο Β'. Ως είθιστο, στην υποδοχή του παρίσταντο εκπρόσωποι όλων των τοπικών αρχών και φορέων. Ανάμεσά τους φυσικά και τα «προεδρεία των αλλόδοξων Κοινοτήτων Μουσουλμανικής, Αρμενικής και Ισραηλιτικής». Διαβάζουμε λοιπόν τη μοναδική ουδέτερη αναφορά στους Εβραίους της Αλεξανδρούπολης⁶⁹ – προφανώς εξ ανάγκης, μια και αφορούσε στην επίσκεψη του άνακτος – σύμφωνα με την οποία «ο Πρόεδρος των Ισραηλιτών κ. Μ. Χάτεμ προσέφερεν εν βιβλίον με περγαμηνήν επί της οποίας εις Χαλδαϊκήν γλώσσαν ήτο γεγραμμένη ευχή υπέρ μακροημερεύσεως του Βασιλέως ως και επτάφωτος λυχνία ζωγραφισμένη με τας λέξεις “Ούτω λαμψάτω το Φως Σου Βασιλεύ”». Άγνωστο είναι το τι απέγινε το βιβλίο αυτό, αν παρέμεινε δηλαδή στο Τατόι και αν παρελήφθη από τη βασιλική οικογένεια κατά την εκκένωσή του, σίγουρο όμως είναι ότι η προφρόνως αφιερώσασα Ισραηλιτική Κοινότητα Αλεξανδρούπολης δεν μακροημέρευσε, αλλά εξοντώθηκε στο σύνολό της στην Τρεμπλίνκα...

Δε χωρά αμφιβολία ότι η βενιζελική ιδεολογία αφενός, η προσφυγική καταγωγή από την Αδριανούπολη αφετέρου – πόλη με ισχυρή ως τα 1922 εβραϊκή κοινότητα, που βρισκόταν σε έντονο οικονομικό ανταγωνισμό με το ορθόδοξο στοιχείο – αποτελούσαν τους κύριους παράγοντες που έθρεψαν τον αντισιμιτισμό του Ζαρδαλίδη και της *Πρόδο*. Δεν υπάρχει αμφιβολία, επίσης, ότι ο Ελ.

επικρατούσαν οριστικά. Οι Εβραϊκές Κοινότητες της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης, τα μέλη των οποίων είχαν μείνει πιστά στο Λαϊκό Κόμμα, έζησαν μέρες αγωνίας και ανάσαναν όταν έφτασαν τα κυβερνητικά στρατεύματα. Βλ. Pietton, *ό.π.*, σελ. 249.

68 *Πρόδος*, φύλλο αρ. 127/22-6-1935.

69 «Εκ της υποδοχής του Βασιλέως», *Πρόδος*, φύλλο αρ. 185/18-6-1936.

Βενιζέλος, παρά τις ενστάσεις πολλών βουλευτών του, αλλά και του κορυφαίου Αλέξανδρου Παπαναστασίου, αμφισβητούσε εμφανώς τη γνησιότητα των πατριωτικών αισθημάτων των Εβραίων των Νέων Χωρών, τους οποίους, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η Ρένα Μόλχο, «είχε δικάσει και καταδικάσει απερίφραστα ως ύποπτους ξένους, αν όχι εχθρούς του έθνους και τους είχε πλέον παραδώσει στο λαό, που με την πρώτη ευκαιρία θα αναλάμβανε την τιμωρία τους!»⁷⁰.

Προτάσσοντας κομματικά συμφέροντα, ο Βενιζέλος κατά δήλωσή του «δεν μπορούσε να διακινδυνεύσει το μέλλον του μεγαλύτερου ελληνικού κόμματος μόνο για λόγους αρχής»⁷¹, εκτρέφοντας έτσι εφημερίδες όπως η *Μακεδονία* και εν προκειμένω η *Πρόοδος* στη διάδοση του αντισημιτισμού.

Η *Πρόδος* θα μετριάσει αναγκαστικά το μένος της κατά των Εβραίων, μετά την επικράτηση του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου 1936. Τραγική ειρωνεία είναι ότι θα σιωπήσει υπό το Δικτατορικό καθεστώς του Ιω. Μεταξά, που «με τη γενικότερη απουσία επίσημου αντισημιτισμού... υπήρξε συνεπής με την παράδοση του αντιβενιζελισμού από τον οποίο προερχόταν» και εξασφάλισε στους Έλληνες Εβραίους τα τελευταία ήσυχα χρόνια πριν τον γερμανικό όλεθρο⁷².

* * *

Παρήγορο είναι ότι τους αντισημιτικούς λίβελους της *Προόδου* αντιμαχόταν μια άλλη Αλεξανδρουπολίτικη εφημερίδα, ο *Αγών*, που εξέδωσε ο Βασίλειος Μαλατάκης το 1935, που υποστήριζε το Λαϊκό κόμμα και είχε μεγάλη κυκλοφορία, παρά την περιορισμένη ειδησιογραφία της.⁷³ Ο εκδότης της *Προόδου* μάλιστα, χαρακτήριζε τον *Αγώνα* εβραϊκή εφημερίδα. Είναι κρίμα που δεν βρέθηκαν φύλλα του *Αγώνος*, ώστε να δούμε την άλλη όψη

70 Ρένα Μόλχο, «Η αντιεβραϊκή νομοθεσία του Βενιζέλου στο Μεσοπόλεμο...», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 82, Ιούνιος 2003, σελ. 56-57.

71 Ρ. Μόλχο, *ό.π.*, σελ. 58.

72 Γ.Θ. Μανρογορδάτος, «Οι εθνικές μειονότητες», στο Χρ. Χατζηϊωσήφ (επισημονική επιμέλεια), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος*, τόμος Β', μέρος 2^ο, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σελ. 32-33 και Ριετρον, *ό.π.*, σελ. 251-257.

73 Κανδυλάκης, *ό.π.*, σελ. 340. Πιθανότατα ο *Αγών* είχε εκδοθεί νωρίτερα, όπως προκύπτει από τις αναφορές της *Προόδου*.

του νομίματος, τη θετική εικόνα των Εβραίων της Αλεξανδρουπόλης μέσα στον τοπικό τύπο⁷⁴.

Δυστυχώς, δε στάθηκε δυνατό να βρεθούν φύλλα των εφημερίδων της εποχής *Δυτική Θράκη*, *Θρακικά Νέα* και *Φωνή της Θράκης*,⁷⁵ που κυκλοφορούσαν επί σειρά ετών και θα αποτελούσαν σημαντική πηγή πληροφόρησης.

Συμπερασματικά, η μελέτη των διαθεσίμων εντύπων απέδειξε ότι οι Εβραίοι της Αλεξανδρουπόλης ήταν μια ζώσα κοινωνική ομάδα με έντονα αισθητή την παρουσία της στην εξεταζόμενη περίοδο του Μεσοπολέμου. Δραστήρια και φιλοπρόοδη, στοχοποιήθηκε εντούτοις από τη μακροβιότερη των εφημερίδων της εποχής, την *Πρόοδο*, που εξέπεμψε έντονο φυλετικό μίσος, με αρθρογραφία που κινείτο συστηματικά στα όρια του ποινικού αδικήματος.

[Ο Θρασύβουλος Ορ. Παπαστρατής είναι νομικός, ιστορικός ερευνητής και συγγραφέας πολλών βιβλίων με θέμα την ιστορία του Ελληνικού Εβραϊσμού. Η παρούσα εργασία του, που δημοσιεύεται σε τρία μέρη, είναι βασισμένη σε έρευνα που ξεκίνησε το 2009. Το α' μέρος δημοσιεύθηκε στο τ. 250 του 2018. Η δημοσίευση θα ολοκληρωθεί στο προσεχές τεύχος του περιοδικού ΧΡΟΝΙΚΑ].

74 Σύμφωνα με τον Θανάση Αποστολίδη, ο Μαλατάκης «έμεινε ιστορικός με τα καμώματά του και τις κομπίνες του» και μετά την εγκατάσταση της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου, «οικονομημένος από ένα λεύκωμα που τύπωσε γι' αυτήν και πούλησε υποχρεωτικά σε όλους μέσω αυτής... έφυγε ένα πρωί από την πόλη μας και δεν ξαναγύρισε...». Βλ. Θανάσης Αποστολίδης, *Αλεξανδρούπολη, ό.π.*, σελ. 76

75 Τρία φύλλα της *Φωνής της Θράκης*, τα με αρ. 305/2-11-1930, 312/27-11-1930, 313/30-11-1930, βρίσκονται στο Μουσείο Τύπου της Ένωσης Ημερησίων Εφημερίδων Πελοποννήσου στην Πάτρα. Αν και ο αριθμός τους είναι πολύ μικρός και δεν παρέχει δυνατότητα εξαγωγής συμπερασμάτων, πρόκειται για μια μετριοπαθή συντηρητική εφημερίδα με αρκετά επιστημονικά δημοσιεύματα στις στήλες της. Αναφορές στους Εβραίους της Αλεξανδρουπόλης δεν υπάρχουν, εκτός από μια έμμεση, στο φ. 312: σε «Αγγελία» του φαρμακοποιού Σταύρου Αποστολίδη, αναφέρεται ότι μετέφερε το κατάστημά του επί «της «οδού Γωνία Βενιζέλου Μαζαράκη παραπλευρώς καταστήματος Χάτεμ», κάτι από το οποίο εύκολα συμπεραίνουμε ότι το κατάστημα Χάτεμ ήταν κατά κάποιον τρόπο «σημείο αναφοράς», αφού αποτελούσε προσδιοριστικό στοιχείο για άλλες επιχειρήσεις. Σύμφωνα με τον Θανάση Αποστολίδη, ο εκδότης της *Φωνής της Θράκης* Χρηστάκης Χρηστίδης «στα χρόνια της δικτατορίας του 1936-1940 έμεινε γνωστός σαν ένας από τα πρωτοπαλλήλικα της και σαν εξ απορρήτων των τότε Νομάρχη και Γενικού Διοικητή Θράκης», ενώ η εφημερίδα του ήταν η αντίπαλος της *Προόδου*. Θανάσης Αποστολίδης, *Αλεξανδρούπολη, ό.π.*, σελ. 75-76.

Η Αλεξανδρούπολη τιμά τη Μνήμη των Εβραίων Συμπολιτών

Σε συγκινητική ατμόσφαιρα πραγματοποιήθηκαν, την Κυριακή 3 Μαρτίου 2019, στον αύλειο χώρο του Μητροπολιτικού Ναού Αγ. Νικολάου, τα αποκαλυπτήρια του Μνημείου Ολοκαυτώματος των Εβραίων της Αλεξανδρούπολης που τον Μάρτιο του 1943 εκτοπίστηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης όπου και εξολοθρεύθηκαν. Το μαρμάρινο μνημείο, για την ανέγερση του οποίου μερίμνησαν η Ιερά Μητρόπολη Αλεξανδρου-

πόλεως και ο Δήμος Αλεξανδρούπολης, φέρει επτά κεριά απεικονίζοντας την Μενορά, ως σύμβολο διατήρησης ζωντανής της μνήμης των εκτελεσθέντων. Στη βάση της Μενορά είναι χαραγμένη η ημερομηνία εκτόπισης των Εβραίων, 4.3.1943.

Κατά την τελετή αποκαλυπτηρίων ο Ραββίνος Θεσσαλονίκης Ααρών Ισραέλ ανέπεμψε επιμνημόσυνη δέηση (Ασκαβά) για τα θύματα του Ολοκαυτώματος, και έγιναν ομιλίες από τον Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Αλεξανδρουπόλεως κ. Άνθιμο, τον Δήμαρχο Αλεξανδρούπολης κ. Ευάγγελο Λαμπάκη, την Πρόεδβυ του Ισραήλ στην Ελλάδα κα Ιρίτ Μπεν-Άμπα και τον Γενικό Γραμματέα του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος κ. Βίκτωρ Ελιέζερ.

Μήνυμα ενότητας και συναδέλφωσης έδωσε κατά την ομιλία του ο Μητροπολίτης Αλεξανδρού-

πολης Άνθιμος, ο οποίος τόνισε την αξία του ανθρώπου και τη σημασία των αρχών του ανθρωπισμού. (Το πλήρες κείμενο της ομιλίας του Μητροπολίτη Άνθιμου δημοσιεύεται σε άλλη σελίδα).

Στην προσφώνησή της η Πρόεδρος του Ισραήλ τόνισε την ανάγκη διατήρησης της ιστορικής μνήμης αναφέροντας χαρακτηριστικά: «Προκειμένου να αποτρέψουμε την επανάληψη της βαρβαρότητας της Σοά, εμείς οι επόμενες γενιές πρέπει να συνεχίσουμε να εξιστορού-

με τα γεγονότα, να προωθούμε την εκπαίδευση με ομιλίες, ντοκιμαντέρ και επισκέψεις στα στρατόπεδα. Η ευθύνη να θυμόμαστε και να μην ξεχνούμε, φέρει και την υποχρέωση να ερευνούμε και να κατανοούμε τα αίτια της κακίας του Ολοκαυτώματος. Να κατανοήσουμε πώς συντελέστηκε το χειρότερο έγκλημα στην ιστορία. Η υποχρέωση της μνήμης συνεπάγεται και την ολομέτωπη σύγκρουση με όλες τις εκφάνσεις του αντισημιτισμού και του ρατσισμού εδώ στην Ελλάδα αλλά και σε όλο τον κόσμο».

Στις βαναυσότητες που διεπράχθησαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης στη ναζιστική Γερμανία αναφέρθηκε ο Γ.Γ. του ΚΙΣΕ κ. Βίκτωρ Ελιέζερ, τονίζοντας παράλληλα τη σημερινή έξαρση του αντισημιτισμού και την ύπαρξη σύγχρονων αρνητών του Ολοκαυτώματος. «Δείτε όμως γύρω σας,

Στιγμιότυπα από τα αποκαλυπτήρια του Μνημείου. Οι τοπικές αρχές, η πρέσβυς του Ισραήλ, εκπρόσωποι του Ελληνικού Εβραϊσμού και απόγονοι της οικογένειας Brownstone.

μόλις 75 χρόνια αφότου η ανθρωπότητα αντίκρισε την πιο απεχθή βιομηχανία θανάτου στο Άουσβιτς-Μπιρκενάου: Βανδαλισμοί Μνημείων του Ολοκαυτώματος, Εβραϊκών νεκροταφείων και συναγωγών, και αντιεβραϊκά συνθήματα. Στο Πίτσμπουργκ δολοφονούνται αθώοι άνθρωποι την ώρα της προσευχής, επειδή γεννήθηκαν Εβραίοι. Και εδώ στη χώρα μας, αρνητές του Ολοκαυτώματος είναι υποψήφιοι δήμαρχοι και παρουσιάζουν ξανά και ξανά, να το 2019, τα λιβελογραφήματά τους, προσπαθώντας να ξαναγράψουν την ιστορία και να εξαγνίσουν τους εμπνευστές και τους εκτελεστές του μεγαλύτερου εγκλήματος κατά της ανθρωπότητας». Ο Γ.Γ. του ΚΙΣΣΕ ολοκλήρωσε την ομιλία του επισημαίνοντας ότι «Το μνημείο αυτό υπενθυμίζει τι μπορεί να συμβεί ξανά στην ανθρωπότητα εάν η μνήμη σβήσει και εάν το μίσος επικρατήσει ως ανεκτός κανόνας σε μια κοινωνία».

Ο Δήμαρχος Αλεξανδρούπολης τόνισε ότι η διαφορετικότητα είναι έννοια της δημοκρατίας, την οποία δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανένα ναζιστικό ιδεολόγημα και αναφέρθηκε στη σημασία της συλλογικής μνήμης και της συμφιλίωσης των λαών προκειμένου να μην επαναληφθούν τα λάθη του παρελθόντος, επισημαίνοντας ότι η ανέγερση του μνημείου αποτελεί ένδειξη τιμής απέναντι σε αυτούς που έχασαν τη ζωή τους αλλά και τους εν ζωή απογόνους τους.

Παρόντες στην εκδήλωση ήταν θεσμικοί εκ-

πρόσωποι της τοπικής κοινωνίας και του Ελληνικού Εβραϊσμού, μεταξύ των οποίων ο Αντιπεριφερειάρχης Έβρου κ. Δημήτρης Πέτροβιτς, οι βουλευτές του ΣΥΡΙΖΑ κ.κ. Γιώργος Καΐσας και Δημήτρης Ρίζος, ο Πρόεδρος της Κοινοτικής Συνέλευσης της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης κ. Σολομών Παρέντε, η Γραμματέας του Κοινοτικού Συμβουλίου της Ι.Κ.Θ. κα Χάνα Πίντο. Συμβολική και συγκινητική ήταν η παρουσία μελών της οικογένειας Brownstone, από τις ΗΠΑ, τη Ν. Αφρική και το Ισραήλ, απόγονοι εβραϊκής οικογένειας της Αλεξανδρούπολης που εκτοπίστηκε στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και έχασαν τη ζωή τους, πλην του πατριάρχη της οικογένειας που κατάφερε να διασωθεί.

Η τελετή ολοκληρώθηκε με κατάθεση στεφάνων στο μνημείο και την ανάκρουση του Εθνικού Ύμνου από τη Φιλαρμονική Μπάντα του Δήμου Αλεξανδρούπολης.

Με τα αποκαλυπτήρια του Μνημείου Ολοκαυτώματος κορυφώθηκε ένα τριήμερο αφιερωμένο στην εβραϊκή κοινότητα της πόλης, που ξεκίνησε το απόγευμα της Παρασκευής 1.3.2019, με την έναρξη του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου με τίτλο «Από Οθωμανοί υπήκοοι σε Έλληνες, Βούλγαρους και Τούρκους πολίτες: εμπειρίες Εβραίων Σεφραδιτών τον 19ο και 20ό αι.», που διοργάνωσε το Ελληνικό Ινστιτούτο Θρακικών Μελετών του Δήμου Αλεξανδρούπολης.

Η Πολιτισμική Ποικιλομορφία δεν καταργεί το επί μέρους αλλά το συμπληρώνει

Του Σεβ. Μητροπολίτη Αλεξανδρουπόλεως κ. ΑΝΘΙΜΟΥ

Ομιλία του στα αποκαλυπτήρια του Μνημείου Ολοκαυτώματος
Αλεξανδρούπολη, 3 Μαρτίου 2019

Όταν, αποφασίσαμε με τὸν Δήμαρχο τῆς πόλεώς μας νὰ ἐγκαθιδρύσουμε ἕνα μνημεῖο τῶν συμπατριωτῶν μας ἑβραίων ἀλεξανδρουπολιτῶν, δὲν φιλοδοξήσαμε νὰ κάνουμε πολιτικὴ παρέμβαση, οὔτε διπλωματικὴ κίνηση. Οὔτε φανταστήκαμε ὅτι ἡ ἡμέρα αὐτὴ θὰ προσλάμβανε τόση ἐπισημότητα ἢ ὅτι θὰ προσέλκυε τόσα ἐπίσημα πρόσωπα στὴν πόλη μας.

Εἴχαμε στὸ νοῦ μας κάτι πῶς ἀπλό: νὰ θυμηθοῦμε ἀνθρώπους ποῦ ἔζησαν σ'αὐτὴν τὴν πόλη, ποῦ περπάτησαν στοὺς ἴδιους δρόμους, ποῦ ἀγάπησαν τὴν ἴδια τοπογραφία, ποῦ ἀγνάντεψαν τὴν ἴδια θάλασσα καὶ χάρηκαν τὰ ἴδια ἡλιοβασιλέματα μ'ἐμᾶς. Τόσο ἀπλά.

Μερικὲς φορὲς ξεχνᾶμε τὰ ἀπλᾶ καὶ ὁμορφα ποῦ μᾶς χάρισε ὁ Θεὸς καὶ γεμίζουμε τὴν ζωὴ μας μὲ ἰδεολογίες, μὲ φιλοσοφίες, μὲ θεολογίες, μὲ θεωρίες, ποῦ ὅταν γίνονται πράξεις ἐνδεχομένως νὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ ζήσουμε καλύτερα, ἴσως ὅμως καὶ ὄχι! Ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἰδεολογίες ποῦ σκοτώνουν, φιλοσοφίες ποῦ ὀπλίζουν χέρια, θεολογίες ποῦ σπέρνουν μίσος, θεωρίες ποῦ γίνονται πράξεις ὀλέθριες καὶ ἀφανίζουν τὸν ἄνθρωπο! Ἄρα γε, τί ἀξία ἔχουν ὅλα χωρὶς τὸν ἄνθρωπο!

Ὁ Θεός, λέει ἡ «Γένεση», δημιούργησε τὸν κόσμον γιὰ χάρη τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ Χριστός, μετὰ τὴν Ἀνάστασή Του, προέτρεπε τοὺς μαθητὲς Του νὰ χαίρονται. Νὰ χαίρονται τὴν ζωὴ πίσω ἀπ' τὸ νόημά της καὶ πέρα ἀπ'αὐτό. Νὰ χαιρόμαστε τὴν ζωὴ, ποῦ εὐτυχῶς ἔχει τόση πολιτισμικὴ ποικιλομορφία, ὥστε νὰ πορευόμα-

στε σὲ ἐνότητα ποῦ δὲν καταργεῖ τὸ ἐπί μέρους ἀλλὰ τὸ συμπληρώνει στὴν ἀναζήτηση τῆς ὁμορφιάς, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ζωῆς. «Ἐγὼ ἦρθα γιὰ νὰ ἔχετε ζωὴ καὶ περισσὴ ζωὴ» (Ἰω. 10,10), εἶχε πεῖ ὁ Χριστός!

Σήμερα ὁ κόσμος γύρω μας δὲν ζεῖ. Βάζει στόχους πολιτικούς, γεωστρατηγικούς, οικονομικούς καὶ κοι-

νωνικούς καὶ στὸ βωμὸ αὐτῶν τῶν στόχων θυσιάζει ἀνθρώπους.

Ὅμως, ἐμεῖς ἐδῶ, ἔχουμε ἕνα ἄλλο παράδειγμα: οἱ ἑβραῖοι ἀλεξανδρουπολίτες μαζί μὲ τοὺς ρωμηοὺς τότε, μὲ τοὺς ρωμαιοκαθολικούς, τοὺς εὐαγγελικούς καὶ τοὺς ἀρμενίους ἔζησαν ἀρμονικὰ καὶ φιλικὰ. Καλλιέργησαν τὸ κοινὸ πνεῦμα τῆς ἐλπίδος καὶ τὸ ὄραμα γιὰ μιὰ κοινὴ πατρίδα, κοινὴ γιὰ ὅλους ὅσοι τὴν κατοικοῦν καὶ τὴν ποτίζουν μὲ τὸν ἰδρώτα τους. Κοινὴ γιὰ ὅσους τὴν ἀγαποῦν καὶ τὴν θέλουν ἐλεύθερη καὶ τὸ ἴδιο οἰκεία πρὸς ὅλους. Κοινὴ γιὰ ὅλους ὅσοι θὰ μποροῦν, μέσα στὴν πολιτιστικὴ παράδοση ποῦ τοὺς ἀνέθρεψε, νὰ προσεύχονται στὸ Θεὸ ποῦ ἀποτελεῖ διήκουσα ἔννοια κάθε πολιτισμοῦ.

Ἔτσι ζήσαμε σ' αὐτὴν τὴν πόλη μέχρι τὸ 1943. Μέχρι τότε μοιραστήκαμε προσφυγές, πολέμους, κατακτητές, πείνες, ἐξορίες· ὅμως καὶ ὀράματα καὶ ἐλπίδες καὶ χαρὲς καὶ ἀγωνίες καὶ προσπάθειες ποῦ εὐδοκίμουνες τελεσφόρησαν. Μέχρις ὅτου, ἦρθε ἐκεῖνος ὁ φοβερὸς Μάρτιος τοῦ 1943, ὅταν οἱ «αἰχμαλωτίσαντες ἡμᾶς» κατὰ πὼς λέει ὁ Προφητάναξ, στιγματίσαν μερικὲς οἰκογένειες ἀλεξανδρουπολιτῶν, τὶς ἐγκλώβι-

σαν και τις προώθησαν σαν σφάγια, θυσία στο βωμό μιᾶς παράνοιας. Ἐκεῖνοι οἱ ἀλεξανδρουπολίτες εἶχαν ἑβραϊκὰ ὀνόματα, λάτρευαν τὸν Γιαχβέ, εἶχαν ἄλλες γιορτὲς ἀπ' τὶς δικές μας, ὅμως ἦταν συμπατριῶτες μας καὶ μᾶς πόνεσε πού τοὺς χάσαμε ἀπὸ ἀνάμεσά μας. Τότε δὲν μπορούσαμε νὰ κάνουμε κάτι νὰ τοὺς κρατήσουμε, ὅμως τώρα μπορούμε νὰ τοὺς ἐπαναφέρουμε στὴν μνήμη μας καὶ στὴν καρδιά μας. Τότε φοβηθήκαμε τοὺς κατακτητὲς μας, ὅμως τώρα μπορούμε νὰ ἐπαναστατήσουμε καὶ νὰ μὴν ἐπιτρέψουμε ποτὲ πιά παρόμοιες τακτικές.

Θὰ μὲ ρωτήσετε· «γιατί, ὑπάρχει σήμερα τέτοιος κίνδυνος;» Κάποιοι στὸν πλανήτη μας πού φοβοῦνται τὴν ἐλευθερία ἀρνοῦνται τὸ ὄλοκαύτωμα. Κάποιοι πού ἀρνοῦνται τὸν πολιτισμὸ βεβηλώνουν ἑβραϊκὰ μνημεῖα. Ὅμως, ὅποιος σκέπτεται καὶ πράττει ἔτσι μισεῖ σύνολη τὴν ἀνθρωπότητα καὶ δὲν νοεῖται πολιτισμὸς

Τιμᾶμε τοὺς συμπατριῶτες μας ἐπειδὴ μᾶς λείπουν. Ἡ ψηφίδα τῆς πολιτισμικῆς τους χροιάς ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ τῆς τοπικῆς Ἱστορίας μας.

χωρὶς τὴν συμβολὴ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης σ' αὐτόν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰσραηλιτῶν, «ὧν ἡ νίθεσία καὶ ἡ δόξα καὶ αἱ διαθήκαι καὶ ἡ νομοθεσία καὶ ἡ λατρεία καὶ αἱ ἐπαγγελίαι, ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα» (Ρωμ. 9,4).

Ἐμεῖς ἐδῶ, δὲν ἐμφορούμαστε ἀπὸ παρόμοιες πλάνες. Τιμᾶμε τοὺς συμπατριῶτες μας ἐπειδὴ μᾶς λείπουν. Ἡ ψηφίδα τῆς πολιτισμικῆς τους χροιάς ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ τῆς τοπικῆς Ἱστορίας μας. Βεβαίως, ἡ πράξη μας αὐτὴ, σήμερα, δὲν εἶναι μόνο μιὰ ρομαντικὴ ἐπιστροφή στὸ ἱστορικὸ μας παρελθόν, εἶναι καὶ ρωμαλέα ἐπέκτασή μας στὸ μέλλον. Θέλουμε νὰ διδάξουμε σὲ κάποιες φοβισμένες, ἀνήλιαγες πλευρὲς τῆς Εὐρώπης, αὐτὸ πού γράφει ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος, ὅτι «εἴμαστε παιδιὰ τοῦ ἐνὸς Θεοῦ, πού ἀνατέλλει τὸν ἥλιο του γιὰ κακοὺς καὶ καλοὺς καὶ βρέχει σὲ δικαίους καὶ ἀδίκους» (Ματθ.5,45). Αὐτὸς ὁ Θεός, «ὑποφέρει ὅταν ἀφανίζονται τὰ πλάσματά του», γράφει ἡ Σοφία Σολομώντος (1,13). Αὐτὸν τὸν Θεό, ὅταν θελήσουμε νὰ Τὸν πλησιάσουμε, «χρειάζεται πρῶτα νὰ ἔχουμε συμφιλιωθεῖ μὲ τοὺς ἀδελφούς μας συνανθρώπους μας» (Ματθ. 5, 23-24). Μπορεῖ ὁ καθένας μας νὰ

Τότε φοβηθήκαμε τοὺς κατακτητὲς μας, ὅμως τώρα μπορούμε νὰ ἐπαναστατήσουμε καὶ νὰ μὴν ἐπιτρέψουμε ποτὲ πιά παρόμοιες τακτικές.

Τὸν βλέπουμε ἀπὸ διαφορετικὴ ὀπτικὴ γωνία, ὅμως, εἶναι ὁ ἴδιος ὁμορφος, εὐγενικός καὶ τρυφερός Θεὸς τῆς ἀγάπης πού δημιούργησε τὸν κόσμον καὶ τὸν συντηρεῖ μὲ τὴν πρόνοιά Του μέχρι σήμερα.

Κύριε Δήμαρχε,

Σ' αὐτὸ τὸ κεντρικὸ σημεῖο τῆς πόλεως μας, στὴν αὐλὴ τοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ τῆς Ἐπισκοπῆς μας, μαζί μὲ τὶς προτομὲς τῶν προκατόχων μας μητροπολιτῶν, δίπλα στὸ μνημεῖο τῶν ρώσων στρατιωτῶν, σὲ ἀπόσταση ἀναπνοῆς ἀπὸ τὴν κάποτε ἑβραϊκὴ Συναγωγὴ, κοντὰ στὸν Καθολικὸ Ναὸ τοῦ Ἁγ. Ἰωσήφ, τὸν Εὐαγγελικὸ Ναὸ καὶ τὸν Ἀρμενικὸ τοῦ Ἁγ. Γκαραμπέτ, σήμερα οἰκοδομοῦμε ἓνα μνημεῖο τῶν ἑβραίων ἀλεξανδρουπολιτῶν, ἔργο τοῦ συμπολίτου μας μαρμαρογλύπτη κ. Νικολάου Μουσουνάκη. Σᾶς συγχαίρω γι' αὐτὴν τὴν πρωτοβουλία καὶ τάσσομαι δίπλα στὴν ἀπόφασή σας.

Κάποιοι ἤρθαν καὶ μᾶς εἶπαν ὅτι ἀλλοῦ, σ' ἄλλα μέρη, παρόμοια μνημεῖα βεβηλώνονται. Οἱ βεβηλώσεις μνημείων δὲν εἶναι πράξεις ἀνθρώπινες, πολὺ περισσότερο δὲν εἶναι χριστιανικές. Σ' ἐμᾶς δὲν θὰ συμβεῖ κάτι τέτοιο, ἐπειδὴ ὁ λαὸς μας γνωρίζει ὅτι τὸ Δεδέ-αγάτς ἔφτασε νὰ γίνῃ ἡ σημερινὴ Ἀλεξανδρούπολη ἐπειδὴ

Οἱ βεβηλώσεις μνημείων δὲν εἶναι πράξεις ἀνθρώπινες, πολὺ περισσότερο δὲν εἶναι χριστιανικές.

ἀκριβῶς ἤξερε νὰ ἀπομιμᾶ πολιτισμούς καὶ νὰ τρέφεται ἀπὸ τοὺς εὐώδεις χυμούς τους. Καὶ ἔτσι θὰ προχωρήσουμε στὸ αὐριο. Μέχρις ὅτου, ὁ καθένας πού νιώθει διαφορετικὸς ἢ ξένος, παύσει νὰ φοβᾶται πάνω στὴ γῆ. Μέχρι τότε ὁ Χριστὸς θὰ εἶναι ξάγρυπνος στὴ Γεθσημανῆ καὶ ἡ «ἐπὶ γῆς εἰρήνη» τῆς Βηθλεέμ δὲν θὰ γίνῃται πραγματικότητα». Λοιπόν, ἡ ἀνθρωπότητα ἔχει πολὺ δρόμο ἀκόμα, μέχρι νὰ γίνῃ ἀνθρωπότητα. Κι ὅταν γίνῃ, θὰ χρειαστεῖ νὰ καταβάλλῃ μεγάλο κόπο μέχρι νὰ γίνῃ παράδεισος. Τὸ εὐχομαι καὶ προσεύχομαι γι' αὐτό.

Από Οθωμανοί υπήκοοι σε Έλληνες, Βούλγαρους και Τούρκους πολίτες

Το Διεθνές Συνέδριο για τους Σεφαραδίτες Εβραίους τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα πραγματοποιήθηκε στην Αλεξανδρούπολη (1-2 Μαρτίου 2019)

Της ΠΕΝΑΣ ΜΟΛΧΟ

Το συνέδριο με τίτλο *Από Οθωμανοί υπήκοοι σε Έλληνες, Βούλγαρους και Τούρκους πολίτες: Εμπειρίες σεφαραδιτών εβραίων τον 19^ο και 20^ο αιώνα*, διοργανώθηκε από το Ελληνικό Ινστιτούτο Θρακικών Μελετών, με τη φροντίδα επιστημονικής επιτροπής που αποτελούνταν από τη Γαβριέλλα Ετμεκτσόγλου, τη Ρένα Μόλχο, τη Ρίκα Μπενβε-

νίστε, τον Βασίλη Ριτζαλέο, τον Κωνσταντίνο Χατζόπουλο και τη Romyana Marinova-Χρηστίδη. Το συνέδριο πραγματοποιήθηκε χάρη στη γενναιοδωρη υποστήριξη του Δήμου Αλεξανδρούπολης και των απογόνων του John Brownstone, ενός από τους ελάχιστους εβραίους της Αλεξανδρούπολης που διασώθηκαν την περίοδο της βουλγαρικής Κατοχής. Οι κόρες και οι γιοι του ήρθαν από τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Νότια Αφρική και το Ισραήλ για να παραστούν στο συνέδριο. Η Ariela Brownstone - Shani άνοιξε τις εργασίες του συνεδρίου με τη συγκινητική αφήγηση της ιστορίας της οικογένειας και του πατέρα της.

Η σεφαραδίτικη καταγωγή και η εβραιοϊσπανική γλώσσα είναι τα δύο στοιχεία που συνέχουν τον πολιτισμό των Εβραίων των Βαλκανικών περιοχών στην οθωμανική επικράτεια. Για τον λόγο αυτό, το συνέδριο άρχισε με κεντρικό ομιλητή τον David Bunis, καθηγητή εβραϊκών γλωσσών στο Εβραϊκό Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ. Ο **David Bunis** είναι πολυγραφότατος, έχει δημοσιεύσει πολλές μελέτες για την εβραιοϊσπανική γλώσσα. Ένα από τα βιβλία του με τίτλο *Voices from Jewish Salonika* (Misgav Yerushalayim & Ets Ahaim Society of

Thessaloniki, 1999) εστιάζει στο θεσσαλονικιώτικο χιούμορ. Ο Bunis μίλησε με θέμα *την ανάπτυξη της σεφαραδίτικης ταυτότητας τον 16 και 17^ο αιώνα*. Η ομιλία του βασίστηκε σε σπάνια κείμενα στα εβραιοϊσπανικά που συνέταξαν νομοδιδάσκαλοι, εγκατεστημένοι στις κοινότητες της νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Το συνέδριο περιελάμβανε τέσσερις ενότητες.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ

Η σεφαραδίτικη εμπειρία στην οθωμανική αυτοκρατορία

Η Ρένα Μόλχο προσέγγισε τον σεφαραδίτικο κόσμο μέσα από τη χρήση της εβραιοϊσπανικής γλώσσας στην ανώτερη εκπαίδευση των σεφαραδιτών και με βάση ένα διδακτικό εγχειρίδιο επιστολογραφίας για κοινωνικούς και εμπορικούς σκοπούς. Το βιβλίο *Το Εμπόριο* γράφτηκε το 1907 από τον Ζοζέφ Νεχαμά, διάσημο θεσσαλονικιο διανοούμενο και διευθυντή των σχολείων της Παγκόσμιας Ισραηλιτικής Ένωσης (*Alliance Israélite Universelle*).

Η **Gila Hadar** διδάσκει την ιστορία και τον πολιτισμό των σεφαραδιτών στο Πανεπιστήμιο της Χάιφας. Έχει μάλιστα συγγράψει πολλές μελέτες σχετικές με την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης και ειδικότερα για την οικογένεια, τις καπνεργάτριες, τη μετανάστευση, τον Σοσιαλισμό και τον Σιωνισμό. Η ομιλία της Gila Hadar αφορούσε την εβραϊκή κοινότητα της Αλεξανδρούπολης, που ιδρύθηκε από εβραίους της Αδριανούπολης στα τέλη του 19ου μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, μέσα από ταξιδιωτικές εντυπώσεις που δημοσιεύθηκαν στον εβραιοϊσπανικό Τύπο.

Ο **Eyal Ginio**, καθηγητής Ισλαμικών και Μεσο-

ανατολικών σπουδών στο Εβραϊκό Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ και πρώην πρόεδρος του Ινστιτούτου Ben-Zvi για τη μελέτη των εβραϊκών κοινοτήτων της Ανατολής, είναι μεταξύ άλλων και συγγραφέας ενός τόμου με θέμα την πολυπολιτισμικότητα στην Οθωμανική Θεσσαλονίκη (*Between Local and External-Searching for Salonica's Local Cultures*), που εκδόθηκε πρόσφατα από το Van Leer Institute Press. Ο Eyal Ginio μίλησε για τη μικρή αλλά σημαντική εβραϊκή κοινότητα του Διδυμοτείχου και για τις μεταβολές που υπέστη κατά τη μετάβαση από την αυτοκρατορία στο εθνικό κράτος, φέρνοντας νέα στοιχεία από ανεξερεύνητο έως σήμερα αρχειακό υλικό.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

Οι Εβραίοι ως πολίτες της Ελλάδας, της Βουλγαρίας και της Τουρκίας

Η Susy Gruss, διδάσκουσα της εβραϊο-ισπανικής γλώσσας και λογοτεχνίας στο Ινστιτούτο Salti του Πανεπιστημίου του Bar-Ilan, μίλησε για την άγνωστη προσωπικότητα του Ζουντά Χαΐμ Περαχιά Ακοέν, που γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1886 και πέθανε στην Ξάνθη το 1970. Η Susy Gruss διαθέτει μεγάλο έργο πάνω στον εβραϊοισπανικό πολιτισμό και πρόκειται να δημοσιεύσει (σε ελληνική μετάφραση) το συγγραφικό και ποιητικό έργο του Ζουντά Χαΐμ Περαχιά Ακοέν, ο οποίος πέρασε μεγάλο μέρος της ζωής του στην Ξάνθη.

Ο **Angel Chorapchiev**, ιστορικός στο Yad Vashem και στο Πανεπιστήμιο της Χαΐφας, μίλησε για «Τα εβραϊκά κοινοτικά σχολεία της Βουλγαρίας και τον ρόλο τους στη διαμόρφωση της ταυτότητας των Εβραίων της χώρας κατά τον Μεσοπόλεμο». Ο Angel Chorapchiev έδειξε στην ομιλία του ότι, όπως συνέβη και στην Ελλάδα, συντελέστηκαν στη Βουλγαρία του μεσοπολέμου σημαντικές αλλαγές στα εβραϊκά σχολεία τα οποία συμπεριλήφθηκαν στο εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας. Μέχρι το 1940, παρά τις πολλές δυσκο-

Από το πάνελ της επιστημονικής επιτροπής του Συνεδρίου. Από αριστερά οι: Ρ. Μόλχο, Β. Ριτζαλέος, Ρ. Μπενβενίστε, Γ. Ετμεκτσόγλου.

λίες και την αντισημιτική νομοθεσία, η εβραϊκή κοινότητα στη Βουλγαρία κατόρθωσε να διαχειριστεί το εκπαιδευτικό της σύστημα σύμφωνα με τις κα-

τευθύνσεις του βουλγαρικού σιωνιστικού κινήματος. Η εβραϊκή εκπαίδευση ήταν ανάμεσα στους πιο σημαντικούς παράγοντες για την καλλιέργεια του εθνικού αισθήματος του βουλγαρικού εβραϊσμού.

Ο **Γιώργος Μαργαρίτης**, καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, εστίασε στα «Κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα του αντισημιτισμού στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου». Με παραδειγματικό τρόπο ο Γ. Μαργαρίτης διερεύνησε τις ποικίλες καταγωγές και τις άγνωστες πτυχές της επέκτασης του αντισημιτισμού στην κοινωνία. Με αυτόν τον τρόπο έγινε κατανοητό πως ο θρησκευτικός αντισημιτισμός μεταβλήθηκε σε πολιτική ιδεολογία μέσα από τους δρόμους της Εκκλησίας, του στρατού και του αντιπολιτισμικού.

Η **Berna Pekesen**, καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο του Duisburg-Essen στη Γερμανία, ειδική στον τουρκικό εθνικισμό, μίλησε για τις αντιδράσεις των Τούρκων Εβραίων στον τουρκικό εθνικισμό, την κρατική καταστολή και τον αντισημιτισμό στη διάρκεια του μεσοπολέμου. Η ομιλία της έκανε φανερό ότι παρόλο ότι επέδειξαν υψηλό βαθμό προθυμίας να συνεργαστούν με κρατικούς αξιωματούχους, ακόμη και παραιτούμενοι από τα δικαιώματά των μειονοτήτων ή υιοθετώντας την τουρκική ως γλώσσα της σχολικής εκπαίδευσης, οι Τούρκοι Εβραίοι δεν κατόρθωσαν να ανατρέψουν τις διακρίσεις και να αποφύγουν τις διώξεις.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ

Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και Ολοκαύτωμα

Η τρίτη συνεδρία εστίασε στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και το Ολοκαύτωμα και άρχισε με την ομιλία του γνωστού από το πρωτοποριακό έργο του για τις εβραϊκές κοινό-

τητες της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, Βασίλη Ριτζαλέου. Αξιοποιώντας βουλγαρικά αρχεία ο **Βασίλης Ριτζαλέος** ανέπτυξε το θέμα «των διώξεων και της εκτόπισης των Εβραίων της βουλγαροκρατούμενης Αλεξανδρούπολης, (1941-1943)». Οι διώξεις και ο εκτοπισμός των μελών της εβραϊκής κοινότητας της Αλεξανδρούπολης στο ναζιστικό στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα στην Πολωνία (Μάρτιος 1943), όπως και η λεηλασία των περιουσιών τους, ήταν το αποτέλεσμα της εφαρμογής της επίσημης αντισημιτικής πολιτικής των κυβερνήσεων της Βουλγαρίας στη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Οι αποφάσεις αυτές υπαγορεύτηκαν από τη ναζιστική Γερμανία, αλλά είχαν την πλήρη κάλυψη του Τσάρου Μπορίς Γ' στο πλαίσιο της αμοιβαίας ικανοποίησης συμφερόντων.

Ακολούθησε ο **Ανδρέας Αποστόλου**, ο πρώτος συστηματικός μελετητής του φαινομένου του δωσιλογισμού στην Ελλάδα, τόσο σε άρθρα όσο και στην διδακτορική του διατριβή, η οποία εκπονήθηκε στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης και πρόκειται να εκδοθεί από το ίδρυμα Yad Vashem στην Ιερουσαλήμ. Η ομιλία του Α. Αποστόλου είχε τίτλο «Από προστατευόμενοι πολίτες σε ρατσιστικούς στόχους: οι Εβραίοι της βορειοανατολικής Ελλάδας 1940-1942». Σύμφωνα με τον Α. Αποστόλου, η εμπειρία των σεφαραδίτικων κοινοτήτων στη βορειοανατολική Ελλάδα, από τις παραμονές του πολέμου του 1940 μέχρι τις παραμονές της λεγόμενης 'Τελικής Λύσης', διέφερε από εκείνη των άλλων εβραϊκών κοινοτήτων της Ελλάδας. Οι κοινότητες αυτές επηρεάστηκαν από τις πολιτικές της Βουλγαρίας που επιδίωξε να αλλοιώσει την εθνική και γλωσσική σύνθεση της περιοχής. Αποκομμένες από τις άλλες εβραϊκές κοινότητες και από την υπόλοιπη Ελλάδα, δέχθηκαν την πίεση των Βουλγάρων επειδή είχαν πολύ στενή σχέση με το ελληνικό κράτος. Στη συνέχεια, το 1941, οι Βούλγαροι στοχοποίησαν αυτές τις κοινότητες ως εβραϊκές με σκοπό να τις απομακρύνουν από την περιοχή. Ακριβώς τη στιγμή που το μέλλον τους απειλούνταν, τόσο η ελληνική δωσίλογη κυβέρνηση όσο και η ελληνική εξόριστη κυβέρνηση αποποιήθηκαν οποιαδήποτε ευθύνη απέναντι σ' αυτές τις εβραϊκές κοινότητες, εγκαταλείποντάς τις όταν αντιμετώπιζαν τις φυλετικές διακρίσεις και οδηγούνταν στην εξόντωση.

Τη συνεδρία για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο έκλεισε η **Corry Guttstadt**, ιστορικός που συνεργάζεται με το TEZ (Türkei Europa Zentrum) και το Πανεπιστήμιο του Αμβούργου. Ως ανεξάρτητη ερευνήτρια ειδικεύθηκε στην πολιτική της Τουρκίας απέναντι στις μειονότητες, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τον αντισημιτισμό κ.λπ. και είναι γνωστή από το βιβλίο της *Turkey, the Jews, and the Holocaust*, που εκδόθηκε από το Cambridge University Press το 2013. Στην ανακοίνωσή της, με θέμα «Η διαφυγή Εβραίων από την Ελλάδα μέσω του Αιγαίου», αναφέρθηκε πρώτα στον ρόλο της Τουρκίας ως μίας πιθανής χώρας διέλευσης για τους Εβραίους πρόσφυγες και στις πολιτικές της απέναντί τους, ενώ στο δεύτερο μέρος εστίασε στις ιδιαιτερότητες της πορείας διαφυγής από το Αιγαίο, στον ρόλο της ελληνικής αντίστασης και της Βρετανικής Ναυτικής Υπηρεσίας Πληροφοριών που είχε βάση κοντά στον Τσεσμέ. Στον Τσεσμέ και στη Σμύρνη οι επιχειρήσεις διάσωσης βασίζονταν επίσης σε μία μικρή ομάδα Εβραίων σιωνιστών ακτιβιστών, αλλά και στην εβραϊκή κοινότητα της Σμύρνης, που φρόντιζε τους πρόσφυγες μέχρι να αποκτήσουν τα απαραίτητα έγγραφα για το ταξίδι τους προς την Παλαιστίνη.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ

Εμπειρίες των Εβραίων μετά το Ολοκαύτωμα

Η συνεδρία ξεκίνησε με την **Nadège Ragaru**, διδάσκουσα στη Σχολή Πολιτικών Επιστημών στο Παρίσι, και επισκέπτρια καθηγήτρια στην Οξφόρδη. Το πιο πρόσφατο βιβλίο της με τίτλο *La Shoah en Europe du Sud-Est. Les Juifs dans les territoires sous administration bulgare 1941-1944* (ed. volume) εκδόθηκε από το Mémorial de la Shoah, το 2014. Η Nadège Ragaru μίλησε με τίτλο «Η εκδίκαση των εβραϊκών εκτοπίσεων: Η περίπτωση της δίκης αρ.7 στα Λαϊκά Δικαστήρια στη Βουλγαρία (1944-1945)».

Η Βουλγαρία ήταν ανάμεσα στα πρώτα κράτη στην Ευρώπη που διεξήγαγαν δίκες αποκλειστικά για τους διωγμούς κατά των Εβραίων. Το νομοθετικό διάταγμα περί ιδρύσεως ενός Λαϊκού Δικαστηρίου για τη δίωξη κατηγορουμένων για εγκλήματα πολέμου, υιοθετήθηκε στις 6 Οκτωβρίου 1944 και τροποποιήθηκε

έξι βδομάδες αργότερα με σκοπό να επιτρέπεται μια πιο εξουχιστική εξέταση των αντιεβραϊκών ενεργειών (Τμήμα 7). Η Nadège Ragaru εξήγησε πώς οι κατηγοροί, οι δικαστές, οι μάρτυρες κατηγορίας, η υπεράσπιση, οι δικηγόροι, όπως και οι κατηγορούμενοι, κατέγραψαν και χαρακτήρισαν ένα συγκεκριμένο σύνολο εγκληματικών πράξεων – συμμετοχή στις συγκεντρώσεις και τις εκποτίσεις των Εβραίων από τις περιοχές των βασιλείων της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας υπό βουλγαρική κατοχή κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Η αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας **Rumyana Marrinova Christidi** είναι μεταξύ άλλων αντιπρόεδρος του Institute for the Preservation of the Holocaust Memory της Βουλγαρίας, στην οργάνωση των Εβραίων της Βουλγαρίας “SHALOM”. Η Rumyana Marrinova Christidi μίλησε για την κατάσταση των Εβραίων στην κομμουνιστική Βουλγαρία. Η πολιτική του Κομμουνιστικού Κόμματος της Βουλγαρίας ήταν αντιφατική, αλλά όχι εμφανώς αντισημιτική. Οι Εβραίοι κρίνονταν “άξιοι συμμετέχοντες στον αντιφασιστικό αγώνα” και “οικοδόμοι του Σοσιαλισμού”, αλλά και “πράκτορες του Σιωνισμού και του παγκόσμιου ιμπεριαλισμού”. Η σοσιαλιστική Βουλγαρία και το σοσιαλιστικό σύστημα, για το οποίο οι Εβραίοι αγωνίστηκαν, δεν τους αποδέχθηκε ως ίσους, τους αντιμετώπιζε με καχυποψία και, μολονότι κάτι τέτοιο ποτέ δεν διατυπώθηκε επίσημα, πάντα θεωρούνταν “διαφορετικοί”.

Η Ρίκα Μπενβενίστε, καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας έχει δημοσιεύσει πρόσφατα δύο βιβλία για τους Έλληνες Εβραίους, το Ολοκαύτωμα και τα μεταπολεμικά χρόνια, *Το Αυτοί που επέζησαν. Αντίσταση, Εκτόπιση, Επιστροφή* (Πόλις 2014, κρατικό βραβείο), το οποίο έχει ήδη μεταφραστεί στα γερμανικά και είναι υπό έκδοση στα αγγλικά και στα εβραϊκά, και *Το Λούνα. Δοκίμιο Ιστορικής Βιογραφίας* (Πόλις 2016, βραβείο Αναγνώστης).

Η Ρίκα Μπενβενίστε μίλησε με θέμα τις «Πρώτες επιστολές Ελλήνων Εβραίων επιζώντων του Ολοκαυτώματος» και εξήγησε ότι η μοίρα των Εβραίων της Ελλάδας κατά το Ολοκαύτωμα και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια αντιπροσωπεύει ένα μωσαϊκό περιπτώσεων και συλλογικών ή προσωπικών διαδρομών των οποίων η ιστορία είναι ελάχιστα γνωστή. Επιστολές από τους πρώτους μήνες και

τα πρώτα χρόνια μετά την Απελευθέρωση μάς επιτρέπουν να εστιάσουμε στο επίπεδο των ατόμων και των οικογενειών για να κατανοήσουμε καλύτερα τις δυσκολίες, τα διλήμματα και τις επιλογές των Ελλήνων επιζώντων.

Η **Duygu Atlas**, εργάζεται ως επιμελήτρια του περιοδικού *Journal of Levantine Studies* στο Ινστιτούτο Van Leer της Ιερουσαλήμ. Είναι ιστορικός και πρόσφατα κέρδισε το βραβείο Dan David για νέους ερευνητές. Σε συνεργασία με τον καθηγητή Asher Susser, του Πανεπιστημίου του Τελ Αβίβ, δημιούργησαν το διαδικτυακό μάθημα με τίτλο *The Emergence of the Modern Middle East*, το οποίο θεωρείται από τις πιο αξιόλογες ιστορικές προσεγγίσεις σε αυτόν τον τομέα.

Η Duygu Atlas μίλησε με θέμα «Ισορροπώντας μεταξύ διακρίσεων: Τούρκοι Εβραίοι μέσα από τον φακό του Ισραήλ, 1948-1955». Η ανακοίνωσή της εστίασε στην κρίσιμη δεκαετία μετά την ίδρυση του κράτους και στην αντιμετώπιση της πρώτης τουρκικής μετανάστευσης στο Ισραήλ από την κυβέρνηση του κράτους. Με σημείο αναφοράς τα “Σεπτεμβριανά” (6-7 Σεπτεμβρίου 1955) διερευνήθηκε επίσης ο τρόπος που η Ισραηλινή κυβέρνηση έβλεπε τους Τούρκους Εβραίους οι οποίοι επέλεξαν να παραμείνουν στην Τουρκία.

Το συνέδριο έκλεισαν οι Γαβριέλλα Ετμεκτσόγλου, Ρίκα Μπενβενίστε και Βασίλης Ριτζαλέος σε στρογγυλή τράπεζα όπου συζητήθηκαν οι κατευθύνσεις που άνοιξαν οι ανακοινώσεις των συμμετεχόντων και εκφράστηκε η επιθυμία να δημοσιευτούν. Η ελεύθερη για το κοινό είσοδος και η ταυτόχρονη διερμηνεία στα ελληνικά και στα αγγλικά, έδωσε τη δυνατότητα σε πλήθος κόσμου, ανάμεσα στους οποίους βρίσκονταν πολλοί φοιτητές και φοιτήτριες, να παρακολουθήσουν τις ανακοινώσεις και να συζητήσουν με τους ομιλητές.

[*Η Δρ. Ρένα Μόλχο, πρόεδρος της Επιστημονικής Επιτροπής διοργάνωσης του Συνεδρίου στην Αλεξανδρούπολη, είναι ιστορικός και συγγραφέας. Δίδαξε Ιστορία του Ελληνικού Εβραϊσμού στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Το έργο της «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919: Μια ιδιαίτερη κοινότητα» (εκδ. Θεμέλιο, 2001) έλαβε το Βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών*].

Ένα νέο «Εμείς» στα χνάρια της ρίζας τους «Ξανά στη Σαλονίκη»

Του Καθηγητή ΜΩΥΣΗ ΕΛΙΣΑΦ

Αναδημοσιεύουμε την ομιλία του Μωυσή Ελισάφ, προέδρου της Ισραηλιτικής Κοινοτήτας Ιωαννίνων, καθηγητή Παθολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, στην παρουσίαση του βιβλίου του Λέοντα Ναρ «Ξανά στη Σαλονίκη» (εκδ. Πόλις) για την επιστροφή των επιζώντων Εβραίων στη γενέτειρα Θεσσαλονίκη. Το κείμενο πρωτοδημοσιεύθηκε στην έντυπη έκδοση της εφημερίδας «Τα Νέα» (9.2.2019). Η βιβλιοπαρουσίαση έγινε στις 2.2.2019, στο βιβλιοπωλείο «Πλειάδες».

Με το νέο βιβλίο του Λέοντα Α. Ναρ η ιστορική έρευνα εστιάζεται στα δύο πρώτα έτη (1945-1946) της επιστροφής των επιζώντων Ελλήνων Εβραίων στον γενέθλιο τόπο, τη Θεσσαλονίκη. Διαβάζοντας το βρήκα σε μια πικρή διαπίστωση: Η ανέλπιστα επιστροφή των ολίγων τυχερών επιζώντων αντί να αφήσει τη γεύση μιας ανακούφισης ως μια πρώτη αίσθηση, αντί δηλαδή η επιστροφή να συνοδευτεί με τη χαρά, με την εκπλήρωση μιας θείας προσδοκίας, μοναδικής και ανεπανάληπτης, αισθάνεσαι ότι τελικά αυτή η επιστροφή από ανέλπιστα τύχη έγινε πρόβλημα. Αντί να είναι το τέλος μιας απεριγράπτης τραγωδίας, πρόβαλε σαν η αρχή ενός νέου δράματος. Μένω λιγάκι σ' αυτό: Τι περιείχε η προσδοκία της επιστροφής; Ασφαλώς τη λαχτάρα μιας καινούργιας ζωής. Μιας καινούργιας ζωής στον γενέθλιο τόπο. Στην κοιτίδα από όπου ξεκίνησε η ύπαρξή τους. Και η ταυτότητά τους. Ατομική και συλλογική. Πολιτική, πολιτιστική, κοινωνική. Μια ταυτότητα από την οποία είχαν αποκοπεί βίαια. Και είχαν γίνει ένα νούμερο. Ένας αριθμός. Δηλαδή ένα τίπο-

τα. Αλλά που με αυτό το τίποτα σύρθηκαν στους θαλάμους αερίων. Ως «πράγμα» και όχι με την ιδιότητα του ανθρώπου.

Και να που τώρα, αποδέκτες της πιο ανέλπιστα τύχης, σχεδόν νεκραναστημένοι, γυρνούσαν στην πατρίδα τους. Στους συνανθρώπους τους, στα πράγματά τους, κινητά και ακίνητα. Με άλλα λόγια, στο παρελθόν τους για να συναντήσουν ξανά τη λεηλατημένη τους ταυτότητα. Να σμίξουν και πάλι με ανθρώπους και -ως άνθρωποι πλέον και οι ίδιοι, και όχι ως νούμερα- να ξαναγί-

νουν άνθρωποι. Και να επιβεβαιώσουν έμπρακτα το αρχαίο αίτημα τούτου του τόπου, που ήθελε την «Υβριν» να τη διαδέχεται πάντοτε η «Νέμεσις».

Ήρθαν, ύστερα από μια ανέλπιστα τύχη, στον δικό τους τόπο, στους δικούς τους συνανθρώπους. Ήρθαν όμως σχεδόν ως ξένοι. Κανένα παρελθόν δεν τους περίμενε. Τα σπίτια τους, πολύτιμα καταφύγια νοσταλγίας της ατομικής τους μνήμης, είχαν καταπατηθεί από τρίτους. Μαζί και όλα τα κινητά τους υπάρχοντα. Τα θεμέλια της συλλογικής τους μνήμης, όπως συναγωγές, κοινοτικά ιδρύματα, αλλά και τα έπιπλά τους και άλλα

κινητά περιουσιακά στοιχεία, δηλαδή ολόκληρο το υλικό παρελθόν τους είχε εξανεμιστεί.

Και δεν ήταν μόνον αυτό: Όσα είχαν απομείνει από το υλικό παρελθόν του πολιτισμού τους, κινητά ή και ακίνητα, είχαν αλλάξει ρόλους. Δηλαδή είχαν αλλάξει ταυτότητα: Μια συναγωγή τους είχε γίνει ταβέρνα. Οι ενεπίγραφες καρέκλες της «κοσμούσαν» καφενέδες και άλλα. Τα υλικά στηρίγματα ενός μακραίωνος πολιτισμού είχαν εξανεμιστεί. Τα διαπιστευτήρια της ατομικής αλλά και πολιτιστικής τους ταυτότητας είχαν γίνει καπνός. Κι ας ήταν πολλά από αυτά εκεί δίπλα τους. Αλλά και τόσο μακριά τους. Και οι ίδιοι, που μόλις γλίτωσαν από το πουθενά των κρεματορίων, βρέθηκαν ξανά στο πουθενά του δικού τους τόπου. Σχεδόν σε κοινωνικό κενό. Σχεδόν και πάλι χωρίς ταυτότητα, τώρα και χωρίς νόμωρο. Και γυμνοί και πένητες, άρα και χωρίς μέλλον. Μια απεχθής πραγματικότητα

Η επιστροφή αναδείχτηκε σε καταλύτη ολόκληρου του συστήματος. Καθώς υπερέβαινε σε δραματικότητα τον ίδιο τον εαυτό της. Έθετε σε δοκιμασία τους κώδικες αξιών που στηρίζαν, ή τουλάχιστον όφειλαν να στηρίζουν, ολόκληρο το σύστημα. Και ακόμη έδειξε ότι η επιστροφή δεν αφορούσε μόνο τους πρωταγωνιστές του δράματος, αλλά, αντίθετα, καθώς έθετε υπό δοκιμασία κάτι πολύ πέρα από το γεγονός της ίδιας της επιστροφής, κατέστρεφε σε μεγάλο βαθμό και τις φτιασιδωμένες επιφάνειες του καθωσπρεπισμού, για να φανεί από κάτω ο ελώδης εσμός μιας συχνά απεχθούς πραγματικότητας. Έτσι έπληττε ευθέως και όλους τους θεσμούς του συστήματος.

Έπληττε πρώτα απ' όλα τους μεσεγγυούχους, οι οποίοι ιδιοποιήθηκαν, με βάση τον Ν. 205/1943, την κινητή και ακίνητη περιουσία των Ελλήνων Εβραίων που απελάθηκαν. Με αποτέλεσμα η διαχείριση της αλλότριας περιουσίας, κινητής και ακίνητης, να μετατραπεί ανερευθρίαστα σε διαρπαγή, διασπάθιση και κάθε είδους υπεξαίρεση. Να σημειωθεί ότι ο Ν. 808/1945 που επιχείρησε να αποκαταστήσει ένα κράτος δικαίου και «επέβαλε την παράδοση των καταστημάτων μέσα σε δεκαπέντε ημέρες», σχεδόν έπεσε στο κενό. Η δημοσίευση του νόμου «προκάλεσε την άμεση αντίδραση των μεσεγγυούχων». Και «ενώ είχε ψηφιστεί ο σχετικός νόμος που

ρύθμιζε οριστικά τον τρόπο απόδοσης των ισραηλιτικών καταστημάτων και περιουσιών, καταργούνταν η Υ.Δ.Ι.Π. φέρνοντας έτσι ουσιαστικά εμπόδια στην εφαρμογή του νόμου». Μάλιστα, «ο Υπουργός Γενικός Διοικητής Βορείου Ελλάδος Αλέξανδρος Μερεντίτης σε επιτροπή που διαμαρτυρήθηκε για το γεγονός δήλωσε ότι προέβη στην ενέργεια αυτή έπειτα από τηλεφωνική εντολή του Υπουργού Οικονομικών, επισημαίνοντας παράλληλα ότι η εντολή ήταν απόρροια της πίεσης των μεσεγγυούχων».

Τα χαρακτηριστικά όμως αυτής της πρωτόγνωρης ρεμούλας ξεπερνούσαν τα όρια και μιας απλής διαρπαγής: Στην εφημερίδα της κοινότητας καταγγελλόταν ότι «ο Γενικός Διοικητής Μακεδονίας Βασίλειος Σιμωνίδης είχε πείσει τον κατοχικό Πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Λογοθετόπουλο ότι με την εκτόπιση των Εβραίων θα λυνόταν και το πρόβλημα των προσφύγων από την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη που είχαν συσσωρευτεί στη Θεσσαλονίκη. Μια επιτροπή είχε μάλιστα ζητήσει από τον Λογοθετόπουλο να απαιτήσει από τους Γερμανούς να τουφεκιστούν εδώ όλοι οι Εβραίοι για να ταφούν στον τόπο τους».

Όσο για τον τρόπο της «διαχείρισης», καταγγελλόταν ότι «τα δυναμικότερα καταστήματα χορηγούνταν σε πρόσωπα που προσέφεραν υπηρεσίες στις γερμανικές αρχές ή στη μυστική υπηρεσία τους. Σε δεύτερη μοίρα υπήρχαν πρόσωπα με έγγραφες συστάσεις γερμανικών μονάδων ή υπηρεσιών».

Τελικά οι επιζώντες δεν ήρθαν ως θεόσταλτο δώρο της τύχης. Ήρθαν σχεδόν ως πρόβλημα που έβλασαν σε δοκιμασία την υπευθυνότητα πολιτών, πολιτικών, αλλά και της Δικαιοσύνης. «Ο Διευθυντής της Υ.Δ.Ι.Π. διαπίστωνε ότι δέκα μήνες μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας οι Ισραηλίτες Έλληνες πολίτες... δεν κατέστη δυνατόν να αναλάβουν την περιουσία που τους ανήκε». Ωστόσο, παρά τα επανειλημμένα διαβήματα της κοινότητας όσο και των ενδιαφερομένων στην Υπηρεσία Στέγασης, τίποτα σχεδόν δεν γινόταν και οι Ισραηλίτες παρέμεναν άστεγοι. «Ιδιώτες, στα χέρια των οποίων οι απελαθέντες Ισραηλίτες εμπιστεύτηκαν διάφορα κινητά αντικείμενα, αρνούσαν ότι τα διέθεταν πλέον ή αρνούσαν την απόδοσή τους».

Η μαγιά του ανθρωπισμού

Δεν υπήρξε η άλλη πλευρά; Ασφαλώς και ναι. Και ήταν εκείνοι, οι λιγότεροι ίσως, που όμως έδειξαν ότι η μαγιά του ανθρωπισμού δεν καταστρέφεται ποτέ. Και ας απαιτεί συχνά και βαρύτατο τίμημα. «Κάποιοι έγιναν δεκτοί με ενθουσιασμό από τους προπολεμικούς Χριστιανούς φίλους τους, τους γείτονες και τους συνεργάτες τους». Αλλά και «ο τότε αντεισαγγελέας εφετών Παναγιώτης Κωνσταντινίδης που παραιτήθηκε από πρόεδρος του Εποπτικού Συμβουλίου της Υ.Δ.Ι.Π. γιατί «δεν μπορούσε να συνεργαστεί με πρόσωπα βαρυνόμενα με σωρεία πράξεων οι οποίες τιμωρούνταν από τον ποινικό νόμο».

Δεν θα ιστορίσουμε τα δραματικά καθέκαστα της επιστροφής των όσων ελάχιστων επιζώντων Ελλήνων Εβραίων που είχαν την ανέλπιστα τύχη να επιστρέψουν στις ρίζες τους. Ούτε τα απίθανα εμπόδια που συνάντησαν κατά την επιστροφή τους. Εμπόδια, άλλοτε αναπόφευκτα, άλλοτε σημαντικά και άλλοτε, δυστυχώς, ιδιοτελή, που ο αναγνώστης θα τα βρει διαυγή και επιστημονικά τεκμηριωμένα στο βιβλίο. Δεν θα σταθούμε ακόμη στην πικρή διάψευση των προσδοκιών τους όταν συναντήθηκαν με την αμείλικτη πραγματικότητα.

Ωστόσο, η ζωή τραβάει πάντα την ανηφόρα. Οι άνθρωποι αυτοί με εργώδεις προσπάθειες συγκρότησαν από το μηδέν κοινότητα. Που σημαίνει ότι ανέλαβαν την ευθύνη να διεκδικήσουν το μέλλον που τους ανήκε. Να συγκροτήσουν ένα νέο «εμείς» πάνω στα χνάρια της ρίζας τους. Και ταυτόχρονα να υποχρεώσουν ολόκληρο το σύστημα να κοιταχτεί στον καθρέφτη.

Και κλείνω με δύο επισημάνεις: Με το βιβλίο του ο Λέων Ναρ έφερε στο φως αξιόπιστα τεκμηριωμένα τα περιστατικά μιας όντως κρίσιμης περιόδου, όπως ήταν η περίοδος 1945-1947. Και ανέσυρε από το υπέδαφος των ιστορικών γεγονότων τις φρικιαστικές λεπτομέρειες της ληστρικής επέλασης στις περιουσίες των εβραίων Ελλήνων πολιτών που εκτοπίστηκαν, ακόμα και μετά την απελευθέρωση.

Και να το πούμε ευθέως: Συνήθως, αν όχι πάντα, οι λεπτομέρειες ενός γεγονότος χάνονται στη συ-

μπερίληψη των γενικεύσεων. Μαζί τους όμως χάνεται και η καρδιά του γεγονότος. Τόσο που καμιά φορά η γενίκευση αφυδατώνεται τόσο, ώστε να μην υποδηλώνει σχεδόν τίποτα από την ουσία της πραγματικότητας. Από το όντως ον, όπως θα έλεγε ο Πλάτων. Ο Λέων Ναρ με το να περιορίσει την έρευνά του στα δύο μόνο χρόνια μετά την επιστροφή των επιζώντων και να οργώσει όλα τα διαθέσιμα αρχεία έφερε στην επιφάνεια τις λεπτομέρειες που συγκροτούσαν τον πυρήνα του γεγονότος. Ταυτόχρονα, όμως, έδειξε και απέδειξε την αξία της έρευνας. Της διαρκούς προσπάθειας, δηλαδή, να διεισδύσουμε σε βάθος στο εσωτερικό των πραγμάτων. Εκεί όπου φυλάσσεται η ψυχή των γεγονότων, η μόνη άλλωστε που διατηρεί το DNA της συνέχειας των πραγμάτων. Γιατί το παρόν και το μέλλον χρωστάνε την ύπαρξή τους στο παρελθόν. Και κυρίως στις λεπτομέρειες των γεγονότων του παρελθόντος.

Και σε σχέση με την παραπάνω επισήμανση κλείνουμε με ένα απλό, αλλά ίσως χρήσιμο ερώτημα: Γιατί, άραγε, μας είναι χρήσιμο να επαναβιώσουμε τις φρικιαστικές λεπτομέρειες ενός γεγονότος που δεν τιμά κανέναν; Να επαναφέρουμε, δηλαδή, και να διαχειριστούμε μια επώδυνη μνήμη, που και μόνο το άγγιγμά της μας κατακαίει. Ασφαλώς ούτε για να πολλαπλασιάσουμε τις γνώσεις μας ή για να ασκήσουμε τη μνήμη μας και, το ακόμη χειρότερο, ούτε για να αξιοποιήσουμε το γεγονός για αλλότριους στόχους. Η επαναβίωση της επώδυνης μνήμης έχει νόημα μόνο προκειμένου να διερευνήσουμε τα όρια στα οποία μπορεί να επεκταθεί, κάτω από ειδικές καταστάσεις, η ανθρωπινή θηριωδία. Ωστε στο μέλλον, που κυρίως ανήκει στα παιδιά μας, ο παγετώνας αυτός να μην ξανάρθει. Από αυτή την οπτική γωνία, η έρευνα του Λέωντα Ναρ δεν προσθέτει μόνο την οφειλόμενη αξία στην επιστημονική έρευνα, προσφέρει και ένα μάθημα προς όλους εμάς και μας προτρέπει να επαγρυπνούμε πάντα γιατί τα σύνορα μεταξύ της αρετής και της βαρβαρότητας δεν είναι τόσο ευδιάκριτα.

Αν και έτσι εκλάβουμε την προσφορά του συγγραφέα και την προσπάθειά του, δικαιώνουμε και το μέλλον μας και κυρίως το μέλλον των παιδιών μας θωρακίζουμε.

Το Ολοκαύτωμα ως επιφαινόμενο του Ναζισμού και το Ιστορικό Καθήκον

Του ΠΕΤΡΟΥ ΜΗΛΙΑΡΑΚΗ

Η λέξη *Σοά*, στα εβραϊκά, σημαίνει «καταστροφή» (στη λατινική *Shoa*, *Shoah*). Καθιερώθηκε δε ως «όρος» για να περιγράψει το **Ολοκαύτωμα** κατά των Εβραίων από τους Ναζί. Υπ' όψιν δε εξ αρχής, ότι από όλο τον πολιτισμένο κόσμο, η 27η Ιανουαρίου εκάστου έτους αφιερώνεται στα θύματα του Ολοκαυτώματος για να αποτίεται ο επιβαλλόμενος φόρος Τιμής και να εκπληρώνεται το καθήκον Μνήμης.

Υπ' όψιν επίσης, ότι για την Ελλάδα, η 27η Ιανουαρίου κάθε έτους, έχει καθιερωθεί ως «*Ημέρα Μνήμης των Ελλήνων Εβραίων μαρτύρων και ηρώων του Ολοκαυτώματος*», σύμφωνα με το Νόμο 3218 ΦΕΚ Α/12/27-1-04.

Ωστόσο, δεν αρκεί η 27η Ιανουαρίου εκάστου έτους, όπως άλλωστε απαιτεί και η εσωτερική έννομη τάξη, για να αφιερώνεται στη Μνήμη των θυμάτων του Ολοκαυτώματος, εάν το χρέος αυτό δεν συνδυάζεται με την αναγκαία καταφορά κατά της

απαξίας και της φρίκης, που αφορούν στην ιδεολογία και στην πράξη του Ναζισμού. Με τούτα ως προδιάθεση υπ' όψιν τα εξής:

1) Με τον «όρο» **Ολοκαύτωμα** περιγράφεται τόσο ο θεωρητικώς υποκινηθείς όσο και ο εν τοις πράγμασι υλοποιηθείς συστηματικός διωγμός και η γενοκτονία διαφόρων εθνικών, θρησκευτικών, κοινωνικών και πολιτικών ομάδων κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου από τη Ναζιστική Γερμανία και τους συνεργάτες της. Στα αρχικά δεδομένα που συνθέτουν το Ολοκαύτωμα, είναι το πογκρόμ της «Νύχτας των Κρυστάλλων» και το «Πρόγραμμα Ευθανασίας T-4», τα οποία οδήγησαν στη συνέχεια στα «Τάγματα θανάτου» και στα «Στρατόπεδα Εξόντωσης» τα οποία αποτέλεσαν μαζική και κεντρικώς οργανωμένη διαδικασία, για την πράγματι εξαφάνιση από προσώπου Γης, κάθε μέλους των κοινοτήτων που αποτελούσαν στόχο των Ναζί.

2) Ιστορικώς αδιαμφισβήτητο είναι ότι οι Εβραίοι

οι της Ευρώπης ήταν τα κύρια θύματα του Ολοκαυτώματος. Η επιχείρηση δε αφορούσε την «Τελική Λύση του Εβραϊκού Ζητήματος». Ο αριθμός των θυμάτων του εβραϊκού πληθυσμού αφορά περί τα έξι εκατομμύρια! Πέρα όμως των Εβραίων, και άλλοι συνάνθρωποί μας που αφορούσαν περίπου 220.000 Ρομά και Σίντι (Αθίγγανους), θανατώθηκαν με φρικιαστικό τρόπο. Εξοντώθηκαν δε και άλλοι συνάνθρωποί μας, γιατί από τους Ναζί κρίθηκαν «φυλετικά κατώτεροι» ή άλλως «ανεπιθύμητοι». Η «εκκαθάριση» δε αυτή αφορούσε ακόμη και Σοβιετικούς στρατιώτες και αιχμαλώτους σε κατεχόμενες περιοχές, Εβραίους και μη. Στην «εκκαθάριση» αυτή συμπεριλαμβάνονταν διανοητικά ασθενείς ή σωματικώς ανάπηροι, ομοφυλόφιλοι, Μάρτυρες του Ιεχωβά, Τέκτονες, Κομμουνιστές, Καθολικοί και Προτεστάντες...

3) Το Ολοκαύτωμα «δικαιολογήθηκε» από τους εγκληματίες ηθικούς αυτουργούς και φυσικούς αυτουργούς, στη βάση ότι: τα θύματά τους αφορούσαν «κατώτερα πλάσματα» ή «υπανθρώπους» κατώτερους σε βιολογικό επίπεδο (όπως π.χ...οι Σλάβοι), ενώ αυτοτελώς κατά το μέρος που αφορούσε στους Εβραίους, κρίθηκε ότι αποτελούσαν άμεση απειλή κατά της ανωτερότητας και της κυριαρχίας των Αρείων, και ως εκ τούτου (θα) έπρεπε κυριολεκτικώς φυσικώς και οικονομικώς να εξοντωθούν!

4) Κατά συνέπεια στα προηγούμενα, και ειδικώς στον χώρο της οικονομίας, επιχειρήσεις που ανήκαν σε Εβραίους, έπρεπε να υποστούν: είτεμποϊκοτάζ είτε βανδαλισμούς, ενώ στον χώρο του πολιτισμού και των γραμμάτων έπρεπε (παραλλήλως) βιβλία Εβραίων να τεθούν στη δημόσια θέα της γέεννας του πυρός. Άξιο δε επισημείωσης είναι ότι οι Εβραίοι απολύθηκαν από Δημόσιες Υπηρεσίες, και στερήθηκαν ακόμη και της ιθαγένειας-υπηκοότητας τους. Πέραν δε παντός χαρακτηρισμού είναι και η απαγόρευση γάμου Εβραίου/Εβραίας με Γερμανίδα/Γερμανό πολίτη.

Η ιδεολογία της απαξίας του Ναζισμού

Η εγκληματική και απάνθρωπη ιδεολογία του ναζισμού δεν προέκυψε εκ του μηδενός. Είχε βάση ήδη από τις αρχές του 1900. Πιο συγκεκριμένα:

Το 1904, ο Άλφρεντ Πλετς ίδρυσε την *Γερμανική Εταιρία Ευγονικής*, ενώ ο ίδιος, το 1920 δημοσίευσε το έργο του: *Άδεια Καταστροφής της Ζωής που Δεν Αξίζει να Ζει*. Με το βιβλίο του αυτό, ο Άλφρεντ Πλετς επένδυσε στη δημιουργία «κινήματος», το οποίο αποτελούσε «παρέμβαση» και «συμβολή» ώθησης στην ανάπτυξη του λεγόμενου «Γερμανικού κινήματος της ευγονικής». Προς την κατεύθυνση αυτή επίκουρος ήταν και ο αναγνωρισμένος Ψυχίατρος Άλφρεντ Χόχε. Στους δύο προαναφερόμενους (Άλφρεντ Πλετς και Άλφρεντ Χόχε) οφείλεται κυρίως η «θεωρητική θεμελίωση» της ιδεολογίας του ναζισμού. Ιδεολογίας που δεν βράδυνε να αποκτήσει οπαδούς.

Οι εγκληματίες των SS και η θεωρία τους

1) Τούτων δοθέντων και αφής προέκυψε η εγκαθίδρυση φασιστικής και ναζιστικής κυβέρνησης στο Βερολίνο (1933), οπότε ο Αδόλφος Χίτλερ ανέλαβε Καγκελάριος της Γερμανίας, εκατομμύρια Εβραίων υποβλήθηκαν από τη νέα αυτή «τάξη πραγμάτων» σε εξευτελισμούς, σε καταναγκαστικά έργα, σε απάνθρωπες διακρίσεις, σε βασανιστήρια και τελικώς σε θάνατο.

2) Τον Οκτώβριο του 1943, ο αρχηγός των SS Χάινριχ Χίμλερ, στο πλαίσιο της νέας αντίληψης των πραγμάτων, απευθύνθηκε σε ανώτατους αξιωματικούς, και καθόρισε την τακτική εξόντωσης σύμφωνα με τα «δόγματα» του ναζισμού και του φασισμού. Ο αδίστακτος αυτός εγκληματίας πολέμου (Χάινριχ Χίμλερ) διατύπωσε την άποψη εξόντωσης όχι μόνο των ανδρών Εβραίων και μη, που αποτελούσαν στόχο θανάτου, αλλά κατ' ουσίαν διέταξε την εξόντωση ακόμη γυναικών και παιδιών. Ο αρχηγός των SS διατύπωσε τη θέση ότι: πρέπει να εξοντωθούν ακόμη και τα παιδιά, γιατί θα ήταν εν δυνάμει εκδικητές στο μέλλον εναντίον των δικών τους παιδιών και των εγγονών. Έτσι, «δικαιολόγησε» την πολιτική του, πως: «Έπρεπε να παρθεί η δύσκολη απόφαση να εξαφανιστούν οι άνθρωποι αυτοί από το πρόσωπο της Γης».

Υπ' όψιν δε ότι και ο δεύτερος στην ιεραρχία των SS, ο περιβόητος Ράϊνχαρντ Οϊγκεν Τρίσταν Χάϊντριχ, επιλεγόμενος και «Der Henker» (ο Δήμιος), ήταν πρωτοστάτης της «Τελικής Λύσης», του σχε-

δίου για το «Εβραϊκό Ολοκαύτωμα». Αφορούσε δε «πρόσωπο» το οποίο, σύμφωνα με τις πηγές φοβόταν ακόμη και ο Χίτλερ!.. Ο «Δήμιος» αυτός έστειλε στο Άουσβιτς 7,5 εκατομμύρια ανθρώπους!..

Τα προαναφερόμενα ασφαλώς μας εισάγουν στη φρίκη του ναζισμού, για την οποία γίνεται λόγος αμέσως παρακάτω.

Η φρίκη

Ο προαναφερόμενος εγκληματίας πολέμου Χάινριχ Χίμλερ, με τα λεγόμενά του περί κατ' ουσίαν γενοκτονίας έδωσε μια παράμετρο της φρίκης. Η φρίκη βεβαίως εκδηλώθηκε με πολλούς τρόπους εωσφορικής σύλληψης. Η διαδικασία της εξόντωσης συνανθρώπων μας αφορούσε ακόμη και απόπειρα στείρωσης των ανδρών με χρήση των ακτίνων «Χ».

Στις σύγχρονες μελέτες του Ολοκαυτώματος, διατυπώνεται η θεωρία ότι το όλο εγχείρημα ήταν αποτέλεσμα **φονξιοναλισμού** (*fonctionnalisme, fonction, σημαίνει «λειτουργία»*) ή άλλως **ιντενσιοναλισμού** (*intentionalisme, intention, σημαίνει «πρόθεση»*). Οι όροι αυτοί εισήχθησαν για πρώτη φορά το 1981 σε ένα άρθρο του Μαρξιστή ιστορικού Τίμοθι Μείσον προκειμένου να περιγραφούν δυο διαφορετικές απόψεις για την προέλευση του Ολοκαυτώματος. Και οι δύο όμως απόψεις λειτουργούν σωρευτικώς. Η φρίκη του ναζισμού αφορούσε και πρόθεση και λειτουργία. Αυτή η πρόθεση και λειτουργία προκύπτει από ιστορικά δεδομένα.

Στο βιβλίο του «Ο πόλεμος της Ρωσίας», ο Βρετανός ιστορικός Ρίτσαρντ Όβερν περιγράφει τους τρόπους που επέλεξαν οι Ναζί για να δολοφονούν συνανθρώπους.

Σύμφωνα με τον Ρίτσαρντ Όβερν μετά την κατάκτηση της Λευκορωσίας, οι Ναζί επιδόθηκαν σε πειραματισμούς μαζικών δολοφονιών, επιλέγοντας ψυχικά ασθενείς από τα Ψυχιατρεία του Μίνσκ, καθιστώντας πειραματόζωα τους ατυχείς αυτούς συνανθρώπους μας. Εφαρμόστηκε δε η απάνθρωπη μέθοδος της δολοφονίας με όπλα. Οι φασίστες και Ναζί παρέτασαν τους ατυχείς αυτούς συνανθρώπους μας σε ευθεία γραμμή, έτσι ώστε να δολοφονηθούν με τη ριπή πολυβόλου όσο το δυνατόν περισσότερο και σε συντομότερο χρόνο, με επιμέλεια

όμως να μην καταναλωθούν πολλά πυρομαχικά.

Η διαδικασία αυτή αποδείχθηκε ότι δεν ήταν η προσδοκώμενη για τους απάνθρωπους εκτελεστές. Έτσι δοκιμάστηκε στη συνέχεια να δολοφονηθούν τα «πειραματόζωα» (ψυχικά ασθενείς) με χρήση δυναμίτη! Και το αποτέλεσμα όμως αυτό δεν ήταν σύμφωνο με τις προσδοκίες των εκτελεστών, καθώς πολλοί ήταν εκείνοι που ακρωτηριάστηκαν, χωρίς όμως να απολέσουν τη ζωή τους. Έτσι αποφασίστηκε από τον Οκτώβριο του 1941 να δημιουργηθούν οι «θάλαμοι αερίων». Τελικώς, μετά από τη χρήση διαφόρων μεθόδων που αφορούσαν στη χρήση αερίων θανάτου, χρησιμοποιήθηκε το μονοξείδιο του άνθρακα, που αφορά επιλογή μαζικής δολοφονίας, επίσης εωσφορικής σύλληψης. Ζητήματα όμως ανέκυψαν και ως προς τη διαχείριση της ταφής του μεγάλου αριθμού των πτωμάτων – θυμάτων του ναζισμού. Κρίθηκε δε ως πρόσφορη μέθοδος η αποτέφρωση των νεκρών. Όμως και αυτή η διαδικασία κρίθηκε ανέφικτη εφόσον θα αφορούσε αποτέφρωση μεγάλης κλίμακας. Έτσι ανακαλύφθηκαν οι φούρνοι των Κρεματορίων.

Το σχέδιο για μαζικές δολοφονίες αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες ντροπές της ανθρώπινης ιστορίας και αφορά στη φρίκη του φασισμού και του ναζισμού.

Η τοποθέτηση του Προέδρου της Δημοκρατίας Προκόπη Παυλόπουλου

Ας επανέλθουμε όμως στα καθ' ημάς, σε σχέση με την ετήσια επέτειο **Μνήμης του Ολοκαυτώματος**.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Προκόπης Παυλόπουλος στις 27 Ιανουαρίου 2019, ομιλώντας στη Θεσσαλονίκη στην ετήσια τοπική εκδήλωση Μνήμης των θυμάτων, ορθοτομώντας το λόγο της αλήθειας έναντι του επικίνδυνου φαινομένου αναβίωσης του ναζισμού, επανέλαβε για μια ακόμη φορά, ότι: «*Η Ευρώπη, που υπήρξε η μήτρα της μεγάλης πολιτισμικής παράδοσης του Ανθρωπισμού, έχει όλα τα εχέγγυα, εφόσον τα συνοδεύει και η αναγκαία φρόνηση, να γίνει πλανητικού βεληνεκούς δύναμη υπεράσπισης της Ειρήνης, της Αλληλεγγύης, της Δημοκρατίας και της Δικαιοσύνης, με έμφαση στον πυλώνα της κοινωνικής δικαιοσύνης*» και επεσήμανε την ανάγκη επαγρύπνησης, υποστηρίζοντας ότι

δεν πρέπει: «να παρασυρθούμε από μίαν αντίληψη ανώδυνου εφησυχασμού πως, δήθεν, ο κίνδυνος των νοσταλγών του ναζισμού ανήκει στο παρελθόν».

Επίσης ο ΠτΔ τόνισε ότι για την αποτροπή του ναζισμού: «οφείλουμε να εργασθούμε όλοι μας, τιμώντας εμπράκτως την ιερή μνήμη όλων των Εβραίων, Ελλήνων και μη, θυμάτων του Ολοκαυτώματος». Άξιο δε επισήμανσης είναι πως ο ΠτΔ ανέφερε πως: «υπολείμματα ελλοχεύουν» και «πρέπει να πάρουν την απάντηση που τους αρμόζει». Η απάντηση δε αυτή σύμφωνα τον ρυθμιστή του πολιτεύματος είναι: ο Ανθρωπισμός, η Δημοκρατία, η Ελευθερία, η αποτροπή της λιτότητας και των μεγάλων ανισοτήτων που οδηγούν στην περιθωριοποίηση και εξαθλίωση του ανθρώπου και «άρα στον κίνδυνο ρήξης του κοινωνικού ιστού, λόγω απουσίας ενός στιβαρού κοινωνικού κράτους δικαίου».

Ως κατακλείδα: το δημοκρατικό κекτημένο

Η «ιδεολογία» για μαζικές δολοφονίες και απάνθρωπους εξευτελισμούς αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες ντροπές της ανθρωπίνης ιστορίας και αφορά στη φρίκη του φασισμού και του ναζισμού. Ανεξαρτήτως δε του ότι 5.025 Ναζί εγκληματίες έχουν καταδικασθεί σε αντίστοιχες δίκες, η ντροπή και η φρίκη στην ιστορία δεν μπορούν να διαγραφούν. Και τούτο γιατί η ντροπή και η φρίκη αποτελούν ιστορικά γεγονότα.

Η διεθνής και ειδικότερα η ευρωπαϊκή έννομη τάξη, μετά τη φρίκη του Ολοκαυτώματος και των

συνεπειών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, που πρωτίστως και κυρίως έπληξαν την Ευρώπη, ίδρυσαν νέο νομικό και πολιτικό πολιτισμό.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης με την ΕΣΔΑ (βλ. άρθρα 1 έως και 11, 13, 14 και 17, σε συνδυασμό με ό,τι θεσπίζει το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο) και η Ευρωπαϊκή Ένωση, με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας (βλ. άρθρα 2, 3, 6, 9, 10 και 11 ΣΕΕ), θέσπισαν πρόνοιες νέας τάξης πραγμάτων, που ενανθρωπίζουν τον άνθρωπο και υπερασπίζονται τη δημοκρατική αρχή.

Αλλά και ο Έλληνας μεταπολιτευτικός Συντακτικός Νομοθέτης θέσπισε πράγματι τις βάσεις της Ελληνικής Πολιτείας επί νέας τάξης πραγμάτων. Εγκαθίδρυσε το πολίτευμα της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας και θεμέλιο του πολιτεύματος τη Λαϊκή Κυριαρχία. Στο σκληρό πυρήνα δε της συνταγματικής τάξης, ίδρυσε αυστηρούς κανόνες δικαίου που αφορούν στο σύγχρονο δημοκρατικό κекτημένο της Ελληνικής Πολιτείας, που οφείλουμε όλοι να υπερασπιστούμε (βλ. κυρίως άρθρα 2 παρ. 1, 4 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 3, και 13 παρ. 1).

Καθήκον όλων μας είναι να μην αναβιώσει ο φασισμός και ο ναζισμός. Και ασφαλώς θα κριθούμε γι' αυτό!

[Ο Πέτρος Ι. Μηλαράκης είναι νομικός και συγγραφέας. Δικηγορεύει στα Ανώτατα Ακυρωτικά Δικαστήρια της Ελλάδας και στα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια του Στρασβούργου και του Λουξεμβούργου ECHR και GC – EU].

Κειμήλια των Εβραίων της Κρήτης εμπλουτίζουν τη Συλλογή του ΕΜΕ

Με δύο νέες προθήκες, αφιερωμένες στους Εβραίους της Κρήτης, έχει εμπλουτιστεί η συλλογή του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος. Πρόκειται για κειμήλια των οικογενειών Καπόν, Μινέρμπο και Αλμπερτ που

δωρίστηκαν στο ΕΜΕ με πρωτοβουλία της Ντόνας Λίλιαν Καπόν, τη συμμετοχή του Μωϋσή Καπόν στον σχεδιασμό και την υλοποίηση του έργου, και την οικονομική στήριξη της οικογένειας. Στη φωτογραφία, στιγμιότυπο από τα εγκαίνια, που έγιναν στις 15.4.2019, παρουσία των οικογενειών των δωρητών από την Ελλάδα και το εξωτερικό.

ΞΕΝΙΑ ΚΟΥΝΑΛΑΚΗ
**Ο Αντισημιτισμός
στην Ελλάδα**

(Εκδ. Πόλις, Αθήνα 2019)

Η ομιλία της δημοσιογράφου Ξένιας Κουναλάκη στην εκδήλωση για την Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος, που έγινε στα Ιωάννινα, στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου (29.1.2019), κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Πόλις σε ένα μικρό, άριστα επιμελημένο και περιεκτικό για το θέμα του αντισημιτισμού βιβλίο.

Στο δοκίμιό της αυτό, η Ξένια Κουναλάκη καταγράφει τον τρόπο με τον οποίο η ελληνική κοινή γνώμη, ο Τύπος και τα κόμματα στην Ελλάδα διαχειρίζονται αυτή την τραυματική μνήμη αλλά και το βάρος της συλλογικής ενοχής. Η συγγραφέας αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στον ρόλο και τις ευθύνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας, των ΜΜΕ, των πολιτικών για την εμπέδωση του αντισημιτισμού στη χώρα μας.

«Στην Ελλάδα, πολλαπλασιάζονται συνεχώς οι συγκρίσεις, αυξάνεται η χρήση συμβόλων, πληθαίνουν τα σκίτσα που σχετικοποιούν το Ολοκαύτωμα, επι-

σημαίνει η Ξένια Κουναλάκη, και καταλήγει: «Αναφερόμαστε διαρκώς στο Ολοκαύτωμα, χωρίς να μιλάμε πραγματικά για αυτό».

Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Θύμιος Τζάλλας στη βιβλιοκριτική του (Ηπειρωτικός Αγώνας 14.3.2019): «Το βιβλίο, εκτός από τη στιβαρή του επιχειρηματολογία, είναι και ένας χρήσιμος οδηγός για τα περιστατικά του αντισημιτισμού στη χώρα μας. Ακόμη και να τα διαβάσεις μαζεμένα, χωρίς εξηγήσεις, είναι μια σοκαριστική υπενθύμιση της έκτασης του φαινομένου».

ANNA MARIA ΔΡΟΥΜΠΟΥΚΗ
**Μια ατέλειωτη
διαπραγμάτευση
Η ανασυγκρότηση
των ελληνικών εβραϊκών
κοινοτήτων και οι γερ-
μανικές αποζημιώσεις,
1945-1961**

(Εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2019)

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι εβραϊκές κοινότητες στην Ελλάδα ήρθαν αντιμέτωπες με τεράστιες δυσκολίες. Δεν ήταν μόνο το τραύμα που άφησε η Καταστροφή και οι αμέτρητες ανθρώπινες απώλειες τις οποίες έπρεπε

να διαχειριστούν όσοι επέζησαν και οι οικογένειές τους. Υπήρχε ανάγκη για τη δημιουργία νέων υποδομών για όσους επέστρεφαν από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, ενώ ήταν επιτακτική η εύρεση σπιτιών και χώρων κοινωνικής και θρησκευτικής δράσης. Για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, συνέδραμαν -όχι χωρίς προβλήματα- διεθνείς ανθρωπιστικοί οργανισμοί, όπως η Jewish Material Claims Against Germany και η American Jewish Joint Distribution Committee. Ωστόσο, αυτή η «μηχανική της βοήθειας» συνδέεται πιο πολύ με τις γερμανικές αποζημιώσεις. Η άγνη αλληλεπίδραση με τη γερμανική γραφειοκρατία δημιούργησε έναν πάγιο κύκλο δίκαιων αιτημάτων που αν δεν ικανοποιούνταν θα προκαλούσαν βαριά πλήγματα στις εβραϊκές κοινότητες της Ελλάδας. Ο πατερναλιστικός τρόπος διαχείρισης των αιτημάτων και η πολύπλοκη, απρόσωπη γραφειοκρατία συνάντησαν την αντίδραση των κοινοτήτων, οι οποίες δεν αντιλαμβάνονταν αυτή την οικονομική βοήθεια ως «ελεημοσύνη» αλλά ως στοιχειώδη και απαραίτητη ανθρωπιστική βοήθεια, όπως γινόταν, και με μεγαλύτερα ποσά, σε άλλα κράτη της Ευρώπης. Στο βιβλίο αυτό παρατίθεται η ιστορία της ανασυγκρότησης των Ελλήνων Εβραίων και το πολυετές μπρα-ντε-φερ με τους Γερμανούς γραφειοκράτες για να υποστηριχθεί το βασικό επιχειρη-

μα ότι η ζωή απ' την αρχή, το χτίσιμο των κοινοτήτων σε νέες βάσεις μετά την οριακή εμπειρία της Καταστροφής, η ανάκτηση των ελλείδων και της αισιοδοξίας, όλα αυτά προϋπέθεταν μια διαρκή αγωνία και έναν αγώνα που δεν είχε πάντοτε αυτονόητα αποτελέσματα.

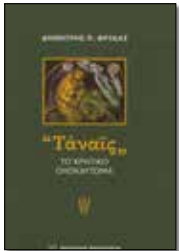

ΡΙΤΑ ΓΚΑΜΠΑΪ-ΤΑΖΑΡΠΕΤΕΣ
**Ιστορίες και Μύθοι
των Εβραίων
όλου του κόσμου**

(Εκδ. Τάλως, Αθήνα, 2018)

Παραβολές, μύθοι και ιστορίες αποτελούν κεντρικό σημείο αναφοράς στην εβραϊκή ζωή και κουλτούρα. Στο νέο της βιβλίο η Ρίτα Γκαμπάι - Ταζάρπτεσ ανθολογεί εβραϊκές ιστορίες συνθέτοντας έναν καμβά που κινείται στον χρόνο -ξεκινώντας από τη βιβλική εποχή- και στους αμέτρητους τόπους της εβραϊκής διασποράς -περνώντας από την Ευρώπη, τη Β. Αφρική και την Ασία. Στην εξαιρετική εισαγωγή της η συγγραφέας παρουσιάζει την εξέλιξη, τον ρόλο και την απήχηση των μύθων στη φιλοσοφική αντίληψη των εβραίων γύρω από τη ζωή και τα μεγάλα ερωτήματά της, τις διαπροσω-

πικές σχέσεις, τα διδάγματα των σοφών και τα θρησκευτικά κείμενα. Οι ιστορίες είναι ταξινομημένες κατά θέματα, με το μεγαλύτερο μέρος να είναι αφιερωμένο στις βιβλικές διηγήσεις, ενώ ιδιαίτερα κεφάλαια αναφέρονται στο Ταλμούδ, στον Προφήτη Ηλία, στη θεώρηση των εβραίων απέναντι στην εξουσία (βασιλείς της εποχής) και στους κατακτητές, στη Διασπορά, στους Χασσιδίμ. Οι χιουμοριστικές ιστορίες, χαρακτηριστικές του εβραϊκού πνεύματος, έχουν το δικό τους χώρο στο βιβλίο, μαζί με τις διηγήσεις των σύγχρονων δεκαετιών που, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Ρίτα Γκαμπάι – Ταζάρτες, «έρχονται να αποδείξουν ότι η παράδοση παραμένει ζωντανή».

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Π. ΦΡΥΔΑΣ
*Τάναϊς, το Κρητικό
Ολοκαύτωμα*

(Εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2018)

Ο καθηγητής Δημήτρης Π. Φρυδάς, στο βιβλίο του «Τάναϊς», εξετάζει τον αφανισμό των Εβραίων της Κρήτης κατά τη Γερμανική Κατοχή και παρουσιάζει στοιχεία για τη βύθιση του ατμόπλοιου «Τάναϊς», στο οποίο οι Γερμανοί επιβίβασαν τους Εβραίους του νησιού –μαζί με αντιστασιακούς και Ιταλούς αιχμαλώτους πολέμου– με σκοπό την εκτόπιση και την εξό-

ντωσή τους στα στρατόπεδα θανάτου. Στον πρόλογο του βιβλίου, μεταξύ άλλων, ο συγγραφέας αναφέρεται στα ακαδημαϊκά του χρόνια στη Γερμανία, και στη συνειδητοποίηση της απώθησης της αλήθειας για το Ολοκαύτωμα, που χαρακτήριζε την γερμανική κοινωνία –ακόμη και την ακαδημαϊκή κοινότητα– για αρκετές δεκαετίες μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η άρνηση του Ολοκαυτώματος, αλλά και οι σύγχρονες εκφράσεις αντισιμιτισμού, ώθησαν τον Δ.Π. Φρυδά στο να εντυφίσει στις πτυχές της ιστορίας του Ολοκαυτώματος, εστιάζοντας κυρίως στην Ελλάδα. Στο βιβλίο περιλαμβάνονται στοιχεία για τις εβραϊκές κοινότητες της Ελλάδας, για την αντίσταση, γενικά στοιχεία για τον ναζισμό και την εφαρμογή της «Τελικής Λύσης» στην Ευρώπη, καθώς και για τη δίκη του Μαξ Μέρτεν και τις πολεμικές επανορθώσεις.

DEVIN E. NAAR
*Η Θεσσαλονίκη
των Εβραίων*

*ανάμεσα στην Οθωμανική
Αυτοκρατορία και τη νεότερη Ελλάδα*

(Εκδόσεις Αλεξάνδρεια,
Αθήνα 2018)

Η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η ενσωμάτωση της

Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα το 1912 προκάλεσαν δραματικές ανακατατάξεις, που ανάγκασαν τους Εβραίους να επαναπροσδιορίσουν την κοινότητά τους και τη θέση τους ως πολιτών ενός νεοσύστατου έθνους-κράτους. «Η Θεσσαλονίκη των Εβραίων», του Ντέβιν Νάαρ, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Ουάσιγκτον, είναι το πρώτο βιβλίο που αφηγείται την ιστορία αυτής της θυελλώδους μετάβασης μέσα από τη φωνή και την οπτική των Εβραίων της πόλης την ώρα που αναζητούσαν μια νέα θέση στην ελληνική κοινωνία.

Ο Νάαρ ταξίδεψε ανά την υφήλιο, από τη Νέα Υόρκη μέχρι τη Θεσσαλονίκη, την Ιερουσαλήμ και τη Μόσχα, προκειμένου να ξεθάψει αρχεία που είχαν κάποτε κατασχεθεί από τους Ναζί και να ανασυστήσει τις ποικίλες εμπειρίες μιας χαμένης θρησκευτικής, γλωσσικής και εθνοτικής μειονότητας. Γραμμένα στα λαντίνο, τα ελληνικά, τα γαλλικά και τα εβραϊκά, τα αρχεία αυτά, μαζί με τις τοπικές εφημερίδες, δείχνουν πώς οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης διαμόρφωσαν μια νέα υβριδική ταυτότητα ως Έλληνες Εβραίοι, σε μια περίοδο που σηματοδεύτηκε από τον ανερχόμενο εθνικισμό και την οικονομική κρίση, καθώς και από μια πρωτόφαντη εβραϊκή πολιτισμική και πολιτική ζωτικότητα. Σιωνιστές, αφομοιωτικοί και σοσιαλιστές, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης έδωσαν νέα πνοή στη σχέση τους με την πόλη, διεκδικώντας την ως δική τους μέχρι το Ολοκαύτωμα.

OLIVIER GUEZ
*Η εξαφάνιση του
Γιόζεφ Μένγκελε*

(Εκδ. Κριτική, Αθήνα 2018,
μτφρ. Ευ. Γραμματικοπούλου)

Ένας διαβόητος γιατρός, πρωτεργάτης ειδεχθών εγκλημάτων στο Άουσβιτς. Στα χέρια του οι άνθρωποι γίνονται πειραματόζωα. Ο αρχάγγελος του θανάτου για το Τρίτο Ράιχ έχει ονοματεπώνυμο: Γιόζεφ Μένγκελε.

Το 1949 καταφθάνει στην Αργεντινή. Κρύβεται πίσω από διάφορα ψευδώνυμα και πλαστές ταυτότητες. Στο Μπουένος Άιρες ετοιμάζεται να ξεκινήσει μια καινούργια ζωή με νέα καθήκοντα. Η κυβέρνηση του Χουάν Περόν δείχνει ανοχή σε όσους είναι πρόθυμοι να αποποιηθούν δήθεν το ναζιστικό παρελθόν τους.

Πώς ο καταζητούμενος γενετιστής γιατρός κατάφερε να ξεγλιστρήσει από τα δίχτυα της δικαιοσύνης για τριάντα ολόκληρα χρόνια; Στο μυθιστόρημά του «Η εξαφάνιση του Γιόζεφ Μένγκελε» (βραβείο Renaudot 2017), που στηρίζεται σε πραγματικά γεγονότα, ο γνωστός Γάλλος συγγραφέας, δημοσιογράφος και σεναριογράφος Olivier Guez, ιχνηλατεί τα κρυφά μονοπάτια της Ιστορίας και αναρωτιέται σε τι και σε ποιους μπορεί να ήταν «χρήσιμος» ο γιατρός των Ες Ες.

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece
Summary of Contents of Issue 251, vol. 42 • January - April 2019

- ✓ The editorial of this year's first issue of the four-monthly CHRONIKA, entitled **“The IHRA definition of Antisemitism – Adoption and Implementation”**, welcomes the announcement of the Greek Minister of Education, Kostas Gavroglou, about the adoption of the definition by the General Secretariat for Religious Affairs and points out that the adoption of the definition needs to be endorsed also by the “Hellenic Parliament as well as by all state and social institutions that are determined to fight antisemitism effectively”.
- ✓ We publish the **speech of Dr Efstathios Lianos Liantis**, Special Secretary for Religious and Cultural Diplomacy, Head of the Greek Delegation to the IHRA, and Special Envoy on Combatting Antisemitism, at the Conference on Combating Anti-Semitism in the OSCE Region (Bratislava, 5-6 February 2019).
- ✓ The essay of Dimitris Dimitrakos, emeritus professor of political philosophy, entitled **“The miasma of Antisemitism”**, analyzes the evolution of the phenomenon of antisemitism and its contemporary forms, mainly expressed in present day's disguise of antisemitism behind the pretext of antizionism.
- ✓ The Rabbi of Larissa, Elias Sabetai, in his essay **“Reflecting on Siddur – the Synagogue's prayer book”**, explores the contents of the Siddur and the role of prayers in Judaism. Rabbi Sabetai concludes that the Siddur “constitutes the best venue of preservation of the Jewish tradition and a solid bond that connects generations”.
- ✓ The second part of the essay on **the Jews of Alexandroupolis**, entitled **“No os olvidaremos jamas”** (We will never forget you), by history researcher Thrassyvoulos Papastratis, is published in this issue. This part focuses on the history of the Synagogue, the Jewish cemetery of the city and reviews of the local pre-War press. The third and last part of this essay will be published in the next issue of Chronika.
- ✓ Following initiative of the **Metropolitan Bishop of Alexandroupolis** Mgr. Anthimos and the local City Council, a **Holocaust Monument was erected in Alexandroupolis** in the courtyard of the Metropolitan church of St. Nicolas, to commemorate the Jews of the city deported on March 4, 1943, and exterminated in the Nazi death camps. We publish an account of the Monument's unveiling ceremony, held on March 3, 2019. The event was attended and addressed by local authorities, Greek Jewish representatives, the Israeli Ambassador, as well as by the Brownstone family, originating from Alexandroupolis. We also publish the inspiring **speech of Metropolitan Anthimos** at the ceremony focused on condemning antisemitism and transmitting a message of tolerance and unity.
- ✓ Under the theme **“From Ottoman subjects to Greek, Bulgarian and Turkish citizens: Experiences of Sephardic Jews in the 19th and the 20th centuries”**, an international conference was held in Alexandroupolis on March 1 & 2, 2019, organized by the Greek Institute of Thracian Studies and funded by the Municipality of Alexandroupolis and the Brownstone family. During the conference acclaimed historians, researchers and academics from Greece, Israel, Europe and the USA, explored the various aspects of the history of the Jews of Eastern Macedonia and Thrace, and the Sephardic life from the period of the Ottoman empire until the post War era. Dr. Rena Molho, history professor, writer and president of the Academic Committee of the conference gives an account of the papers presented at the conference.
- ✓ In his article **“A new ‘us’ in the traces of their roots”** (published in the daily “Ta Nea” of 9.2.2019) Dr. Moses Elisaf, university professor and president of the Jewish Community of Ioannina, presents the book of Leon Nar “Back to Salonica” (ed. Polis) and examines the hardships that the Holocaust survivors had to deal with upon their return to their home town.
- ✓ In his article **“The Holocaust as a manifestation of Nazism and a duty towards history”**, lawyer and writer Petros Miliarakis presents data of the historic evolution of Nazism that led to the Holocaust and reflects about the responsibility to preserve Holocaust memory.
- ✓ We publish a snapshot of the **inauguration of two new showcases on the Jews of Crete**, at the Jewish Museum of Greece, donated by the Kapon, Minerbo and Albert families.
- ✓ The issue closes with **book reviews**.

Cover illustration: *The Holocaust Monument in Alexandroupolis, unveiled on March 3, 2019.*

This issue was published with the support of the European Jewish Fund (EJF)

Το παρόν τεύχος εκδόθηκε με την υποστήριξη του European Jewish Fund (EJF)

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ.Ε. Δαβίδ Σαλιέλ • ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ - ΥΛΗΣ: Έφη Εζρατή

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Βουλής 36 • 105 57 Αθήνα Τηλ. 210 - 3244315-8

E-mail: info@kis.gr • Web site: http://www.kis.gr • Κωδικός εντύπου: 3502

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους. – Διάνεμεται Δωρεάν

Τα τεύχη των Χρονικών είναι αναρτημένα στον ιστότοπο του Κ.Ι.Σ.Ε.

